

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра філософії та соціально-гуманітарних дисциплін

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Навчально-методичний посібник

Одеса
«Астропринт»
2017

УДК 21/29(075.8)
Р36

Рекомендовано до друку навчально-методичною радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 9 від 13.04.2017 р.)

Автор - укладач

Н. І. Гончарова, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри
філософії та соціально-гуманітарних дисциплін ОДУВС

Рецензенти:

О. Я. Надибська, доктор філософських наук, професор, завідувач
кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін ОДУВС;

Н. М. Виноградова, кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної
діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Внутрішній висновок:

Д. П. Калянов, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
державно-правових дисциплін ОДУВС

Релігієзнавство : навчально-методичний посібник / авт.-укладач
Н. І. Гончарова. — Одеса : Астропринт, 2017. — 116 с.

У посібнику викладено основні питання релігієзнавства, подано
матеріал щодо змісту і походження первісних міфо-релігійних вірувань,
національних і світових релігій, неорелігійних культів. Належну ува-
гу приділено висвітленню сучасної релігійної ситуації в Україні, а та-
кож аналізу чинного законодавства стосовно діяльності релігійних
організацій. Посібник також містить методичні поради щодо підготовки
до занять та самостійної роботи над курсом.

Посібник призначений студентам і викладачам вищих навчальних
закладів, усім, хто цікавиться релігієзнавчою тематикою.

УДК 21/29(075.8)

© Гончарова Н. І., укладання, 2017

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Розділ 1. Релігія як суспільний феномен. Історія розвитку релігії	6
2. Розділ 2. Національні релігії.....	17
3. Розділ 3. Буддизм.....	29
4. Розділ 4. Християнство	38
5. Розділ 5. Іслам	58
6. Розділ 6. Нетрадиційні релігії.....	67
7. Розділ 7. Релігія та церква в Україні	76
Методичні поради щодо підготовки до семінарських занять та самостійної роботи.....	88
Завдання для самостійної роботи над реферативними повідомленнями та презентаціями.....	111
Теми есе	112
Бібліографічний список	114
Предметний покажчик	116

Вступ

Реалії сьогодення життя все яскравіше демонструють значущість впливу релігійних ідей та релігійних організацій на долі окремих людей і цілих держав. Процеси, що відбуваються в світі, з одного боку сприяють формуванню єдиного мультикультурального та поліконфесійного простору, а з іншого – підсилюють релігійну диференціацію і, опосередковано, створюють умови для активізації релігійних конфліктів. Перед сучасною людиною постає гостра необхідність знань, які б дозволили їй вільно орієнтуватись серед безлічі суперечливих вимог, заборон, настанов, сприяли її культурному та релігійному самовизначенню та самоідентифікації. Відомий релігійний і політичний діяч Ганс Кюнг стверджував: «Немає миру між народами без миру між релігіями. Немає миру між релігіями без діалогу між релігіями. Немає діалогу між релігіями без вивчення основ релігії». Отже розвиток релігієзнавства як окремої наукової дисципліни і формування релігієзнавчих знань у сучасній молоді виступають обов'язковою умовою формування демократичного толерантного суспільства.

Звідси випливає нагальна потреба просвітництва громадян, зокрема, студентської молоді, щодо основних релігійних проблем та релігійних феноменів сучасності, принципів та механізмів виникнення й функціонування релігій як суспільних феноменів тощо. Частково ця потреба задовольняється за рахунок діяльності ЗМІ та мережі Інтернет, але формування базових знань у цій сфері має бути покладене на систему середньої і вищої освіти, із використанням можливостей спеціальної наукової та навчальної літератури. Саме з цією метою було підготовлене запропоноване видання.

Навчально-методичний посібник з релігієзнавства призначений студентам і викладачам, усім, хто цікавиться релігієзнавчою тематикою. Текст посібника формувався з дотриманням вимог історизму, наукової об'єктивності, позаконфесійності. Він складається з семи розділів, в яких розглядаються важливі релігійні проблеми сучасності, дається характеристика найбільш поширеним національним та світовим релігіям, висвітлюються нормативні принципи діяльності релігійних організацій в Україні. Окремо пропонуються матеріали методичного напрямку: поради щодо підготовки до семінарських занять та самостійного опрацювання матеріалу, теми есе тощо.

Посібник підготовлений з урахуванням вимог сучасного освітнього процесу і спрямований на розширення, систематизацію та закріплення відповідних знань, набуття навичок самостійного опрацювання та осмислення матеріалів. Може бути використаний як для підготовки до лекційних і семінарських занять, так і для самостійної роботи.

Розділ 1. Релігія як суспільний феномен. Історія розвитку релігії

Причини виникнення релігії. Соціальні, гносеологічні, онтологічні та психологічні чинники релігії. Основні релігійні концепції та їх загальна характеристика. Структура сучасних релігій. Функції релігії. Первісні релігійні вірування.

Причини виникнення релігії. Соціальні, гносеологічні, онтологічні та психологічні чинники релігії

Прагнення людини до пізнання Всесвіту, суспільства, самої себе, окремих явищ і процесів навколишнього світу є джерелом розвитку індивіда і суспільства в цілому. Засвоюючи основні принципи, закони, категорії і факти окремих наук, людина знаходить для себе певні орієнтири, щоб потім скористатися ними у своєму повсякденному житті, у власних матеріальних і духовних пошуках.

Існують знання, які необхідні людині для успішної діяльності в окремій специфічній сфері, наприклад, теорія композиції в музиці. Але існують і такі знання (ідеї, теорії, факти) освоєння яких є важливим для становлення кожної людини як особистості, для формування її світоглядної культури. До наукових дисциплін, що містять такого роду знання, відноситься релігієзнавство - *наука, спрямована на осягнення сутності, закономірностей походження й функціонування релігії на різних етапах розвитку культури (суспільства, соціальної групи, особи).*

Релігія як явище духовного життя існує у людському суспільстві доволі тривалий період. За даними сучасної науки, первісні релігійні вірування з'явилися близько 40 тис. років тому у пізніх неандертальців, які жили у мустьєрську епоху кам'яного віку. Такі висновки зроблені на підставі дослідження людських поховань відповідної доби. Саме в цей період закінчувалося – в основних рисах – формування сучасного фізичного типу людини й починала складатися ранньородова організація суспільства.

Щоправда, частина вчених пов'язує появу первісних вірувань з більш пізнім часом, з культурою кроманьйонців – ближчих до нас за фізичним розвитком представників людства, які сформували доволі розвинену систему обрядів. Але дослідження в сфері історії матеріальної і духовної культури, побудовані на досягненнях

археології, палеоантропології, порівняльної психології тощо спонукають надати перевагу першій точці зору.

За своєю природою релігія є соціальним, а не природним явищем і тісно пов'язана із специфікою соціального життя та розвитку суспільства на різних етапах його існування. Сутність релігії полягає у вірі в надприродне. Саме ця якість зумовлює і структуру, і функції, й усі інші параметри релігії.

Слід зазначити, що у релігійній вірі є низка специфічних особливостей. Насамперед, це впевненість у реальності існування об'єкта віри (Бога, богів, духів тощо). Далі, релігійну віру вирізняє емоційність та ірраціональність (на відміну від науки, яка спирається на раціональні докази і доведення, релігія вимагає беззаперечної віри у певні догми /релігійні істини/). І, нарешті, релігійна віра містить у собі впевненість у можливості двосторонніх контактів суб'єкту віри (людини) і об'єкту віри (безпосередньо Бога або духа).

Під час вивчення релігії як суспільного явища особливий інтерес викликають різноманітні концепції походження релігії, кожна з яких на свій кшталт пояснює її появу в суспільному житті. Найвідомішими з них є наступні.

- **Теологічна концепція** пояснює походження релігії втручанням надприродних сил, божого провидіння.
- **Об'єктивно-ідеалістична концепція** пов'язує появу релігії із діяльністю певної духовної субстанції, котра є основою всього сущого;
- **Суб'єктивно-ідеалістична концепція** пояснює появу релігії особливостями світосприйняття людини.
- **Біологізаторська концепція** зводить появу релігії до біологічних засад людини (її біологічної складової);
- **Психологічна концепція** пояснює появу релігії особливостями людської психології;
- **Соціальна (соціологічна) концепція** пов'язує появу релігії із соціальними причинами;
- **Антропологічна концепція** пов'язує появу релігії з особливостями розвитку людини й становленням людської спільноти, та ін.

Проте найбільш переконливою є **синтетична концепція** про сукупність чинників, які сприяють появі релігії та відтворенню релігійності в суспільному житті. Зокрема, виділяють онтологічні

чинники – фактори, породжені потребою людського самовизначення, соціальні чинники – фактори суспільного життя, гносеологічні чинники – фактори, пов'язані з особливостями пізнавального процесу, й психологічні чинники – фактори, зумовлені психологією людини, її емоціями.

Отже можна стверджувати, що релігія являє собою складне суспільне явище, вона відіграє важливу роль в житті суспільства, її поява викликана сукупністю декількох чинників, серед яких – онтологічні, соціальні, гносеологічні та психологічні.

Основні релігійні концепції та їх загальна характеристика.

Велика кількість релігій, які існують сьогодні, а також різноманіття релігійних вірувань, які існували в різні періоди розвитку людства роблять актуальною проблему їх типологізації, що зумовлено інтересами наукових досліджень. Типи релігій можна виділяти за різними критеріями. Наприклад, за розумінням Бога (надприродного начала) в тій чи іншій релігії можна виділити політеїстичні релігії (в яких визнається існування декілька богів; наприклад, індуїзм, давньогрецькі та давньослов'янські вірування) і монотеїстичні релігії (в яких визнається один Бог; наприклад, іслам, християнство, іудаїзм).

Ще одна типологізація може бути проведена за характером соціальної спільноти, на яку зорієнтовано звертається віровчення і в якій воно розповсюджується: родоплемінні релігії (осередком релігійних вірувань виступають представники конкретного родоплемінного утворення), національні релігії (розвиваються в межах певного етносу), світові релігії (розповсюджені у всьому світі, незалежно від національних чи державних кордонів).

Можна застосовувати й інші підстави для типологізації, наприклад, традиційні й нетрадиційні релігії (останні виникли у середині 20-го століття і характеризуються низкою специфічних рис).

Історично найпершими виникають родоплемінні вірування. Це релігії, поширені серед якогось племені або групи племен. Основні характеристики таких релігій обумовлені нерозвиненістю суспільства, та й самої людини, зокрема, її інтелекту, а також обмеженістю можливостей людей в їх взаємодії з природою, непізнаністю навколишнього світу, який нерідко здається їм незрозумілим, небезпечним чи навіть ворожим. У родоплемінних віруваннях увесь світ постає як велика родова спільнота, до якої

окрім людей входять також звірі, рослини і навіть неживі предмети та явища природи (сонце, небо, річки, гори тощо)

З розвитком суспільства вони перероджуються у національні релігії, тобто, релігії, що розповсюджені й звернені до якоїсь нації, народності, етносу. Ці релігії супроводжують процес становлення і розвитку етнічної спільноти й уже внаслідок цього виступають як складові його історії. Іноді вони зв'язані зі становленням національної державності, їх функціонування переплітається з функціонуванням державних органів, що дає підстави називати їх національно-державними (конфуціанство, іудаїзм, синтоїзм).

Згодом на основі національних виникають світові релігії – монотеїстичні релігії, які в процесі свого історичного розвитку подолали етнонаціональні межі й стали відкритими для всіх (християнство, іслам, буддизм). Стати адептом (прибічником) такої релігії може будь-яка людина, незалежно від статі, соціального стану, національної та расової приналежності: всі люди вважаються рівними перед Богом і такими, що потребують спасіння.

Усі вищезазначені вірування сьогодні характеризуються як «традиційні». Наразі ми є свідками виникнення низки специфічних нетрадиційних вірувань, тісно пов'язаних із процесами глобалізації та наукового прогресу.

Разом із тим, неодмінним елементом духовного життя будь-якого суспільства на всіх етапах його історичного розвитку є вільнодумство як обґрунтоване раціональне сприйняття реального світу, яке заперечує існування надприродних сил, богів, дияволів, духів. На перших етапах свого розвитку вільнодумство виступало в межах релігії у формі інакомислення. Пізніше воно виходить за сферу релігії і вже виявляється як нерелігійне духовне утворення. Так, Всесвітній союз вільнодумців (заснований у 1880 р.), згідно зі своїм статутом, полемізує з питань догматики та моралі, виступає за раціоналістичний світогляд, свободу совісті, відокремлення церкви від держави.

Таким чином, теза про незаперечну роль релігії у формуванні духовності й моралі доповнюється сьогодні ідеалами світського гуманізму, вільнодумства і атеїзму, які в постійному і толерантному діалозі повинні йти в майбутнє.

Структура сучасних релігій. Функції релігії

Як вже відмічалось, важливим моментом у вивченні релігії є питання структури цього явища. Релігія - не тільки сукупність

поглядів і почуттів. У ній, на зразок мистецтва та моралі, єдиним функціональним планом представлені уявлення, почуття і специфічні культові дії – молитви, пости, обряди, ритуальні піснеспіви тощо. Релігія є практично-духовним засобом входження людини в світ, оволодіння ним. Як структурні компоненти релігії можна назвати насамперед систему певних ідей, тобто релігійну свідомість, потім релігійний культ і, нарешті, релігійні організації.

Релігійна свідомість – форма суспільної свідомості, в якій об'єктивна реальність віддзеркалюється крізь призму релігійної віри у вигляді різних теорій (теологія, релігійна філософія тощо), або побутових поглядів. Іншими словами, релігійна свідомість постає двома рівнями: теоретичним та емпіричним (побутовим). Теоретичний рівень (релігійна ідеологія) – це струнка система ідей, розробкою та пропагандою яких займаються релігійні організації, професійні богослови та служителі культу. Емпіричний рівень (релігійна психологія) – це сукупність властивих масі віруючих уявлень, почуттів, настроїв, звичок, традицій, пов'язаних із певною системою релігійних ідей. Особливістю релігійної свідомості та світосприйняття є оцінка всього сущого як результату діяльності надприродних сил.

Релігійний культ – це перш за все сукупність строго регламентованих символічних (тобто таких, що мають якийсь релігійний сенс) дій, ритуалів, спрямованих на забезпечення взаємодії суб'єкта і об'єкта віри, підтримку єдності віруючих тощо. Слід підкреслити особливе значення предметів культу, різного роду реліквій для проведення обрядів.

Релігійні організації – організаційна основа кожної релігії, вони є структурованими (інституціолізованими) об'єднаннями віруючих, які повинні задовольняти їхні релігійні потреби, розвивати віровчення, проводити обряди, а в деяких випадках представляти і відстоювати інтереси віруючих.

Основні різновиди релігійних організацій – церква і секта.

Церква – автономний централізований інститут, який обслуговується професійними священнослужителями, відмінними особливостями якого є строга ієрархія і поділ на клір (священників) і мирян (прихожан).

Секта – вид релігійної організації, котра, як правило, виникає в результаті розколу з церквою на основі абсолютизації якоїсь

сторони віровчення, зміненого культу та організаційних принципів, у секті відсутні формальна ієрархія і поділ на клір і мирян.

На підставі вищезазначеного можна дати таке визначення релігії: **Релігія – це система світоглядних уявлень, основаних на вірі в надприродне, котра має регламентований культ (обрядність) і організаційну основу.**

При розгляді функцій релігії, реалізація яких визначає її роль у суспільстві, слід підкреслити, що вони можуть не співпадати з функціями якогось структурного компонента релігії. Наприклад, якась релігійна організація може займатись благочинністю, тобто виконувати соціальну функцію, або навіть брати участь у політичному житті, але це не є функцією релігії як цілісного утворення.

До основних функцій релігії слід віднести:

1. **Світоглядну функцію:** Релігія дає відповіді на основні світоглядні питання (походження світу, людини, характер взаємодії людини з навколишнім світом тощо), тобто релігія формує світогляд віруючих.

2. **Регулятивно-нормативну:** Релігія намагається регулювати за допомогою різноманітних норм (заповідей, заборон, наказів) основні параметри життєдіяльності суб'єктів (індивіда, групи, нації тощо). При цьому регулюється як поведінка, так і правила взаємовідносин, а іноді навіть харчова дієта, одяг, тощо.

3. **Аксіологічну:** Релігія формує систему цінностей, ціннісних орієнтацій суб'єкта.

4. **Інтегративну:** Релігія є об'єднуючою основою для індивідів, народів і навіть держав. Деякі вчені вважають, що релігія може бути основою „цивілізаційного об'єднання” і, як наслідок, розрізняють „християнську цивілізацію», „ісламську цивілізацію» тощо, наприклад, американський філософ та політолог С. Хантінгтон. До речі, деякі вчені на противагу названій функції називають ще й функцію дезінтегруючу, вважаючи, що різні релігії можуть і роз'єднувати людей.

5. **Ілюзорно-компенсаторну:** Релігія може ілюзорно (уявно) компенсувати обмеженість можливостей суб'єкта, або компенсувати лиха й невдачі людей принадами потойбічного життя чи гарного втілення (інкарнації) в іншому житті згідно із законом карми.

6. Легітимізація: Релігія може використовуватись як основа для надання правомірності якомусь явищу суспільного життя чи соціальному інституту. Наприклад, релігія, схвалюючи якусь владну структуру, тим самим легітимізує її.

7. Комунікативну: В межах релігійних об'єднань існують специфічні форми спілкування (комунікації), зокрема, під час проведення певних релігійних ритуалів, зборів тощо.

Первісні релігійні вірування

Питання про первісні релігійні вірування – важливе і досить складне. Передусім його складність пов'язана із визначенням періоду появи найдавніших релігійних уявлень та обрядів, про що вже йшлося на початку лекції. Не меншу проблему складає питання про те, чому і як виникли найперші форми релігійності. Щодо цього існує велика кількість теорій. А особливим різноманіттям думок позначене питання про форми ранніх (первісних) релігійних вірувань. Причиною цього є майже повна відсутність прямих свідчень щодо цих вірувань, взагалі недостатня наукова опрацьованість проблеми і, зрештою, різна світоглядна орієнтованість дослідників.

І все ж було б несправедливим не підкреслити, що сучасне релігієзнавство в аналізі первісних релігійних вірувань спирається на серйозні наукові дослідження вірувань народів світу, представлені працями Е.Тейлора, Дж. Фрезера, Л.Моргана, Б.Малиновського, Шантепі де ля Сосея, Л.Штернберга, І.Огієнка, В.Йорданського, С.Токарева та багатьох інших вчених. Саме ці праці й склали основу сучасних уявлень про час, причини та передумови виникнення примітивних вірувань, про первісні форми релігійності й місце останньої у світосприйманні людини первісного суспільства.

У сучасній етнографічній, історичній, філософській літературі часто вживається термін «первісна релігія». Цей термін орієнтує нас на період існування первісних релігійних вірувань, але він не зовсім точний за своїм буквальним змістом, тому що у первісному суспільстві релігійні уявлення ще тільки формувались, їх форми та зміст не були чітко визначені. Швидше це була сукупність розпливчастих поглядів і відчуттів, які доповнювалися спеціальними діями, спрямованими на надприродне. Тобто, релігії ще не було, як не було тоді «первісної» держави, права, моралі,

науки. Тому термін «первісна релігія» є умовним, точніше було б говорити про «первісні міфо-релігійні вірування». У первісних віруваннях досить повно відображалось розуміння навколишнього світу. Вони виконували певні суспільні функції: регулювали відносини між людьми в общині, сприяли організації колективної праці, утверджували заборони та табу, задовольняли духовні потреби родоплемінної спільноти.

До основних форм первісних вірувань можна віднести наступні: тотемізм, фетишизм, анімізм, магію, землеробський культ та шаманізм.

Тотемізм (від алгонкінського «його рід») - сукупність уявлень і зумовлених ними дій, згідно з якими між людьми, племенем, з одного боку, і тваринами, а іноді й рослинами, з іншого - існує надприродний зв'язок. Найчастіше тотемна тварина або рослина проголошується родоначальником племені (роду, сім'ї). Тотем стає об'єктом поклоніння, а відносини з цим видом живих істот регламентуються особливим чином (заборона полювання на цих тварин, використання їх в релігійних ритуалах, відображення в релігійній та іншій символіці тощо).

Анімізм (від грец. «душа») – сукупність уявлень і зумовлених ними дій, згідно з якими всі живі істоти, а також матеріальні предмети і природні явища мають духовних «двійників» (душу або дух). Іншими словами, кожен предмет уявляється живим і існуючим у двох формах – матеріальній і нематеріальній.

Фетишизм (від франц. «ідол») - сукупність уявлень і зумовлених ними дій, згідно з якими різним предметам приписуються («надаються») надприродні якості, в результаті чого вони можуть стати об'єктами поклоніння (талісмани, амулети та ін.)

Магія (від грец. «чаклунство») - сукупність уявлень і зумовлених ними дій, згідно з якими всі предмети і явища перебувають між собою в надприродній взаємозалежності, використовуючи яку, можна впливати на них в потрібному напрямку. Магія є найбільш складною формою первісних вірувань, в тих чи інших варіантах вона розповсюджена й у сучасному суспільстві.

Класифікувати магію можна, керуючись різними критеріями, наприклад, за сферами життєдіяльності – промислова, медична, любовна тощо; за технологією проведення магічних дій – магія

прямої дії і симпатична (опосередкована), інколи також говорять про «білу» (корисну, добру) та «чорну» (шкідливу, зловорожу) магію, однак така типізація не має наукової підстави.

Землеробський культ – явище, що виникло набагато пізніше, аніж вищезазначені форми вірувань. Виникнення землеробського культу пов'язане із тим періодом існування суспільства (приблизно 8 тис. років тому), коли основним видом виробничої діяльності стало мотичне землеробство, що ним займались переважно жінки. У родовій спільноті керівна роль також належала жінкам, і цей суспільний устрій отримав назву матріархату.

Керівна роль жінки і залежність землеробства від природи вплинули на релігійні вірування і обряди цієї пори і сприяли формуванню специфічних рис землеробського культу.

1. І в міфах, і у священних обрядах головна роль відводилась жінкам. Богині-жінки були сильнішими і старшими за богів-чоловіків, у найголовніших таїнствах могли брати участь тільки жінки.

2. Більшість обрядів була пов'язана із вшануванням духів природних явищ, що впливали на врожай: вклонялися духам дощу і сонця, духові поля і духу врожаю і т.ін.

3. Висаджуючи зерна в землю та чекаючи їх проростання, люди сформували уявлення про «воскресіння зерна після смерті» і перенесли його на інші явища: захід і схід сонця, зміну пори року. Пізніше виникла ідея про смерть і воскресіння деяких духів (богів), наприклад, Озіріса у єгиптян або Діоніса у давніх греків.

4. Не розуміючи сутності землеробських процесів і маючи надто мало способів реального впливу на них, люди ставили врожай в залежність від «прихильності» духів. Щоб здобути їх ласку, духам приносилося у жертву найдорожче – людські життя. У землеробських культах людське жертвоприношення ввійшло в систему, а у тих народів, що затримались на цьому етапі розвитку, воно набуло надзвичайно жорстоких форм.

6. У цей же період уявлення про життя після смерті стало пов'язуватись не з «підземним», а з «небесним» царством, де предки живуть разом з іншими духами, спостерігаючи за тим, що діється на землі, радіючи або гніваючись, і відповідно посилаючи на поля дощ або град, тепло або холод.

У період, коли матріархат став поволі поступатися патріархату (приблизно 6 тис. років тому), сформувалось ще одне специфічне

первісне вірування. На цей час основними видами виробничої діяльності стали скотарство і плугарське землеробство, які вимагали значної фізичної сили, і тому займалися цією працею чоловіки. Отже, керівна роль у суспільстві тепер переходила до чоловіків, і такий порядок відображувався у релігійних обрядах та міфах. Боги-чоловіки тепер вважались сильнішими за богинь, саме вони очолювали священні пантеони божеств.

Окрім того, почався процес розширення первісної спільноти у зв'язку з виникненням і поширенням приватної власності, склалися умови для того, щоб певні особи із високим соціальним статусом не працювали власноруч, а жили за рахунок праці інших. Отже й серед духів визначались не лише «сильні» та «слабкі», але й «головні» та «другорядні».

Саме в цей період виник шаманізм.

Шаманізм (від евенк., «знахар») – віра в можливість спілкування служителів культу (шаманів) з духами.

Специфічними рисами розвитку релігії в цей період слід вважати наступні.

1. Поява професійних служителів культу. Вперше в історії суспільства виникла група людей, що здобувала засоби для власного існування за рахунок виконання релігійних обрядів. Хоча церкви як специфічної організації ще не існувало, але шамани вже виступали як попередники майбутньої верстви духовенства. Вони діяли в межах родоплемінної організації, підкоряючись ватажкам роду (племінні) і підтримуючи їх.

2. Формування уявлень про шаманських духів як головного об'єкта релігійного поклоніння. Вважалося, що такі духи слухали шаманові, виконували його волю, билися з ворожими духами, допомагали здобувати таємні знання.

3. Головна роль чоловіка в релігії. Шаманами ставали переважно чоловіки, жінки-шаманки теж існували, але з поглибленням процесу розпаду родового ладу їх ставало дедалі менше. Кількість духів-жінок також зменшилась, їх витіснили на задній план духи-чоловіки.

4. Використання істерії як специфічного засобу виконання релігійних обрядів. Введення себе та учасників обряду в екстатичний стан, стимулювання (або симуляція) істеричних нападів вважалося одним з найголовніших вмінь шамана, оскільки свідчило – на тогочасну думку – про безпосереднє спілкування

шамана з духами. В реальності це часто призводило до нервових захворювань, а часто саме нервовохворі люди, через свою незвичність, ставали шаманами.

Підбиваючи підсумки, зазначимо таке. Відомо, що світогляд (як форма суспільної самосвідомості людини) виступає як узагальнений погляд на світ і місце людини в ньому. Стосовно світогляду людини ранньородового суспільства буде, мабуть, правильним казати, що він був не міфологічний, не релігійний і не наївно-реалістичний, а синкретичний, тобто, вміщував у собі елементи відносно реалістичного, релігійного, міфологічного і просто помилкового характеру. Відбиваючи складні колізії розвитку людського суспільства, первісні форми вірувань були необхідним для свого часу засобом входження людини в світ, закономірним попередником національно-державних і світових релігій.

Висновок

Отже можна стверджувати, що релігія являє собою складне суспільне утворення, вона відіграє важливу роль в житті суспільства, що зумовлено різноманітними функціями, які вона виконує, її поява (походження) викликана різними факторами, що зумовлюють існування релігій і на сьогоднішній день. Історично першою формою релігійних вірувань стали первісні родоплемінні культи, на основі яких пізніше виникли національні, а згодом і світові релігії.

Завдання та питання для самоконтролю

Порівняйте сутність понять «релігійна ідеологія» та «релігійна психологія».

Які релігії мають статус «світових», а які – «національних»? Чому? Обґрунтуйте відповідь.

З'ясуйте відмінність між релігійними догмами та науковими доказами.

На якому етапі розвитку людської свідомості виникають ранні форми релігійних вірувань і родоплемінні релігії?

Чи існують сьогодні різновиди ранніх форм релігійних вірувань? Поясніть на прикладах.

Розділ 2. Національні релігії

Становлення ранніх національних релігій. Формування національно-державних релігій. Іудаїзм як національно-державна релігія. Значення національних релігій для формування національних держав та національних культур.

Становлення ранніх національних релігій

Розглядаючи національні релігії, треба звернути увагу на те, що ця назва не зовсім точно відображає їхню сутність, оскільки чимало релігій такого типу виникли у період, коли нації ще не сформувались. Але історія цих релігій тісно пов'язана з історією відповідних етносів (народів, національностей), а звідси й назви цих релігій – національні. Окрім того, до національних часто відносять так звані «локальні» релігії, тобто, релігійні вірування, розповсюджені у певному регіоні, але не звернені до якогось певного народу або нації (наприклад, зороастризм). Виходячи з цього розрізняють *ранні національні* (або *етнічні*) релігії й *пізні національні*, інакше кажучи *національно-державні* релігії.

Ранні національні релігії – це такі релігійні вірування, що виникли в середовищі ранніх етносів в період рабовласництва і відповідали їхнім духовним, ідеологічним, культурним потребам. Вони охоплювали своїм впливом верхні й середні шари населення у межах однієї національної спільноти. Це, насамперед, давньоєгипетська, давньогрецька, давньослов'янська та інші релігії, які згодом були витіснені більш розвинутими національно-державними релігіями.

Головні риси ранніх національних релігій: усунення від офіційного культу низів суспільства; суворий політеїзм (багатобожжя); обов'язковість жертвопринесень; зародження вчення про посмертну віддачу.

Релігія Стародавнього Єгипту. Долина річки Ніл – колыска однієї з найдавніших цивілізацій. Саме тут виникли численні рабовласницькі держави, які наприкінці 4 тисячоліття до н. е. були об'єднані під владою верховного правителя – фараона. Державне об'єднання земель природно вимагало формування єдиної системи вірувань серед народів, що їх населяли. Так виникла давньоєгипетська релігія, з пишними жертвоприношеннями і складним культом, за дотриманням якого слідували численні жерці.

Релігія Давнього Єгипту успадкувала від попередніх вірувань анімістичні уявлення про неподільність зв'язку душі з тілом навіть після смерті людини, а також тотемістичні уявлення. У давньоєгипетському пантеоні налічувалося дев'ять основних божеств: бог сонця – Ра, бог вітру – Шу (який розділяв землю і небо), богиня вологості – Тефнут, бог втілення землі – Геб, богиня неба – Нут, бог бурі й блискавки – Сет, дружина Сета – богиня Нефтіс, бог землеробства – Осіріс, дружина Осіріса – Ісіда. Єгиптяни наділяли своїх богів людськими властивостями: боги й богині раділи і гнівались, сперечались між собою, хворіли і навіть вмирили. Втім, у їхньому зображенні людські риси поєднувались із тваринними. Так, богиню неба Нут інколи зображувалась у вигляді корови. Богиню Ісиду змальовували в образі жінки, однак з коров'ячими рогами на голові. Існували зображення Ра у подібні великого kota, а Сета майже завжди малювали із звірячою головою (барана, віслюка, а пізніше – невідомого звіра).

Надзвичайно розвинутим був культ землеробства, що пояснюється великим значенням землеробської діяльності у ті часи. Саме із цим культом пов'язаний міф про вмираючого і воскресаючого бога Осіріса, що був вбитий підступним братом Сетом, а згодом повернувся до життя. З тіла Осіріса вирости перші паростки пшениці і ячменю, і у священній «Книзі мертвих» його називають «зерном».

У єгиптян існували специфічні уявлення про потойбічне життя. Померла людина вважалася сплячою і тому потребувала їжі, одягу, домашнього начиння. Звідси виникла ідея збереження тіла і мистецтво муміфікації. Для найбільш впливових осіб споруджувались грандіозні гробниці – піраміди. Згодом (у 21-18 ст. до н. е.), в Єгипті зародилась ідея про потойбічну відплату і суд над душами померлих. І люди почали піклуватися не стільки про збереження свого тіла після смерті (для чого і потрібні були гробниці), скільки про підготовку душі упродовж свого життя до потойбічного суду.

Давньоєгипетська релігія пояснювала і схвалювала соціальні порядки, які склалися у державі. Великою повагою в Стародавньому Єгипті були оточені жерці, а правителі-фараони вшановувались як живі божества.

Після завоювання Єгипту спочатку персами (525 р. до н. е.), а згодом – Олександром Македонським (332 р. до н. е.)

давньоєгипетська релігія почала занепадати, поступово її витіснили елліністичні культу, а потім християнство і мусульманство.

Давньогрецька релігія являла собою систему політеїстичних вірувань і культів племен і народів Стародавньої Греції періоду виникнення і розвитку рабовласницького суспільства. Характерними особливостями цієї релігії були уособлення і одушевлення явищ природи (аніمالізм), пов'язані з ними людиноподібні боги й тлумачення їхньої поведінки за допомогою міфів. Все, що оточувало стародавніх греків, за їхніми уявленнями, було заселене божествами.

Особливою пошаною у греків стародавньої доби користувалась «годувальниця всього» – Гея, богиня землі і плодючості. Однак пізніше, у часи панування родової знаті, її культ поволі згасав, дрібні місцеві божества були витіснені олімпійськими божествами, ієрархію яких очолив Зевс – повелитель богів, «батько людей». Так у міфологічній формі відображувались реальні соціальні зміни: традиції матріархату поволі витіснялись патріархальними звичаями. Зевс втілював у собі риси патріархального владика: відібравши владу у свого батька Кроноса, він панував над небом і землею, однак визнавав і права своїх братів – Посейдона, владаря Океану, і Аїда, повелителя царства мертвих.

Давні греки вшановували також богиню мудрості Афіну, бога мистецтва і лікування Аполлона і його сестру Артемиду – богиню полювання, покровителя торгівлі Гермеса, божественну пару Ареса й Афродіту, що уособлювали війну та кохання, Гефеста – покровителя ремісників і бога вогню. У честь цих божеств будувались величні храми, їхні скульптурні зображення прикрашали площі і будинки.

В період розквіту давньогрецької релігії боги зображувались у людській подобі, однак, внаслідок давніх тотемістичних уявлень, їх часто супроводжували священні тварини: Афіну зображували із совою на плечі, Зевсові слугував величезний орел, Афродіту змальовували із білими голубами. Типові образи богів давньогрецької релігії описали Гомер в «Іліаді» й «Одісеї» (8 ст. до н. е.) і Геосид у «Теогонії», тобто «Родоводі богів» (7 ст. до н. е.).

На початку нової ери давньогрецька віра поволі поступалася християнству, яке краще відповідало новим вимогам часу і духовним потребам людей.

Давньослов'янська релігія. У давніх слов'ян-язичників не було храмів. Дерев'яні зображення богів стояли просто неба. Сюди люди приносили дарунки, навколо них танцювали і співали, просили багатого врожаю, успіху на полюванні, гарної погоди. Головними святами у слов'ян були Новий рік, Масниця, Івана Купала. Ці та інші свята уособлювали найважливіші події в суспільному житті людей. Означаючи певні пори року, вони стверджували глибоку віру в добро і щасливе життя, радість, перемогу над ворогом і злими духами.

Під час утворення ранньофеодальних слов'янських держав шляхом поглинання різноманітних племен відбувалося і переростання племінних культів у державні. Офіційний культ об'єднував найбільш відомих та шанованих племінних божеств.

Давньослов'янський пантеон утворювали боги вищого і нижчого рівнів. Богами вищого рівня вважались бог грози і покровитель військової дружини Перун, бог неба і вогню Сварог, бог сонця Дажбог (Даждьбог), бог родючості і весняного сонця Ярило, бог багатства й покровитель скотарства Велес, богиня долі і, одночасно, покровителька прядіння Мокош.

Боги нижчого рівня в уяві давніх слов'ян пов'язувались із господарськими циклами, сезонними обрядами або певними соціальними функціями. Наприклад, Род виступав уособленням єдності нащадків одного роду. Щур (Цур) вважався покровителем роду, до нього звертались з проханням про захист від злих сил. Ладо (Лад, Лада) виступав покровителем кохання.

Найнижчий рівень міфологічних уявлень складали численні неіндивідуалізовані істоти: домовики, лісовики, водяники, русалки, мавки, кікімори тощо.

Важливу роль у розумінні слов'янами будови світу відіграло уявлення про світове дерево. Воно служило немов би вихідним пунктом моделі світу, у якій виділялись наступні структури:

1. вертикальна структура світу: небо, земля, підземне царство;
2. горизонтальна структура світу: північ, захід, південь, схід;
3. онтологічна структура світу: життя і смерть, (що образно зображувалось у вигляді зеленого, квітучого і сухого дерева), тощо.

У фольклорних текстах, прислів'ях, загадках, збереглися згадки про поклоніння реальним деревам, яким надавались магічні властивості: у цьому образі виступає береза, явір, дуб, сосна, горобина, яблуня.

Разом із тим, об'єднання слов'янських земель потребувало створення єдиного пантеону божеств. У східних слов'ян ініціатива створення загальнодержавного пантеону і державного культу належала київському князеві Володимирі, за велінням якого 980 року в Києві було побудоване капище (храм) з ідолами головних давньослов'янських богів. За літописними свідченнями у капищі приносились жертви, у тому числі й людські. Але через кілька років князь Володимир прийняв християнство за грецьким (православним) обрядом, а невдовзі змусив до цього і весь народ, справедливо вважаючи, що християнська релігія краще відповідає державним інтересам. Хоч і поволі, християнство поширилося серед східних слов'ян, створюючи особливий релігійний феномен – «двовір'я», коли разом із християнськими культовими вимогами виконувались і давні язичницькі ритуали, в образах християнських святих втілювались риси давніх слов'янських божеств. Західні слов'яни прийняли християнство в римо-католицькій формі

Формування національно-державних релігій

Розглядаючи *пізні національні релігії*, треба зазначити, що це релігійні вірування, які охоплюють своїм впливом всі соціальні шари населення у межах однієї національності. Пізні національні релігії (національно-державні релігії) виникли в період розпаду рабовласництва і зародження феодальних відносин. Вони були позбавлені ідеологічного протистояння низів і верхів, у відправленні культу брали участь не лише правляча верхівка, заможні та середні верстви, але й найнижчі прошарки суспільства.

Головні риси пізніх національних релігій: великі масштаби впливу; тривалість існування (вони збереглися до наших часів), єдність політеїзму й монотеїзму; спрощення жертвопринесень (жертвопринесення худоби, птиці зменшено або відмінено, повністю скасовано людські жертвопринесення); подальший розвиток вчення про загробні відплати.

Найбільш характерними прикладами національно-державних релігій є конфуціанство, синтоїзм, індуїзм, іудаїзм.

Індуїзм (релігія більшості населення Індії – індусів) сприймається віруючими не тільки як релігія, але й як визначений життєвий шлях. В індуїзмі є вчення про сансару – вічне коло перероджень живої істоти. Вважається, що в момент смерті кожна жива істота перероджується і продовжує своє існування в іншій подобі, залежно від того, наскільки добродішним було її життя. Так,

людина, що вела несправедне життя, може народитися або представником нижчої суспільної верстви (касти), або твариною, або навіть хробаком. І навпаки, добродіє життя приводить до переродження у більш високій подобі, аж до представника найвищої касты, брахмана. У такий спосіб діє загальний закон відплати – карма, що визначає долю будь-якої живої істоти. При цьому правила поведінки кожної людини зумовлені її належністю до відповідної касты. Звідси витікають основні постулати індуїзму: неминучість розплати за все скоєне, недопустимість нанесення зла живому.

Індуїзм – політеїстична релігія. Центральне місце в ній займає трійця богів: Брахма (бог-творець), Вішну (бог-хранитель), Шива (бог-руйнівник). Поряд з богами пошаною віруючих користуються напівбоги і духи, тварини (насамперед – корова і слон), а також рослини. Релігійні канони зафіксовані в священних книгах, Ведах.

В індуїзмі немає єдиного центру, єдиної обрядності, церковної ієрархії, але відпрацьована така структура, що дозволяє контролювати життя віруючого через священнослужителів, а також через кастові ради.

Конфуціанство – національна релігія китайців. Її поява пов'язана з іменем стародавнього китайського мислителя Конфуція (551-479 рр. до н.е.) Цікаво, що конфуціанство існувало спочатку як філософське вчення і тільки пізніше набуло форми релігійного вірування. Джерела конфуціанства – праці, написані Конфуцієм та його послідовниками (так зване дев'ятикнижжя). Найбільш відома книга Лунь-Юй «Бесіди й судження».

Головний зміст релігійного життя – культ предків. Проповідаються п'ять основних добродієностей: мудрість, гуманність, вірність, шанування старших і мужність. Їх наслідування, на думку конфуціанців, забезпечує порядок і гармонію у світі й суспільстві. Функція верховного божества належить Небу, а провісником його волі є Син Неба – імператор.

У конфуціанстві не було і немає професійних священнослужителів, залежно від конкретної ситуації обряди відправлялися або старшими в сім'ї, або чиновниками («старшими») в державі. А імператор поєднував своїй особі водночас функції світського правителя і верховного священнослужителя.

Зникнення імператорського режиму зумовило кризу конфуціанства, однак не знищило його. У багатьох країнах Східної

Азії (зокрема, у В'єтнамі, Кореї, Тайвані) й досі мало не кожна сім'я за традицією виділяє в своєму помешканні місце для поклоніння предкам, а конфуціанські добродієності виступають основою моральних вимог суспільства.

Синтоїзм. У перекладі з японської мови «синто» означає «шлях богів». Основи віровчення синтоїзму викладено у священній книзі «Кодзикі», складеній у 8 ст. Вона містить міфи про створення світу, виникнення держави і народу тощо. Верховне божество – «сонячна» богиня Амата-Тасу, яка створила японські острови; вона народила Нінігі, який відправився на землю і поклав початок «божественній» імператорській династії. Звідси походить догмат про божественність імператорської влади. Палац імператора вважався святилищем, а сам імператор – фактично живим богом. Утім, в релігії синто існує уявлення про незліченну кількість божеств, які перебувають в світі.

Релігійний культ у синтоїзмі – це молитви та приношення жертв. Окрім сімейних вітатів (каміданів), які були в кожній оселі, для спільного відправлення обрядів і жертвоприношень будувалися невеликі храми (дзиндзя), спорудження яких у Японії почалося під впливом буддизму. Головні релігійні свята пов'язані із певними періодами вирощування основної рослинницької культури – рису, а найважливіші ритуали – з уявленнями про необхідність періодичного очищення людської душі від гріхів.

Як і конфуціанство в Китаї, синтоїзм в Японії багато віків виконує функцію офіційної державної ідеології, складаючи фундамент моральних вимог та кодексу честі не лише для японських аристократів (самураїв), але й для більшості простого люду. Синтоїстські традиції освячують поняття патріотизму, ототожнюючи його з відданістю особі імператора. Саме культ імператора, поширений серед японських самураїв, був використаний для формування інституту самовбивць-камікадзе у роки другої світової війни. І навіть після неминучої поразки Японії у війні, в умовах загальнодемократичного підйому, положення державного синто не зазнали кардинальних змін.

Іудаїзм як національно-державна релігія

Іудаїзм – одна з найдавніших національних релігій. Іудаїзм вважається національною релігією, оскільки представники різних народів, які її сповідують, вважаються євреями, незважаючи на різні мови, звичаї, культури, і т. ін. У загальній історії релігій

іудаїзм відіграв надзвичайно важливу роль, створивши своєрідний міфо-релігійний фундамент, на якому потім будувались християнство та іслам: дві з трьох світових релігій. Перекази, викладені у священних книгах іудеїв, склали основу християнської Біблії та мусульманського Корану.

В першій половині 2-го тис. до н. е., предки євреїв жили патріархальним родоплемінним побутом. Поширений був культ духів предків, тваринницький культ, а також культ місяця, блискавки і грому та інших природних явищ. Перехід євреїв від скотарства до землеробства сприяв формуванню рабовласницьких відносин і утворенню держави (10 ст. до н. е.). Це викликало певні зміни у релігії. Цар Іудеї, в інтересах централізованої держави, декретом 621 р. до н. е. запровадив релігійну реформу. Він проголосив бога племені Іуда – Ягве (Яхве) – єдиним, всемогутнім, виключно національним божеством, на яке були перенесені функції і атрибути усіх племінних божеств, що шанувалися раніше.

Так у 7 ст. до н. е. іудаїзм прийшов на зміну давньоєврейській релігії. Іудаїзму притаманні такі характерні риси: монотеїзм – віра в єдиного бога Ягве, творця небес і землі; віра в особливе покровительство Ягве щодо євреїв; віра в кінець світу; у потойбічну винагороду; у воскресіння з мертвих; в прихід божественного спасителя – Месію і створення ним тисячолітнього царства в Єрусалимі; детально регламентована обрядовість і особливий ритуал.

Джерелом віровчення іудаїзму є Тора (П'ятикнижжя) і Талмуд. Усе життя віруючого єврея підпорядковане релігійно-обрядовим діям і заборонам (їх разом нараховується 613, серед яких 248 повелінь і 365 заборон). Основою етичної системи іудаїзму та іудейської моралі вважається Декалог – 10 заповідей (шануй єдиного Бога, не створи собі кумира, не поминай ім'я Бога без необхідності, шануй день суботи, шануй своїх батьків, не вбивай, не перелюбствуй, не кради, не свідчи брехливо на ближнього свого, не зажадай майна ближнього свого). Згідно з Торою ці заповіді були даровані Богом Мойсею – пророку і релігійному лідеру, який вивів іудейський народ з рабства.

Основними вимогами культу є: молитва, омовіння, обрізання, розрізнення кошерної (дозволеної) і трефної (недозволеної) їжі. Також служителі іудаїзму наказують в обов'язковому порядку розвішувати мезузу і носити ціцит. Мезуза – шматок пергаменту, на

якому написані вірші. Згорнутий сувій поміщається в дерев'яний або металевий футляр і прикріплюється до косяка дверей. Ціцит – кисті з вовняних ниток, прикріплені до країв чотирикутного шматка матерії, що одягається релігійними євреями під верхній одяг. Як і мезуза, ціцит має «оберігати від усякого зла».

У системі освячення життя в іудаїзмі найбільш важливим інститутом після домашнього вогнища служить синагога. Це – місце і богослужіння, і навчання, і громадських контактів. Синагога сприяє тому, щоб єврей усвідомив своє призначення як член свого народу і вселюдської спільноти.

Важливу роль в житті іудея відіграють «усталені дні» – свята і пости, що утворюють характерну рису єврейського життя. Перше місце серед них займає Шабат, щотижневий святковий день відпочинку. У цей день віруючий єврей не працює, не займається ніякими справами, не користується транспортом і не бере в руки ніяких знарядь та інструментів, якщо тільки не виникає небезпеки для його життя, що автоматично знімає всі суботні заборони.

Головне свято іудаїзму – Песах (Великдень). Він випадає на 15-й день місяця Нисан (березень-квітень) і триває сім днів (у діаспорі – вісім). У дні Песах забороняється їсти продукти, виготовлені з квашеного тіста, усе квашене повинно бути видалене з будинку ще до настання свята. Песах – свято весняного відродження природи і символ народження ізраїльської нації, що відбулося при виході з Єгипту.

Третє щорічне свято – Суккот (Кущі). Свято починається в п'ятнадцятий день Тишрей (вересень-жовтень) і продовжується тиждень. Воно збігається із завершенням збору винограду і виражає подяку Богу за ясні й щедрі дарунки.

Якщо три описаних свята мають в основному характер національно-історичний і нагадують про особливі зв'язку Бога з Ізраїлем, то Рош-Ашана, єврейський Новий Рік, що випадає на перший день Тишрея (вересень-жовтень) і святкується два дні виходить за вузьконаціональні рамки й набуває характеру загальнолюдського. Це – річниця дня Творіння.

Йом-Кіпур (день Спокути), що припадає на десятий день Тишрей, – кульмінація днів каяття. Це – день утихомирення плоті (у цей день необхідне повне утримання від їжі і напоїв).

Крім основних свят, визначених Торою, існує ряд святкових днів і постів, менш важливих за своїм значенням. Вони встановлені в пам'ять про радісні або сумні події історії єврейського народу.

Священні книги іудаїзму, деякі культові та ідеологічні особливості стали основою для формування двох світових релігій: християнства та ісламу. Останні запозичили з іудаїзму історію створення світу та гріхопадіння перших людей, уявлення про потойбічний світ (рай та пекло), твердження про неминучий кінець світу. Моральні настанови іудаїзму (декалог) повністю прийняті християнством і у дещо переробленому вигляді – ісламом. Традиції тривалого посту і розговіння, святкування нового року, щотижневий святковий день також споріднюють зазначені релігії.

Однією зі своєрідних течій в іудаїзмі є хасидизм, засновником якого був Ізраель Баал-Шем-Тов (Бешт) (1700-1760 рр.). Хасидизм націлює увагу на спокутну силу Бога в дійсності, у ході повсякденного життя. Не послаблюючи віри в месіанський рятуюнок, хасидизм вчить, що кожна мить реальності є моментом порятунку окремої особистості і кроком вперед до загального остаточного порятунку. До хасидизму ввійшла ідея цадика, визнаного праведника, що зайняла в процесі розвитку хасидизму центральне місце. Цадик вміє звільнити свідомість від усіх думок щодо земних турбот, сконцентрувати всі помисли на Богові і піднести ефективну молитву. Отже обов'язок віруючих – йти за цадиком.

З іудаїзмом тісно пов'язаний рух сіонізму. Сіонізм запозичив і пропагує одну з провідних ідей іудаїзму – ідею «богообраності» євреїв як вищої раси.

У сучасному Ізраїлі іудаїзм оголошений державною релігією. Другим за значущістю центром іудаїзму є США.

В Україні за радянських часів зберігалась деяка кількість іудейських громад, які діяли в умовах жорсткого контролю з боку державних структур. У незалежній Україні діють десятки ортодоксальних, хасидських і реформістських релігійних організацій, які об'єднані у республіканські структури, фінансуються переважно єврейськими організаціями США та Західної Європи і мають значний вплив на ряд єврейських дитсадків, середніх і недільних шкіл, а нині – і вищих навчальних закладів.

Значення національних релігій для формування національних держав та національних культур

До характерних рис національних релігій можна віднести :

1. Наявність в тому чи іншому вигляді ідеї «богообраності» даного народу.

2. Наявність у тому чи іншому вигляді обмежень на контакти (спільну діяльність, шлюб тощо) з представниками інших конфесій.

3. Специфічна обрядовість (культ).

4. Ритуалізація побутового життя (перетворення в обряд якоїсь побутової дії).

5. Національні релігії тісно пов'язані із суспільно-політичними умовами життя даного народу (конфуціанство – з імператорським устроєм в Китаї, індуїзм – із кастовим поділом суспільства в Індії тощо).

6. Національні релігії віддзеркалюють ментальність та психологію свого народу.

7. Вони є обов'язковими для сповідання представниками певних етнічних спільнот. Їх не обирають, у них народжуються.

У зв'язку із вищезазначеним, національні релігії стали вагомим чинником формування і збереження розвинених етнічних спільнот – народностей і націй. З огляду на ідею богообраності конкретної народності і вимоги обмеження міжетнічних та міжконфесійних контактів, національні релігії виконували етноінтегративну функцію, об'єднуючи представників етноконфесійної спільноти і підкреслюючи їх відмінність від інших етносів, що могли проживати на тій самій території. Через ритуалізацію побутового життя і специфічну обрядовість національні релігії сприяли формуванню єдиного культурного простору, збереження сталих етнокультурних традицій, у тому числі і традицій звичаєвого права. Десятки заборон і приписів релігійного характеру мали своїм змістом вимоги правового характеру, які згодом склали підвалини релігійно-правових систем. У такий спосіб формувався фундамент майбутніх національно-правових систем. (До сьогодення цього дня продовжують існувати і діяти, з певними обмеженнями, індуїстське, синтоїстське та іудейське право).

Відображуючи психологічні і суспільно-політичні особливості життя певного народу, національні релігії просякали собою усе життя представників цього народу, складаючи собою не окремий

пласт вірувань, а самий спосіб життя та мислення, від найпростіших його проявів до найскладніших. Саме у цьому полягає причина тривалого існування національних релігій, які у поєднанні із державною ідеологією мали майже непереборну силу впливу. Зазвичай національно-державні релігії посилювались і послаблювались разом із тією державою, у якій вони зародились. Однак у деяких випадках (наприклад, у іудеїв) спільна релігія фактично замінювала спільне державне життя і ставала мало не єдиним способом збереження аутентичності для етнічної спільноти.

Разом із тим ідея відокремленості однієї спільноти від інших мала й негативний зміст, гальмуючи еволюційні процеси, стаючи на перешкоді формуванню єдиної системи етичних цінностей та загальнолюдської ідеології, заважаючи толерантному ставленню до представників інших спільнот та інших конфесій. Ідея єдності людства була реалізована на наступному етапі розвитку релігії – у процесі формування світових релігій.

Висновок. Національні релігії – це релігії, що розповсюджені й звернені до якоїсь нації, народності, етносу. Ці релігії часто супроводжують процес становлення і розвитку етнічної спільноти й уже внаслідок цього виступають як складові його історії. Іноді вони зв'язані зі становленням національної державності, їх функціонування переплітається з функціонуванням державних органів, що дає підстави називати їх національно-державними (конфуціанство, іудаїзм).

Завдання та питання для самоконтролю

З'ясуйте в чому відмінність родоплеменних релігій від національних.

Визначте основні риси ранніх та пізніх національних релігій.

Яку роль відіграють національні релігії у становленні національної культури?

На яких вимогах базується етична система іудаїзму?

Яку роль відіграв іудаїзм в процесі розвитку світових релігій?

Розділ 3. Буддизм

Виникнення буддизму. Ранні буддистські легенди. Становлення буддизму як світової релігії. Особливості віровчення та культу буддизму. Ламаїзм та дзен-буддизм як специфічні форми буддизму.

Виникнення буддизму. Ранні буддистські легенди

Найстарішою світовою релігійною системою є буддизм, який виник понад 2,5 тис. років тому (у 6-5 ст. до н.е.) в Індії й набув поширення в більшості регіонів Азії, має послідовників в Америці й Європі. Оскільки в буддизмі не існує офіційної реєстрації своїх прибічників у зв'язку з певним обрядом посвяти, як, наприклад, це має місце у християнстві з обрядом хрещення, то сказати про вичерпну кількість буддистів досить важко. За різними джерелами на планеті проживає близько 300-400 млн. послідовників буддизму.

Виникнення і становлення буддизму пов'язано із релігійними пошуками, які мали місце серед прибічників брахманізму – ранньої індійської релігії, попередниці індуїзму. Засновником буддизму вважається Сіддхартха Гаутама, який з часом прийняв ім'я Будди – «просвітленого» (людина чи боголюдина, яка досягла найвищої святості). Як уже йшлося вище, в індійських релігіях існує уявлення про *сансару* – безперервне коло перероджень, що чекає на кожну живу істоту та про *карму* – закон відплати, згідно з яким наше сьогоденне життя є результатом усіх раніше пройдених перероджень, скоєних гріхів і гарних вчинків. За легендою, після численних перероджень Будда прийшов на землю, щоб виконати свою місію порятунку, вказати людству шлях до виходу із страждань.

Ще підлітком Сіддхартха вражав усіх своїми незвичайними здібностями, силою, спритністю та розумом. Досягнувши зрілості, він одружився. Дружина подарувала йому сина. Життя сім'ї було сповнене радощів, принад, щастя. Проте одного разу, проїжджаючи колісницею по місту, Сіддхартха побачив вкритого виразками хворого чоловіка, згорбленого роками немічного діда, похоронну процесію і поглиненого в глибокі роздуми аскета. Ці чотири зустрічі все в ньому перевернули, він вперше на власні очі переконався у тому, що протягом усього життя на людину чекають страждань. І тієї самої ночі крадькома залишив свій дім, щоб у пустельництві шукати шлях, який допоможе позбутися страждань.

Через раптове осяяння внаслідок довгого, глибокого споглядання Гаутама відкрив шлях до спасіння, тобто став Буддою. Протягом 40 років, оточений учнями, ходив він горами й долинами поблизу Гангу, творячи дива і проповідуючи своє вчення. Спочатку воно називалося дхармою (тобто закон життя). Потім нова релігія стала носити ім'я свого засновника – буддизм.

Прийнято вважати, що сутність буддизму, з'ясована Гаутамою в день великого прозріння, була чітко викладена Буддою у першій виголошеній ним у Бенаресі проповіді. В ній стисло подано вчення про «чотири благородні істини»:

1. Життя – це страждання. Народження, хвороби, старість, смерть і навіть сили, що підтримують у нас життя (сканди), сповнені страждань (сканди – це тіло, почуття, думки й сумління).
2. Причини страждань – бажання, жадоба насолод, невтомний потяг до радощів і надії.
3. Аби позбавитися страждань, слід звільнитися від бажань, подавити в собі будь-які їх прояви.
4. Спосіб позбутися бажань – це наслідування шляху спасіння, що його відкрив Гаутама і виклав у таких восьми принципах:
 - правильне розуміння чотирьох благородних істин;
 - правильні прагнення, наміри;
 - правильна мова (подолання обману та утвердження правди);
 - правильна поведінка (не вбивати, не красти, бути людяним);
 - правильний спосіб життя (відповідно до людських чеснот);
 - належні зусилля у прагненні до довершеності (постійно долати будь-які перешкоди на шляху до спасіння);
 - належний стан розуму (самоаналіз життя);
 - правильна медитація (глибоке роздумування над життям, постійне самозречення від земного).

Становлення буддизму як світової релігії

Оскільки буддизм проголошував рівність усіх людей, незалежно від кастової приналежності, то йому вдалося завоювати достатню кількість прихильників, зокрема, у середовищі знаті царського роду.

У 3 ст. до н. е. цар Ашока, об'єднавши під своєю владою більшу частину Індії, надав буддизмові статусу державної релігії та

активно сприяв його поширенню як всередині своєї країни, так і поза її межами.

Завдяки своїй здатності пристосовуватися до місцевих умов у 1 ст. н.е. буддизм із Індії проник на територію Китаю, де домінував до виникнення конфуціанства, через Китай та Корею в 6 ст. поширився на територію Японії, із 7 ст. розповсюдився в горах Тибету. У Монголії буддизм з'явився у 16-17 ст. у формі ламаїзму, а в 17-18 ст. знайшов послідовників у Бурятії (Росія).

Понад тисячоліття буддизм залишався наймасовішою релігією в Індії, але в 10 ст. н. е. дещо поступився своїми позиціями індуїзму, який на цей час синтезував і асимілював ідеї брахманізму та буддизму.

Причинами трансформації та поступового витіснення індуїзмом буддизму із території Індії в країни Південно-Східної та Центральної Азії, Далекого Сходу були його терпимість до інших релігійних вірувань та відсутність чіткої ієрархічної організаційної структури.

Перші буддійські монахи (бхікху - буквально «жебрак») вели аскетичний спосіб життя. Поголивши голову, одягнені в лахміття переважно жовтого кольору, відмовившись від майна, залишивши при собі тільки миску для води, кружку для милостині, бритву та посох, у сезон дощів вони збиралися невеликими групами не менше шести чоловік, розмірковували про життя та спасіння, медитували, вдосконалювали правила поведінки та основи свого віровчення. Померлих ховали біля печер і закинутих споруд, у яких переховувалися від дощу та холоду. Згодом послідовники буддизму на місцях поховань найвідоміших бхікху споруджували культові будови – ступи. Поряд аскети-буддисти будували монастирі та оселялися в них. Життя в монастирях регламентував статут релігійної общини (сангхи), схвалений на загальних зборах. Керував общиною колективно обраний настоятель.

У буддизмі й досі не існує єдиної централізованої церкви, а лише об'єднання в національних чи державних межах.

Особливості віровчення та культу буддизму

Буддизм має особливу філософську насиченість. Будда вчив, що Бог є духовним началом усього сущого, він перебуває у стані абсолютного покою – нірвані (угасанні, зникненні). Поруч з ним існують численні дрібні божества: будди, бодхисатви, архати і прат'екабудди – святі, які керують світом і допомагають людям

досягти нірвани. До найвищого рангу цього пантеону належать будди. Будь-яка жива істота, що досягла просвітлення, стає буддою.

У Будди немає ні слова про створення світу Богом. Він зосередився на рухові душі в матеріальному світі. Буддизм запозичив з брахманізму концепцію переродження однієї істоти в іншу і уявлення про карму, зв'язок вже пройдених життєвих шляхів і сьогоденного існування. Таким чином, доля кожної наступної істоти визначена життям попередньої. Якщо людина не виконувала вимог закону, то її душа вселиться у тіло людини, яка матиме гірше життя, ніж попередня, а то і в тіло нижчої істоти – тварини або комахи. Якщо виконувала – в тіло людини вищого суспільного рангу, монаха чи архата (святого). Так відбувається ціла система перетворень. Але вони не виводять людину із загального круговороту смертей і народжень (сансари), а отже, лишень продовжують нескінченний ланцюг страждань. Лише в останній їх ланці (існуванні душі в тілі архата) душа готується до виходу із сансари, а після смерті архата припиняє перевтілення. Виходячи із сансари, душа людини потрапляє у нірвану.

Як вже йшлося вище, шлях звільнення від сансари вказують чотири благородні істини, які обґрунтовують можливість спасіння людини. Перша істина полягає в тому, що існує страждання. Друга істина гласить: страждання має причину, це – жадоба буття. Третя істина встановлює: оскільки страждання має причину, воно має початок, а отже і кінець, тобто воно може бути припинене, а людина звільнена від нього. Четверта істина повідомляє про наявність способу спасіння. Це – запропонований Буддою «Восьмискладовий шлях спасіння»: вісім вимог до віруючого, вісім настанов йому в практичному житті. Праведне бачення, праведні бажання, праведне слово, праведна поведінка, праведний спосіб життя, праведне устремління, праведне мислення, праведне самозаглиблення допоможуть людині знайти спасіння. «Восьмискладовий шлях спасіння» Будда називав серединним, бо дотримання його допомагає уникнути крайнощів, він пролягає між добром і злом, між розбещеністю і аскетизмом.

Правильна поведінка (четвертий шлях спасіння) криє в собі *п'ять моральних заборон* – не вбивати жодної живої істоти, не красти, не обманювати, утримуватися від перелюбства і не вживати п'яних напоїв. Окрім цих заборон, є ще п'ять заборон для монахів: не їсти після обіду, не бути присутнім на танцях і весільних

заходах, не прикрашати себе, не спати на широкому чи високому ліжку, не тримати золота і срібла.

Розглядаючи *буддійський культ*, необхідно зазначити, що він формувався і розвивався разом з розвитком сангхи – чернечої общини. Буддизм визнає необхідність шанування Будди та інших численних божеств. Це – щоденні молитви і жертвоприношення статуям Будди Гаутами та іншим буддам, паломництво до святих місць. Буддійський культ вимагає поклоніння численним реліквіям – мощам Будди і святих, предметам, що їм належали і якими вони користувалися або були виготовлені на їх честь.

Буддійську релігійну літературу, яка налічує тисячі творів, умовно можна розділити на дві категорії: канонічну і неканонічну. Канонічна буддійська література – Трипітака («три корзини вчень») – створювалась в Індії і на Цейлоні протягом останніх двох-трьох століть до нашої ери і перших століть нашої ери. Її тексти поділяються на три частини: Віная-пітака («корзина статусу»), Сутта-пітака («корзина повчань»), Абхидхарма-пітака («корзина тлумачення вчення»). В неканонічних творах різні напрямки та школи коментують і розвивають основні ідеї буддизму. До неканонічної літератури належать також різні варіанти біографії Будди.

Основні течії в буддизмі. Ламаїзм та дзен-буддизм як специфічні форми буддизму

Розвиток буддизму був складним, його положення неодноразово перероблялися і доповнювались відповідно до змін соціальних умов. Звідси і наявність численних сект у буддизмі. На початку нашої ери їх було дві: хінаяна і махаяна. До 5 ст. н.е. ці основні напрямки поділилися ще на ряд течій.

Хінаяна (мала колісниця, вузький шлях спасіння) переважно відповідає ідеалам раннього буддизму. Будда визначається не як Бог, а як великий вчитель мудрості, якому відкрилася Істина. Він вказав людству шлях спасіння від страждань світу, і той, хто бажає досягти нірвани, повинен присвятити цій справі все своє життя. Тому «мала колісниця» – це шлях небагатьох, тих, хто віддає себе служінню трьом головним скарбам буддизму – Будді, дхармі (у значенні закону, вченню), сангхі (спільноті монахів). Хінаяна – це інтелектуально та ритуально складний шлях до нірвани, відкритий лише для монахів.

Махаяна (велика колісниця, або широкий шлях спасіння). Розвиток цієї течії пов'язаний з перетворенням буддизму на нескладну для розуміння звичайними людьми релігію. Наголошується, що можливість досягнення стану Будди є у всіх, оскільки кожен має в собі початкову сутність Будди, а заважає зрозуміти це лише власна необізнаність та погана карма. Поліпшення карми для подальшого наближення до нирвани в наступних перевтіленнях відкриває простим людям «широкий шлях спасіння».

У Махаяні змінюється саме поняття Будди. Це вже не тільки людина, яка досягла досконалості протягом багатьох життів. З'являється уявлення про вселенського Будду, який існує в кількох вимірах (тілах). Згодом на цьому підґрунті розробляється вчення про багатоманітність Будд у їх божественному прояві. Серед них: будда Амітаба (безкінечне світло) – володар щасливої чистої землі, будда Майтрея – божественний місяць, будда якісно нового майбутнього, прихід якого символізуватиме всезагальну перемогу над стражданням.

Спростили сприйняття буддизму і концепції раю та пекла, які підсилили образність віровчення. Пекло – це місце тимчасового кармічного покарання грішників, де завдяки стражданням вони очищуються перед подальшими перевтіленнями. Рай (щаслива земля, «поля Амітаби») – місце, яке створив будда Амітаба для можливості поєднання у безконечному світлі з сутністю Будди тих, хто досяг останньої межі на шляху до нирвани.

Ламаїзм – це один з організаційно незалежних різновидів махаяністського напряму в буддизмі, що склався в Тибеті в 7-14 ст. внаслідок проникнення на цю територію махаяни й тантризму і поєднання їх з місцевими релігійними віруваннями тибетців – «бон» (форма шаманізму).

Про прийняття феодальною верхівкою Тибету буддизму існує чимало легенд. За однією з них, міфічному цареві Лхатоторі впала з неба скриня зі священними книгами і предметами. Цар спочатку недбало поставився до подарунка неба, але в країні почалися біди. Тоді він став поклонятися священним предметам, і все пішло на добре. За іншими легендами, священні книги та предмети привіз буддійський чернець, а голос з неба пояснив цареві їх значення.

За царя Тісонгдечена (755 – 791), в період розквіту Тибетської імперії, в 787 р. буддизм був визнаний її державною релігією.

Незважаючи на те, що через 50 років Тибетська імперія розпалась, а згодом Тибет опинився під владою монголів, буддистська релігія поширювалась і зміцнювала своє становище. Саме в цей час зародився ламаїзм.

Якщо буддизм вважав, що Будда лише відкрив тривалий і важкий шлях до нирвани, а кожен віруючий мусить досягти та здійснити його сам, то за ламаїстським вченням досягнення нирвани можливе коротшим шляхом – культовим вшануванням численних будд і бодхисатв (святих), духів, а головне – завдяки допомозі буддійських священників і монахів – лам, які є якщо не живими богами, то, принаймні, їх безпосередніми представниками.

Вже з 15 ст. н.е. встановлюється найвищий титул для керівництва тибетської держави і ламаїстської церковної організації – далай-лама («великий, як океан»). Він – найвищий ієрарх ламаїстської церкви, вважається земним втіленням бодхисатви Авалокітешвари, душа якого живе в тілі верховного лами. Зі смертю носія душі вона переселяється у тіло обраного нею новонародженого. Завдання високопоставлених лам – знайти за особливими ознаками і з особливими магічними церемоніями цього нового далай-ламу. Обраний отримував усі належні почесті й поклоніння, але до його повноліття країною і церквою керував призначений ламською верхівкою регент. З 1642 р. далай-лама стає світським і духовним главою Тибету, який перетворюється на теократичну державу. Тоді ж встановлюється посада другої в ламаїстській ієрархії особи – панчен-лами («вченого великого лами»), якого вважають втіленням Будди-Амітабхи.

Релігійний культ ламаїзму багато запозичив з шаманства, йому властиві фетишизм і магія. Церемонії мають театралізований характер. Існує і спрощений культ, наприклад молитва за допомогою молитовних млинів (хурде), які приводять в рух віруючий або вітер.

Кожний віруючий повинен мати свого ламу, підкорятися його вказівкам і покладатися на його молитви. Це і визначає особливе становище лам у суспільстві. В Тибеті ламою обов'язково стає кожний первісток у родині. З населенням автономії приблизно 1 млн осіб їх – до 300 тис. осіб

Через Тибет ламаїзм поширився на Монголію (16 – 17 ст.), а з кінця 17 ст. – і на територію Росії, де був сприйнятий бурятами,

тувинцями, калмиками. Тривалий час він був однією з поширених релігій у Середній Азії, але згодом його витіснив іслам.

Дзен-буддизм – один із різновидів буддизму, засновником якого вважається індійський монах Бодхидхарма, який ніби прибув у 520 р. до Китаю і заснував там особливу *езотеричну*, тобто призначену лише для вузького кола, школу буддизму, що отримала назву чань-буддизму. Китайське «чань» або японське «дзен» означає «споглядання».

Через споглядання та шляхом спеціальних тренувань прибічники дзен намагаються досягти стану саторі. Саторі не можна передати словами, не можна зрозуміти, йому не можна навчити, його можна тільки відчувати. Тому, вчить дзен, людина, яка не пройшла через цей стан особисто, не може зрозуміти його зміст. Поштовхом до його досягнення може бути враження, переживання, потрясіння, а також спеціальна техніка тренування, спрямовані на те, щоб пробудити в людині інтуїцію. Звідси випливає два інших головних принципи дзен-буддизму: особиста передача істини і незалежність від писемних знаків і слів.

В дійсності дзен має величезну канонічну літературу, куди входять найважливіші буддійські сутри та роз'яснення до них, життєписи патріархів, їхні проповіді та висловлювання з віронавчальних та дисциплінарно-практичних питань, філософські притчі, поетичні мініатюри, діалоги, питання-загадки.

Монастир був і залишається основною формою відтворення дзен-буддизму. Життя тут починається звичайно о третій годині ранку. Снідають, коли ще темно, обідають о 10 ранку, вечеряють о четвертій годині, їдять лише рослинну їжу: рис, ячмінь, бобові, овочі. Роздача і приймання їжі здійснюються за складним ритуалом і супроводжуються великою кількістю дій, які мають символічний характер.

Після сніданку всі приступають до роботи, фізична праця – невід'ємна частина монастирського побуту, однією з вимог якого є: «День без роботи – день без їжі». У розпорядок дня включаються також співбесіди з наставниками, які супроводжуються ритуальними діями. О дев'ятій годині вечора життя в монастирі завмирає, а найпрацьовитіші продовжують роботу і вночі.

Цей розпорядок певною мірою змінюється в періоди інтенсивних духовних сесій, які проводяться щомісяця протягом 7-8 днів. В період сесій сеанси споглядання тривають по 17 – 18

годин на добу. Монахи сидять у позі лотоса, розслабившись і напівприкривши очі. Мета – досягти високого ступеня зосередження, втратити відчуття особистого «Я» і зануритися в абсолютний «бездум», віддатися таким чином Пустоті й Абсолюту.

За учнями спостерігає монах, який походить по залу і бамбуковою палицею б'є по спинах тих, хто втомився. Вивчення дзенської премудрості в монастирі триває в середньому 10-12 років.

Дзен-буддизм мав значний вплив на ідеологію та культуру середньовічної Японії. У руках правлячої верхівки він перетворився у простий і надійний засіб формування у службовців і військових основи військово-етичного ладу – відданості таа дисципліни, стійкості та безстрашності перед лицем смерті.

Останніми роками багато прихильників вчення дзен-буддизму з'явилося у США та Західній Європі, хоч насправді такі «псевдодзен-буддистські» секти переймають лише окремі елементи культової практики: багатогодинні медитації та тривалі співбесіди із «наставниками». На ґрунті дзен-буддизму виникло також кілька неорелігійних течій.

Висновок. Буддизм є найстарішою світовою релігійною системою, яка виникла понад 2,5 тис. років тому в Індії й набула поширення в більшості регіонів Азії, має послідовників в Америці й Європі. Основою віровчення буддизму є чотири благородних істини, сповіщених Буддою людям. Етична система спирається на п'ять моральних заборон. Розвиток буддизму був складним, його положення неодноразово перероблялися і доповнювалися відповідно до змін соціальних умов. Так виникли основні буддистські школи Хінаяна та Махаяна, а також специфічні вчення – дзен буддизм та ламаїзм.

Завдання та питання для самоконтролю

Яке значення для буддистів має закон карми?

Сформулюйте основні істини буддизму.

У чому полягає сутність ранніх буддистських легенд?

Визначте відмінність між течіями Хінаяна та Махаяна.

Чим відрізняється культ ламаїзму від класичного буддизму?

Коли і у зв'язку з чим виник дзен-буддизм?

Розділ 4. Християнство

Соціально-економічні причини й ідейні передумови виникнення християнства. Еволюція первісного християнства, формування християнської догматики і культу. Причини та наслідки розколу християнства. Католицизм і православ'я. Протестантизм – результат реформаційних рухів в християнстві. Християнство на українських землях.

Соціально-економічні причини й ідейні передумови виникнення християнства

Християнство – одна з найпоширеніших світових релігій, яка має три головні напрями: православ'я, католицизм та протестантизм. За останніми даними в світі налічується близько 1,5 млрд. прибічників християнської релігії. Вона відома в усіх країнах світу, і є однією з найбільш поширених в Європі, Америці, Центральній та Південній Африці, Австралії. Протягом багатьох віків християнство здійснювало серйозний вплив на політичний та культурний розвиток окремих країн та цілих континентів. Коректне розуміння багатьох подій загальнолюдської та національної історії неможливе без врахування цього впливу.

Християнство зародилося в середині 1 ст. нашої ери в східних провінціях Римської імперії (Палестині) в період глибокої кризи рабовласницького ладу. На цей час в Римській імперії панувало багатобожжя. Давньоримська релігія була еклектичною (змішаною) за характером, в ній оригінальні релігійні ідеї змішувались із міфологією підкорених земель. Римляни вшановували олімпійських божеств під новими іменами (наприклад, Зевса називали Юпітером, Афіну – Мінервою, Афродіту – Венерою тощо). Поширеними були культу східних божеств, давньоєгипетського Осіріса й іранського Мітри. Існували і суто римські божества: Янус (сторож дверей, бог початку і кінця, минулого і майбутнього), Веста (богиня домашнього вогнища), пенати (добрі духи, мешканці і охоронці будинку). Існував культ предків і культ римського імператора, якому також вклонялися як живому божеству.

Розглядаючи *коріння виникнення християнства* (соціально-економічні, політичні, ідейні), треба звернути увагу на той факт, що в 1 ст. нашої ери почався процес ослаблення і розпаду Римської імперії. Римські завоювання супроводжувалися руйнуванням

старих політичних порядків та суспільних традицій в підкорених країнах, централізацією і уніфікацією суспільного життя. Внутрішня ситуація в імперії відзначалася напруженістю: постійно точилася боротьба між рабами і вільними, багатими і бідними, загарбниками і підкореними. Щоб нагодувати «вільних римських громадян», які зневажали працю, потрібні були нові завоювання, а підкорення нових земель оберталось загостренням внутрішніх протиріч і ослабленням імператорської влади. Природно, що серед римського населення в цей період панували песимістичні настрої і очікування неминучої катастрофи. Відчувалась потреба в новій ідеології, отже виникла необхідність у новій релігії, що нею стало християнство.

Християнство зародилося на базі вже існуючих на той час релігійних і філософських систем. Уявлення про пекло і рай, ідея смерті і посмертного воскресіння – все це християнство запозичило з інших релігій. Головними ідейними джерелами християнства були іудаїзм, релігійно-філософські вчення Філона та Сенеки, ідеологія кумранітської общини, релігії східних народів Римської імперії.

Найтіснішим чином християнство тісно пов'язане з іудаїзмом, від якого воно успадкувало визнання Старого Завіту (Старого Заповіту) – найдавнішої частини Біблії, ідею єдинобожжя, уявлення про загробне життя і посмертне віддання, ідею Месії (грец. «небесний спаситель»).

Іудео-елліністичний філософ Філон Олександрійський (прибл. 25 р. до н.е. – 50 р. н.е.) висунув ідею про вроджену гріховність людини і необхідність спасіння душі за допомогою аскетизму та страждання, яка зайняла важливе місце в християнській догматиці.

У Сенеки (4 р. до н.е. – 65 р. н.е.) християни запозичили етичні ідеї щодо рівності людей перед Богом, спасіння душі як основної мети життя, про любов до ворогів, презирство до земного життя і покірність долі.

Кумранітською общиною називали іудейську релігійну секту, яка діяла в місті Кумран. Її прибічники вважали, що Месія (божественний спаситель) за своєю природою є людиною. Його перше пришестя, під час якого він постраждав за людей, вже відбулося, і тепер потрібно чекати другого пришестя, з яким пов'язаний кінець Світу. Ці ідеї були підхоплені християнськими проповідниками.

Багатий матеріал для творців християнської ідеології дали культу східних богів: Осіріса (Єгипет), Мітри (Персія), Адоніса (Фінікія), Аттиса (Фрігія), Будди (Індія) та ін.

Еволюція первісного християнства, формування християнської догматики і культу

Античне християнство у своєму розвитку пройшло три етапи:

1. первісне християнство (середина 1 ст. – середина 2 ст.);
2. раннє християнство (середина 2 ст. – початок 4 ст.);
3. пізнє християнство (початок 4 ст. – кінець 5 ст.).

Переважну більшість общин первісного християнства склали представники соціальних низів, переважно раби, що формували свою систему поглядів і моральних вимог всупереч офіційній римській ідеології. Саме в ці часи з'явилося визначення християнства як «релігії пригноблених», яка поширювала ідеї прощення ворогів, покорі, безкорисливості, переваги духовних цінностей перед матеріальними благами. У первісному християнстві не було детально розроблених догматичних положень, постійних приміщень для зібрань, стандартних ритуалів.

На етапі раннього християнства до християнських общин активніше почали вступати заможні люди. Згодом вони прибрали до своїх рук управлінські функції, ставши керівниками громад та розпорядниками громадського майна. Так сформувався *церковний клір* – постійні служителі культу, які оголосили себе єдиними виразниками божественної благодаті. Саме на цьому етапі керівники християнських громад (єпископії та митрополії) почали шукати шляхи примирення із владою.

Період пізнього античного християнства характерний тим, що до християнської релігії долучилися і рабовласники. Вони бачили в християнстві свої вигоди – єдиний Бог, який проповідує підкорення існуючій владі і забороняє політичний чи фізичний опір насиллю, цілком влаштовував більшість із них. За імператора Костянтина (306-337 рр.) християнська релігія спершу була зрівняна в правах з усіма іншими релігіями (312 р.), а вже в 324 р. вона набула статусу державною, а отже стала користуватися економічною, політичною та ідеологічною підтримкою держави. Почалася інституалізація християнської церкви та централізація церковної влади: окремі християнські громади (єпископії та митрополії) об'єдналися у *патріархії* на чолі з патріархами.

Значною подією в історії християнської церкви став перший Вселенський собор (зібрання найвпливовіших християнських діячів), що відбувся у 325 р. в м. Нікея. На *Нікейському соборі* були затверджені перші *християнські догмати* – положення, які кожен християнин має сприймати на віру без найменшого сумніву. В подальшому на підставі рішень Вселенських соборів було вироблено й затверджено «Символ віри», який складається з 12 догматичних положень. Хоча Вселенські собори скликалися порівняно рідко (з 4 по 8 ст. було скликано всього 7 Соборів), все ж вони відігравали важливу роль: об'єднували зусилля духовенства, регулювали церковне життя, сприяли виробленню єдиної ідеології та обрядовості.

Основа *християнського віровчення* становить Біблія («Святе Письмо»), що складається з двох частин: Старого й Нового Завіту (Заповіту), а також Святий переказ і Символ віри, затверджений на Нікейському (325) і Антіохійському (381) Вселенських соборах.

Водночас із становленням віровчення відбувався процес формування християнського культу (сукупності свят, ритуалів, звичаїв, обрядів). Найважливішими з *християнських обрядів* є сім таїнств: хрещення, причастя, священство, сповідь, миропомазання, шлюб і елеосвячення. Християнство, як і кожна релігія, у певні дні календаря вшановує святих або відзначає певні події в житті церкви. Головних свята такі: Різдво Христове, Хрещення Господнє, Стрітєння Господнє, Благовіщення, Пасха, Вхід Господній в Єрусалим, Трійця, Вознесіння Господнє, Спас, Успіня Богородиці, Здвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього, Введення у храм Пресвятої Богородиці.

Однак ані ідеологічно, ані політично християнство ніколи не було абсолютно єдиним. Разом із об'єднувальними тенденціями в християнстві завжди існували і підстави для розколу. Вони лише підсилились внаслідок поділу Римської імперії наприкінці 4 ст. на Західну (з центром у Римі) та Східну (з центром у Константинополі).

Причини та наслідки розколу християнства. Католицизм і православ'я

Наприкінці 5 ст. Західна Римська імперія була завойована германськими племенами, на її території утворилися численні феодальні держави. Внаслідок політичної роздробленості і відсутності єдиного світського центру верхівка римської патріархії,

– Папа римський та його церковне оточення, – були політично самостійними і незалежними.

Східна Римська імперія як єдина держава існувала до кінця 15 ст. Феодальні відносини тут розвивалися повільно, тривалий час зберігалася сильна імператорська влада і політична централізація, константинопольський патріарх та його церковне оточення були політично несамоцїйними і залежними від світських властей.

Таким чином, на етапі феодального християнства (6-15 ст.), протягом якого усталювалися релігійна догматика і культ, у європейському просторі сформувалися дві сталі традиції щодо взаємодії світської і релігійної влади: *західна*, із централізованою церковною владою, яка стояла над світською, і *східна*, із визнанням самостійності окремих церков і підкоренням релігійної влади світській.

Не менш важливу роль у розколі християнства відіграла боротьба римського папи та константинопольського патріарха за владу над усією християнською церквою.

Остаточний розрив відбувся у 1054 р., коли, не залагодивши догматичних і адміністративних суперечок, папа і патріарх взаємно відлучили один одного від церкви, оголосивши анафему. Після цього Римська церква почала називатися **католицькою** (від грец. «католикос» – «вселенський», «всеохоплюючий»), а Константинопольська, Олександрійська, Антиохійська і Єрусалимська – **ортодоксальними** (від грец. «ортодокс» – «правильний», «православний») та автокефальними (тобто, незалежними). Стосунки між церквами майже повністю припинилися на багато віків. І лише у другій половині 20-го століття з'явилися перші прецеденти продуктивного діалогу церков і їх взаємодії.

Таким чином, католицизм та православ'я – це відгалуження християнства, що дістали оформлення після розколу церкви в 1054 р. Різниця у соціально-економічному і соціально-політичному становищі церкви на заході та сході Європи привела до появи відмінностей у віровченні та обрядовості.

Католицизм – один з основних напрямків християнства. Він має багато спільного з православ'ям: віра у два джерела віровчення («Святе Письмо» і «Священний переказ»), Божественну Трійцю, рятівну силу церкви, наявність безсмертної душі, потойбічне життя

тощо. Є загальні риси і в обрядовості. Але водночас віровчення та культ католицизму мають деякі відмінності.

Католицизм доповнив Символ Віри новими догматами, яких не знає православна церква, а саме:

догмат про сходження Святого Духа не тільки від Бога-отця, а й від Бога-сина, т.зв. «філіюкве». Цей догмат підкреслює святість Ісуса Христа, намісниками якого на землі виступають римські папи;

- догмат про зверхність (примат) папи римського у вірі в усьому християнстві;

- догмат про «надмірну святість» Ісуса Христа та християнських святих;

- догмат про «чистилище», куди потрапляє душа людини після смерті і має змогу очиститися від гріхів, після чого переходить у пекло чи рай;

- догмат про індульгенції;

- догмат про непорочне зачаття не лише Ісуса Христа, але й Богородиці, або Мадонни та ін.

Обрядові особливості католицизму виявляються: в оформленні інтер'єру католицького храму (костелу), де домінують скульптури й живописні картини, а не ікони; в богослужінні, що проводиться зазвичай латинською мовою і супроводжується грою на органі; слід зазначити, що віруючі під час богослужіння сидять (встають лише під час читання Євангелія), хрестяться всією долонею з лівого плеча на праве. В католицизмі вшановують святих і реліквії, використовують дорогоцінне вбрання.

Римо-католицька церква діє на основі централізму. Її глава, Папа Римський, обирається на цю посаду довічно, таємним голосуванням на спеціальному зібранні найвищих ієрархів церкви, що має назву «конклав кардиналів». Під час перебування на цій посаді Папа Римський, як намісник Бога на землі, має абсолютну владу над усіма католицькими церквами, його слова не підлягають сумніву, оскільки силою Святого Духа він наділений непомильністю (непогрішністю) у питаннях віри й моралі. Одночасно Папа є главою держави Ватикан, і, разом зі своїм адміністративним апаратом (Римською курією) представляє т.зв. Святий Престол, який виступає суверенним суб'єктом міжнародного права.

Другий ступень у цій ієрархії займають кардинали, які призначаються Папою довічно і складають колегію кардиналів. Кардинали можуть належати до одного з трьох рангів: кардинал-диякон, кардинал-священик та кардинал-єпископ. На сьогоднішній день налічується 227 кардиналів, однак право голоса на конклаві мають лише 121 з них.

Резиденція глави церкви знаходиться у Ватикані. Там міститься і центральний адміністративний апарат церкви – Римська курія, який очолює кардинал – статс-секретар (він і міністр закордонних справ). Установи Ватикану об'єднують 9 конгрегацій, 3 трибунали й декілька секретаріатів. Конгрегації – своєрідні міністерства, очолювані групою кардиналів (3-4 чол.) і главою – префектом. Найважливіші з них: Конгрегація священної канцелярії та Конгрегація пропаганди віри. Серед нових управлінських структур було утворено синод єпископів, який разом з папою розглядає деякі питання церковного життя.

Наступною ланкою в управлінні церквою є архієпископства (архієпархії) і єпископства (єпархії), які очолюються кардиналами та єпископами. В єпархіях діють ради, до яких входять як духовні особи, так і миряни.

Складовою частиною церкви, її значною силою є жіночі та чоловічі чернечі ордени – єзуїтів, францисканців, капуцинів, бенедиктинців, домініканців, селезіанців тощо. Найбільшу силу вони мали в період середньовіччя, однак існують і на сьогоднішній день. Орден ченців діють за особливими статутами і також мають суворо централізовану структуру.

З кінця 30-х рр. 20 ст. для папства настали тяжкі часи, що пояснюється як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Розвиток науки поставив під сумнів основні християнські догмати, а консервативний курс папи Пія XII (1939 – 1958 рр.), сприяв втягуванню церкви у «холодну війну». Усе це не імпонувало значній частині віруючих. Тому церква опинилася в глибокій кризі. З метою оновлення та модернізації католицької церкви було зібрано 2-й Ватиканський собор (1962—1965 рр.), учасники якого прийняли 16 документів. В них розкрито сутність сучасного католицького модернізму. Зокрема йшлося про необхідність примирення науки і релігії, про можливість взаємного визнання «західної» і «східної» гілок християнства. Однак на ті часи зазначена ініціатива не знайшла собі багатьох прибічників.

Сьогодні теза про можливість об'єднання релігійного та наукового світогляду є доволі популярною, як серед католиків, так і серед представників інших версій християнства. Час від часу поновлюються також дебати щодо різних варіантів об'єднання окремих християнських церков.

Наразі католицьку церкву очолює папа Франциск (Хорхе Маріо Бергольє) - це 266-й папа.

Православ'я – одне з відгалужень християнства, що оформилося після розколу церкви у 1054 р. на Східну і Західну. Православ'я має мільйони послідовників, переважно в країнах Східної Європи і Близького Сходу. Воно оформилося на території Візантійської імперії, було її державною релігією, з центром в Константинополі.

Спочатку православ'я було представлене чотирма патріархіями, які склалися ще в 4 ст. за указом імператора Юстиніана 1-го: Константинопольська, Олександрійська, Антіохійська, Єрусалимська. Візантійський (константинопольський) патріарх мав титул «вселенського» («всесвітнього»), інші мали лише титул «блаженного», однак усі названі єпархії були автокефальними, тобто незалежними. Відтоді православ'я не має єдиного організаційного центру, замість централізованого керівництва сформована сукупність автокефальних (незалежних) та автономних (відносно самостійних) церков. З часом православні церкви стали утворюватися і в інших регіонах, здобуваючи цілковиту чи відносну самостійність у релігійно-церковному житті.

Якщо католицька церква загалом уніфікована у своєму розумінні канонів, обрядів і свят, то в православних церквах більш чітко простежуються національні аспекти: кожна з них виробляє свої власні традиції, має свої свята, богослужіння ведуться національними мовами.

У сучасному світі існує п'ятнадцять автокефальних і кілька автономних православних церков, які підтримують контакти між собою. Окрім них існують й інші православні церковні утворення. Так, самостійними автокефальними церквами є: Константинопольська (існує з 4 ст.), Грузинська (існує з 5 ст.), Сербська (отримала автокефалію 1219 р., а патріаршу форму правління – 1366 р.), Румунська (автокефальною стала у 1865 р.), Болгарська (існує з 9 ст., отримала закону автокефалію у 1945 р.),

Російська (автокефалію встановила у 1448 р., патріархат – у 1589 р.) тощо.

В основі *православного віровчення* – Біблія (Святе Письмо), Святий Переказ, Символ віри. Суть віровчення зводиться до того, що православ'я визнає догмат про триєдність Бога, про сходження Святого Духу, про боговтілення, спокуту, воскресіння з мертвих, про особливу роль церкви в житті людини, про соборність церкви, рай і пекло, хрещення тощо. Надзвичайно важлива функція церкви полягає у здійсненні 7 християнських таїнств: хрещення (зануренням людини у воду купелі); миропомазання (здійснюється над немовлятами); причащення тілом і кров'ю Христовою (причащаються і миряни, і священники); покаяння (сповідь); шлюб; священиство та соборування (єлеосвячення).

Релігійне життя православних зосереджується навколо храму, де відбуваються богослужіння, серед яких найважливіше – літургія, або обідня, під час якої здійснюється причащення. По неділях виголошується проповідь. Читання Євангелія, молитви, таїнства супроводжуються співами, запалюванням свічок та лампад, поклонами та ін. Віруючі хрестяться трьома пальцями, зложеними разом, з правого плеча на ліве, від них вимагають обов'язково відвідувати храм, насити натільні хрестики. У православному релігійному житті велике значення має культ ікон, на яких зображені різні іпостасі Святої Трійці, Божа Матір, ангели, святі угодники. Православні вірять, що через ікони Бог може являти свої чудеса, зцілювати та втішати людей. Крім ікон, для богослужіння та виконання таїнств і обрядів використовуються хрест, кадило, свічки, лампади. Величезна увага приділяється постам – утриманню від м'ясної, молочної їжі та яєць по середах і п'ятницях, а також перед Великоднем, Різдом, Успінням та за тиждень після Трійці.

У *структурі церкви* – миряни (звичайні віруючі) і клір (священнослужителі). Ієрархія духовенства має градації: ієреї (диякон, ієрей, протоієрей) та архієреї (єпископ, архієпископ, митрополит, патріарх). Також духовенство поділяється на чорне (ченці) й біле (одружені). До білого духовенства відносяться диякони та ієреї (священники), вони мають право на утворення сім'ї, однак не можуть обіймати вищі посади у православній ієрархії. Очолює православну церкву патріарх, який обирається помісним собором з числа архієреїв.

Православні церкви мають жіночі й чоловічі монастирі, духовні навчальні заклади (академії та семінарії). Віруючі організовують братства, товариства, недільні школи тощо.

Протестантизм – результат реформаційних рухів в християнстві

Протестантизм (від лат. protestans – «той, що заперечує», «незгідний») – напрям у християнстві, який сформувався внаслідок Реформації, тобто руху за реформу католицької церкви, який виник у Німеччині в 16 ст., згодом став загальноєвропейським і був підтриманий різними верствами населення.

В епоху Реформації на арену політичної боротьби виходив новий клас – буржуазія, для якої традиційні межі феодального ладу ставали надто тісними. Представники нової соціальної спільноти намагалися позбутися влади зубожілих аристократичних родів та застарілих традицій. Вони пропагували цінність індивідуальної ініціативи та особистої відповідальності. Саме в цей час на противагу феодальному католицизму розвинулася «протестантська ересь». Виступаючи проти католицької церкви як невід'ємного інституту феодалізму, ідеологи протестантизму заперечували її посередницьку роль між людиною і Богом, критикували складні та дорогі культові практики, догматичні положення. Таким чином, соціальні протести, змістом яких був перехід від феодалізму до капіталізму, виливалися у протестантські релігійні рухи.

Протестанти агітували за «повернення до первісної чистоти» християнської церкви, вони вважали, що тривалі богослужіння, коштовне вбрання католицьких кліриків і багато оздоблені релігійні споруди нічим не допоможуть грішній душі, визнавали безглуздою практику утримання монастирів.

З цієї причини богослужіння в протестантизмі гранично спрощене і зводиться до проповіді, молитов, співів псалмів. Єдиним шляхом спасіння душі визнається особиста віра. А щоб кожна людина зі своєю індивідуальною своєрідністю змогла б включитись у релігійне переживання, і богослужіння, і друкування Біблії здійснюються національними мовами.

Реформаційний рух 16-17 ст. в Європі співпав з черговим етапом формування сучасних націй, і ці процеси не могли не вплинути один на одного. В протестантизмі найбільш яскраво проявилась національні особливості різних країн, однак

незважаючи на розбіжності, цей напрямок зберіг спільні принципи, сформовані як результат боротьби за самовизначення.

Спільні для віровчення протестантизму принципи:

1. спасіння особистою вірою – спасіння людини залежить не від обрядів, дотримання свят, пожертвувань на користь церкви, а лише від віри у спокутну жертву Христа;
2. абсолютне визначення наперед – Бог іще до створення світу вирішив питання про спасіння кожної людини, а тому ні віра, ні добрі справи не впливають на її долю після смерті. Богообраність людини виявляється в доброчесності, побожності, успішній діяльності, покірності;
3. священство всіх віруючих – кожний християнин, будучи вибраним і хрещеним, отримує «посвячення» на надприродне спілкування з Богом, право проповідувати і здійснювати богослужіння без посередників (церкви, духовенства);
4. виключний авторитет Біблії – її вивчення і тлумачення є першим обов'язком кожного віруючого;
5. заперечення верховної влади папи;
6. національний характер протестантської церкви – вона виникла в умовах формування буржуазних націй, богослужіння ведуться національними мовами, здійснюється переклад священних текстів.

Відповідні зміни сталися і в *культі протестантизму*: були відкинуті молитви за померлих, поклоніння святим і різноманітні свята на їхню честь, вшанування реліквій, мощей та ікон, скасовано монастирі й чернецтво, спрощено обряди, скорочено кількість релігійних свят.

Визначають два основних періоди протестантських рухів і, відповідно, дві групи протестантських течій. У 16-17 столітті оформились найпомітніші напрями *раннього протестантизму* – лютеранство, кальвінізм, англіканство, які згодом дали поштовх анабаптизму, менонітству, антитринітаризму, соцініанству. *Пізні течії протестантизму* виникли у 19-20 ст. – методисти, баптисти, квакери, мормони, адвентисти, свідки Єгови, п'ятидесятники. Більшість з них поділяє загальні віросповідні принципи. Однак існують і деякі відмінності.

Основні напрями раннього протестантизму.

Лютеранство. Даний напрямок сформувався у 1517 р. в Німеччині. Назва походить від прізвища його основоположника Мартіна Лютера (1483—1546 рр.), монаха августинського

монастиря. З Німеччини лютеранство поширилося в Австрію, Угорщину, Францію, скандинавські країни, а також у Північну Америку.

Основи віровчення викладені в «Книзі угоди» (1580 р.), яка складається з «Аугсбурзького віросповідання», «Апології», «Великого» і «Малого» катехізисів Лютера. Це короткі виклади основ віровчення. З Біблії лютерани особливу увагу приділяють Новому Заповіту, а в ньому – Євангелію від Іоанна і посланням Павла. Особливостями культу є те, що ікони усунені, хоча релігійні картини, вівтарі, свічки, розп'яття і органна музика збережені. Богослужіння проводиться рідною мовою парафіян. Перше місце посідає проповідь, пояснення тих чи інших пунктів віровчення.

З таїнств визнаються лише два – хрещення і причастя. Оскільки шлюб не вважається таїнством, дозволяється розлучення і другий шлюб. Найбільш поважною причиною для розлучення лютерани, як і всі християни, насамперед вважають подружню невірність. Лютеранську громаду очолює виборна церковна рада і пастор.

Кальвінізм. Вчення цієї впливової течії протестантизму розроблено і систематизовано викладено в Швейцарії французьким теологом і проповідником Жаном Кальвіном (1509—1564 рр.), юристом за освітою. Кальвінізм запровадив демократичне управління церквою: незалежні одна від одної громади (конгрегації) віруючих управлялись консисторіями, в які входили пастор, диякон і старійшини (пресвітери), що обирались всією громадою. Вищим органом став провінціальний синод, який складався з делегатів від провінційних консисторій. На національному рівні діяв національний Синод. Ця церковна структура в основному зберігається і в сучасних реформатських церквах, які обстоюють кальвінізм.

Джерелом кальвінізму є Біблія, Друге Гельфестське віросповідання і Гейдельберзький катехізис.

Характерною рисою кальвіністського вчення є положення про безумовну наперед визначеність. За кальвінізмом, усі люди поділяються на «обраних» та «осуджених». Перші ще до свого народження визначені Богом для небесного блаженства, другі – приречені на вічні муки, і ні дії людини, ні віра не можуть змінити їх долю. І хоча це майбутнє людям невідоме, вони можуть здогадуватися про свою долю з того, як складається їхнє земне

життя: професійна діяльність кожного є «Боже приречення», а великі успіхи в ній є ознакою обраності для спасіння. Тому лише та людина «врятується», яка вірить, що «вибрана» Богом. Задоволення досягнутим, невідчужуваність, відсутність прагнення до збагачення кальвінізм розглядав як тяжкий гріх.

Із християнських таїнств визнаються хрещення і причастя, що розглядаються віруючими в символічному сенсі. Кальвіністські храми позбавлені будь-якої християнської атрибутики і символіки (вівтарів, ікон, хрестів). Богослужіння складається головним чином з читання Біблії, молитов, співу псалмів. Відзначають свята: Пасху, Різдво, Трійцю, День Реформації.

Церковна ієрархія фактично відсутня, громаду очолює пресвітер, який разом із проповідником (пастором) обирається зі складу віруючих. Пастори не мають спеціального вбрання. Реформатські та пресвітеріанські церкви об'єднані у Всесвітній альянс реформатських церков (близько 40 млн. віруючих), центр якого знаходиться в Женеві. В Україні 98 реформатських громад (у Закарпатті).

Англiканство. Ця церква з усіх протестантських церков є найближчою до католицизму. Вона виникла в Англії внаслідок використання ідей Реформації для зміцнення королівського абсолютизму. Коли почалася Реформація король Генріх 8-й об'явив себе захисником папи Римського Климента 7-го. Однак коли Генріх 8-й звернувся до папи, щоб той розлучив його з Катериною Арагонською, папа йому відмовив. Цей конфлікт став приводом для реформаційних заходів. У 1534 р. парламентським «Актом про верховенство» короля було проголошено главою церкви, церковні відносини з Ватиканом розірвано, монастирі скасовано, мошні та ікони приречені на знищення, а монастирські землі конфісковано (їх дістали дворяни).

Парламентськими актами були запроваджені обов'язкові для всіх віруючих «Книга парафіяльного богослужіння» і Символ віри англiканства із 39 статей, який заперечував папську владу і католицькі догмати про чистилище, скасовував практику індульгенцій, поклоніння іконам, святим, безшлюбність духовенства. Англiканська церква прийняла протестантські догмати про виправдання вірою і Священне Писання як єдині джерела віри. Але при цьому визнавався католицький догмат про рятівну силу церкви. Англiканська церква, поєднавши в собі

протестантські та католицькі догмати, стала прикладом компромісного варіанту протестантизму. Ті, хто не погодився з новою церквою (передусім католики і кальвіністи), були піддані жорстоким переслідуванням.

Після другої буржуазної революції в Англії (кінець 18 ст.) англiканська церква залишила за собою головну роль, однак були дозволені й інші віросповідання. Як державна і очолювана королем, який призначає єпископів, англiканська церква фактично керується державною владою, що вирішує церковні питання. Більшість єпископів є членами палати лордів. Зберігається таке унікальне для демократичної держави явище як церковний суд.

Основні напрямки пізнього протестантизму.

Бaptизм. Найпоширеніший різновид протестантизму, який нараховує понад 35 млн. послідовників у всьому світі. В Україні баптисти складають 80 % від загальної кількості членів протестантських церков.

Бaptизм виник 1609 р., в Голландії, коли керівник амстердамської групи конгрегаціоналістів Дж. Сміт (1550—1612 рр.) хрестився вдруге сам (обливанням) і хрестив вдруге своїх прихильників. Звідси й назва «баптисти» (з грецьк. baptizo – «хрестити водою»).

Прибічники бaptистзму визнають загальнохристиянські догмати (Символ віри): про триєдність Бога, спокутну місію Христа та його друге пришествя, страшний суд тощо, однак вважають, що вину й кару за всі людські гріхи перед Богом і людьми вже спокутував Ісус Христос, а отже сенс людського життя полягає у тому, аби особистою вірою «очиститися» від гріхів і підготуватися до зустрічі з Христом на тому світі. Баптисти заперечують роль церкви як посередниці між Богом і людьми, проповідують принцип «спасіння особистою вірою».

Бaptистський культ спрощений: не вшановуються ікони, хрест, святі. Богослужіння замінені молитовними зборами, які проводяться кілька разів на тиждень (у неділю – обов'язково) і складаються з бесід на релігійно-моральну тематику, колективної молитви, співів релігійних пісень у супроводі музичних інструментів. Відзначають дванадцять християнських свят (Різдво, Великдень, Трійцю, Вознесіння).

На відміну від лютеран, обряд хрещення баптисти проводять з дорослими, підкреслюючи право кожної людини на власний вибір у

вірі (хрещення вважається офіційним початком навернення у віру). Саме баптисти вперше в історії висунули вимогу свободи совісті (вільного вибору віросповідання) та відокремлення церкви від держави, однак життя кожного віруючого в баптистській общині суворо регламентовано. Свій вільний час він має віддавати вивченню і пропаганді Біблії, баптистським зборам та іншим заходам. Баптист відраховує на користь общин значну частину свого заробітку. Його священним обов'язком є залучення до своєї віри принаймні хоч однієї людини, йому не рекомендується одружуватися з людьми іншої віри, а тим більше – з невіруючими.

Кількість баптистських громад в Україні в 2016 р. сягнула за 2700, діє 46 навчальних закладів.

Адвентизм. Як окремий напрямок виник у середині 19 ст. в США, коли баптистський проповідник Уільям Міллер виступив з пророцтвом про друге пришествя Христа (з лат. *adventus* – пришествя). Згідно з цим пророцтвом під час «другого пришествя» Христа на землю Бог воскресить як тіла, так і душі померлих, після чого піддасть їх суду. Грішники будуть знищені назавжди, а праведники існуватимуть вічно. Таким чином, на відміну від інших версій християнства адвентисти заперечують безсмертя душі. Наразі «друге пришествя» адвентисти ототожнюють з «світовою пожежею», яка пов'язується з термоядерною війною, з «кінцем світу».

Культ адвентистів мало чим відрізняється від баптистського. Хрещення також проводиться з дорослими. Представники адвентистської общини три-чотири рази на тиждень збираються на молитовні збори, що складаються з колективних молитов, релігійних співів, бесід на релігійно-моральні теми. Вважається важливим обряд причащення, який проводиться раз у три місяці. Існує традиція внесення десятини у касу общини. Специфічним для адвентистів є обряд взаємного обмивання ніг, чим демонструють християнське смирення й любов до ближнього. Їм також належить «санітарна реформа», що вимагає від віруючого піклуватися про власне здоров'я, оскільки, згідно з адвентистськими уявленнями, тіло – «посуд божий».

У 2016 р. в Україні діяло понад 100 громад, їх очолюють провідники і пресвітери, а також виконавча рада, що обирається на зборах релігійної громади. Українські адвентисти офіційно в міжнародні адвентистські організації не входять.

П'ятидесятництво. П'ятидесятники – окрема течія, що виокремилася з баптизму наприкінці 19 ст. у США (16 млн). Назва секти походить від християнського свята П'ятидесятниці – на відзначення євангельської оповіді про зішестя Святого Духа на апостолів Ісуса Христа на п'ятдесятний день після його воскресіння.

На відміну від баптистів, п'ятидесятники практикують не лише водне хрещення, а й «хрещення Святим Духом». Вони вірять у можливість безпосереднього спілкування з Богом і одержання від нього так званих «видимих дарів Святого Духа»: здібності говорити іншими мовами (глоссолалія), пророцтва, зцілення. Хрещення Святим Духом – специфічний обряд, під час якого учасники молитовних зборів доводять себе до стану колективного трансу. В Україні п'ятидесятництво неоднорідне, у ньому є кілька течій, що названі за іменами їхніх засновників.

Низовою ланкою у п'ятидесятників є релігійна громада, що очолюється пресвітером, який рукоположений в духовний сан вищими ієрархами. У громаді є й інші посадові особи: диякони і диакониси, проповідники і регенти. Крім того, існує специфічна категорія служителів – своєрідних пророків і пророчиць, цілителів. Вони призначаються пресвітерами і користуються значним впливом у релігійній громаді. Однак саме пресвітер має необмежені права стосовно членів своєї громади.

В Україні представники п'ятидесятників об'єднані у Всеукраїнський Союз церков християн віри євангельської, в якому на 1 січня 2016 р. налічувалось більше 1500 громад.

Свідки Єгови. Дана течія виникла наприкінці 19 ст. Засновник – Чарльз Рассел (1852—1916 рр.), який 1872 р. створив гурток «дослідників Біблії». В 1884 р. зареєстрував «Біблійне і трактатне товариство вартової вежі». Вчення Рассела доповнив Д. Рутерфорд (1869-1942 рр.). Змінивши кілька назв, секта врешті прийняла у 1931 р. назву «Свідки Єгови». Прибічники цієї версії протестантизму вважають себе християнами, але класичну християнську догматику заперечують. Творцем всього сущого вони вважають Бога Єгову. Ісус Христос – єдинородний син верховного Бога, але він не рівний йому. Ісус єдиний створений Єговою безпосередньо, є вищим його творінням. Святий Дух – це сила Єгови, яку він дав Христу і «тим, кого він уповноважив репрезентувати його». Вони визнають, що Христос спокутував частину людських гріхів, очистив від первородного гріха, однак

людина повинна сама заслужити своє спасіння. Догматичною особливістю є вчення про те, що Христос уже зійшов на землю в 1914 р. і став невидимо правити світом, а з 1918 р. він зійшов у духовний храм і почав суд над земними народами. Прибічники цього вчення вірять також в ангелів, демонів на чолі з Сатаною, заперечують існування пекла. Вони розробили вчення про Армагеддон – глобальну божественну війну, в якій Христос з армією ангелів знищуватиме «всіх поганих людей», які не повірили в істини, що їм проповідують свідки Єгови. Керівники організації та релігійні авторитети становлять так зване «мале стадо» - «вірних і розсудливих рабів Єгови», які керують і постачають «істинно духовною їжею» інших віруючих. Члени «малого стада» після смерті начебто відразу воскресають і існують в небесній частині царства Божого, де входять в уряд Христа. Інші «вівці» – віруючі – житимуть вічно в раю після Армагеддона.

Світовий центр Свідків Єгови нещодавно перенесено до містечка Ворвік (неподалік від Нью-Йорка). Проповідницькою діяльністю на місцях керують більше 90 філіалів. Свідки Єгови офіційно зареєстровані в Україні, кількість їх прибічників, що об'єднані у бл. 1000 громад, наближається до 140 тис.

Християнство на українських землях

Християнство утверджувалося на українських землях протягом багатьох століть. Першою відомою спробою офіційної християнізації вважається «Аскольдове хрещення»: у 860 р. Аскольд, перший з київських князів, прийняв нову віру. В 955 р. відбулося хрещення київської княгині Ольги, також із зовнішньополітичних розрахунків на зміцнення династійних контактів з Візантією. Тоді ж з'явилися перші християнські храми в Києві.

Відомий факт, що княгиня Ольга звернулася в 959 р. до імператора Західної Римської імперії Оттона 1-го, щоб він прислав єпископа, але згодом відмовилася від опіки римської церкви.

Нарешті, з 988 р., за князя Володимира, почався найпотужніший етап державної християнізації («хрещення») Русі. Це був болісний процес. Активно противилося християнізації населення Новгород, Ярослав, інших міст, але ці виступи Володимир жорстко придушував. Як державна релігія Київської Русі християнство остаточно було закріплене силою державної влади у 988–991 рр., але і після загального хрещення народні маси

тривалий час зберігали відданість давнім звичаям та уявленням. Згодом язичницькі обряди тісно переплелися із християнськими ритуалами, а християнські свята набули рис колишніх божеств. У народній уяві Ілля-пророк заступив місце повелителя грому та блискавки Перуна, Св. Георгій набув рис сонячного божества Ярила, Параскева П'ятниця («Свята П'ятінка») стала покровителькою жінок і жіночих справ замість Мокоші. Ця ситуація сучасними релігієзнавцями характеризується як «двовір'я».

Хрещення сприяло об'єднанню Русі в єдину феодальну державу, дало поштовх розвитку економіки, освіти, духовності й культури. Християнство на Русі мало особливу підтримку держави. Митрополити були керівниками церковної організації в релігійно-канонічних справах і радниками князя у справах громадських. Після поділу церкви (1054) на православну та католицьку руські священнослужителі залишилися в підпорядкуванні візантійської (константинопольської) церкви. Резиденцією Київського митрополита був Київ, де було збудовано храм Святої Софії.

Православна церква відіграла значну роль у боротьбі проти насильницької полонізації та католизації українських земель під час їх перебування у складі Речі Посполитої. У Народньо-визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького вона була однією з найвпливовіших сил.

Разом із тим, саме на українських землях відбулася одна з найвідоміших спроб об'єднання католицької і православної церков. У 1596 р. у місті Брест король Сігізмундом III та київський митрополит М. Рогоза, за дорученням тодішнього Папи Римського Климента VIII скликали церковний собор для проголошення унії (злуки) православної та католицької церков. За умовами унії православна церква переходила від владу Папи Римського, визнавала католицьку догматику, проте зберігала православну обрядовість. На соборі були і прихильники унії, і її противники, однак польський уряд проголосив унію обов'язковою для православного населення. Таким чином православна церква була оголошена незаконною, її спадкоємницею мала стати Греко-католицька церква. Одним із методів залучення до греко-католицизму став примус.

У 1646 р. частина священників Мукачевської єпархії (на той час – частина Угорського королівства) висловила своє бажання

приєднатися до Берестейської (Брестської) унії, сподіваючись дістати привілеїв, що поширювались на католицьке духовенство, однак і в цьому випадку остаточного об'єднання не відбулося. Після входження України до складу Росії (1654 р.) на території, що відійшла від Речі Посполитої, греко-католицька церква припинила своє існування. Уніатська церква залишилася тільки в Галичині та на Закарпатті.

Після укладення в 1654 р. російсько-українського політичного договору постало питання про перехід Київської митрополії з-під юрисдикції Константинопольського патріарха до Московського. У 1685 р. на православному соборі в Києві Луцького єпископа Гедеона Четвертинського за підтримки гетьмана Івана Самойловича було обрано митрополитом Київським, який присягнув на вірність Московському патріархові. Роком пізніше Константинополь погодився на перехід Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріархату. Цими подіями на довгі роки обривається літопис Київської митрополії. До 1990 р. православні парафії та інші церковні утворення в Україні належали до Українського екзархату Московського патріархату.

Із проголошенням 24 серпня 1991 р. Верховною Радою незалежності України релігійне життя в нашій державі значно активізувалося, набуло якісно нових вимірів.

Головною рисою релігійного життя в Україні на межі другого та третього тисячоліть є стрімке зростання кількості конфесій і культів. На сьогодні в нашій країні діє більше 34 000 релігійних громад і налічується більше 100 різноманітних релігійних конфесій та культів. Найбільша релігійна активність припадає на західні області України, зокрема Львівську, Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Тернопільську, Чернівецьку, де зареєстрована найбільша кількість релігійних організацій. Майже 97 % зареєстрованих на сьогодні релігійних громад в Україні є християнськими. Більше половини з них (55%) православної традиції. На другому місці протестанти (майже 30%). Католицькі організації становлять приблизно 15%, тобто, займають останнє місце за кількістю.

Висновок. Християнство зародилося на базі попередніх релігійних і філософських систем. Головними ідейними джерелами християнства були іудаїзм, релігійно-філософські вчення Філона та Сенеки, ідеологія кумранітської общини, релігії східних народів

Римської імперії. Основи християнського віровчення та культу формувались протягом кількох віків, значну роль у цьому процесі відіграли Вселенські собори. У 1054 році з певних ідеологічних і політичних причин відбувся розкол християнства на православ'я та католицизм, а у 16 ст. стався ще один великий церковний розкол, коли у Західній Європі в процесі Реформації від католицизму відокремилися протестантські церкви. Так у християнстві виникли три основні течії: православ'я, католицизм і протестантизм.

Завдання та питання для самоконтролю

Охарактеризуйте релігії Римської імперії до виникнення християнства.

Коли і де християнство перетворилось у державну релігію?

Назвіть основні складові частини Біблії.

Охарактеризуйте сучасне становище католицької церкви у світі.

Визначте причини і наслідки прийняття християнства як державної релігії Київської Русі.

В яких країнах світу існують православні церкви?

Чим відрізняються ранні та пізні протестантські течії?

Розділ 5. Іслам

Мухаммед – історична постать, політичний діяч і пророк нової релігії. Особливості віровчення в ісламі. Головні і другорядні обов'язки мусульманина. Основні напрямки в ісламі і їх геополітичне поширення.

Мухаммед – історична постать, політичний діяч і пророк нової релігії

Іслам – наймолодша світова релігія, вона виникла на початку 7 ст. нашої ери. Термін «іслам» у перекладі з арабської означає «покірність», а того, хто прийняв цю релігію, називають мусульманином (з араб., «відданий»). Звідси – друга назва цієї релігії, «мусульманство». У Європі її називають ще «магометанство» (від імені її пророка Мухамеда (Магомеда)).

Батьківщина ісламу – північно-західна частина Аравійського півострова, а точніше – провінція Хіджаз зі священними містами Мекка та Медина. Зародження та формування ісламу відбувалося за складних умов, серед яких необхідно особливо вказати на гостру соціально-політичну боротьбу, розпад первіснообщинного ладу та формування класового суспільства на Аравійському півострові. Для захисту від сусідів (Візантії, Ірану) потрібно було об'єднати всі аравійські племена. Перешкодою у цьому процесі були давні племінні культи, які корінням сягали у традиції первісного ладу.

У той час ідеї монотеїзму, що відповідали потребам об'єднання племен, проповідувалися людьми, які називалися ханіфами. Ханіфи висловлювали бажання народу, який страждав від міжплемінних ворожнеч і війн та прагнув мирного і забезпеченого існування. Завдяки проповідям людинолюбства, гуманізму певна частина ханіфів здобула великий авторитет. Серед них своєю активністю і талантами вирізнявся Мухаммед (близько 570—632 рр.), який і відіграв роль засновника нової релігії.

Виходець із знатного, але збіднілого роду Бану-хашим з племені курейшитов, Мухаммед рано залишився сиротою. Спочатку пастух, потім прикажчик, Мухаммед в Аравії і за її межами ознайомився з іудейською та християнською релігією і деякими іншими релігійними і політичними вченнями. Одруження на багатій мекканській купчисі Хадіджі дало йому можливість присвятити себе виключно релігійно-етичним проблемам. За переказами, близько 609 (або 610) Мухаммеду, що незрідка

проводив багато годин в аскетичних пильнуваннях на горі Хира (поблизу Мекки), в одну з ночей місяця Рамадан з'явився архангел Гаврило (Джебраїл) і почав відкривати йому частини священної (арабський «Коран»), від імені Бога (Аллаха) поклавши на Мухаммеда обов'язок повідомити своїм співвітчизникам веління всевишнього. Співчутлива підтримка близьких, особливо Хадіджі, стимулювала фанатичну упевненість Мухаммеда в істинності його місії. Він з нетерпимістю став відкидати старі язичницькі вірування, протиставивши їм вчення про всемогутнього єдиного бога Аллаха.

Проповідь монотеїзму, тісно пов'язана з ним універсальність нової віри, що проголошувала рівність всіх своїх послідовників, незалежно від їх походження і родоплемінної належності, неабиякі політичні і організаційські здібності самого Мухаммеда – все це знайшло сприятливий відгук у тих жителів Мекки (переважно представників середніх шарів), які прагнули до централізації і піднесення Аравії. Зустрівши спочатку опір своєму ученню з боку мекканської купецької верхівки, Мухаммед вимушений був разом зі своїми прибічниками переселитися в Ясіріб (пізніше – Медина).

У 630–631 мусульмани під керівництвом Мухаммеда підпорядкували Мекку, а потім і значну частину інших районів Аравії. Мухаммед, поєднуючи в своїй особі функції релігійного і політичного лідера, став главою нової ісламської теократичної держави.

Особливості віровчення в ісламі

Джерелом віровчення іслама являється *Коран*, який мусульмани вважають вищим і найбільш повним із священних писаній. Коран – перша письмова пам'ятка арабською мовою, що містить релігійні погляди на світ та природу, догматичні положення, правові норми, обряди, ритуали, традиції арабів. Текст Корану складається із 114 сур (глав) – 90 «меккських» і 24 «мединських».

У віровченні ісламу можна визначити такі основні догмати: віра в єдиного Бога – Аллаха; віра в пророків та посланництво Мухаммеда; вчення про священну війну з невірними – джихад або газават (війну за віру); віра в святенність Корану; віра в ангелів і демонів; віра в безсмертя душі; віра в загробне життя; віра в кінець світу; вчення про приреченість, тобто про те, що доля кожної людини наперед визначеність.

Однак текст Корану не міг цілком задовольнити потреб ранньофеодального суспільства у теологічних, світоглядних і юридичних знаннях. Тому в 7 – 8 ст. було створено Тафсіри – коментарі до положень Корану, а також Сунну (від араб. «шлях», «зразок», «приклад»). Сунна – це збірник висловлювань Мухаммада та оповідей про його діяння (хадисів), що складається з шести томів. Якщо положення Корану потребують тлумачень і міркувань, то в Сунні викладено факти, які чітко прокоментовано: спогади про Мухаммада, оповіді очевидців його виступів і вчинків, роздуми богословів щодо них. На хадиси Сунни як на важливий аргумент посилаються навіть під час прийняття юридичних рішень.

Проте для нормування суспільного життя релігійних положень Сунни виявилось недостатньо. Так сформувалася складна релігійно-юридична система – *шаріат* (від араб. «правильний шлях до мети»). Шаріат – це звід мусульманського права, який регулював і регулює нині всі сторони життєдіяльності віруючих, зокрема і релігійний культ. Він нормує ставлення правовірних до Аллаха, відносини з іншими людьми, як віруючими, так і невіруючими, а також визначає міру та форму покарань винного при порушенні даних норм. Віруючі розглядають його як збірник обов'язкових правил поведінки, в яких не можна сумніватися. І дійсно, у шаріаті є релігійно-догматичні, культові, політичні, економічні (виробничі, торгові, кредитні тощо), моральні, правові, шлюбні, побутові, норми, а також правила, що стосуються харчування мусульман. Зокрема, мусульманину не можна пити вино, їсти свинину, грати в азартні ігри, займатися лихварством

За мусульманською доктриною люди, які не визнають іслам, вважаються «невірними». Однак серед них іудеї і християни виділяються особливо як «ахль аль – кітаб», тобто «люди Писання». Згідно з Кораном вони вірять в того ж бога, що й мусульмани. Цей бог і їм посилав своїх посланників – Мойсея (Мусу), Ісуса (Ісу), які несли людям слово божє. Однак люди спотворили і забули те, чому ті вчили. Тому Аллах і направив людям Мухаммеда, свого останнього пророка, з божим словом – Кораном. Це була немов би остання спроба наставити людей на праведний шлях, останнє попередження, після якого повинен настати кінець світу і Суд, коли всім людям буде віддано по їх справах – вони потраплять у райські сади чи в пекельний вогонь. У зв'язку із цим ставлення до іудеїв та християн змінювалось

відповідно до загальної політичної ситуації: періоди мирного співіснування змінювались періодами переслідувань та «священних» війн і навпаки.

Головні і другорядні обов'язки мусульманина

Культові особливості ісламу зумовлюються п'ятьма «стовпами» віри – настановами і принципами, яких мусульманин повинен послідовно дотримуватись.

1. Шахàда – «свідectво про віру», головна молитва (вислів), яку мусульманин повинен виголошувати у важливих випадках: «Немає бога, крім Аллаха, і Мухаммед – посланець його», і яка водночас є формулою прийняття ісламу.

2. Намàз – щоденна п'ятиразова канонічна молитва. Перед молитвою мусульманин має провести ритуальне очищення, тілесне й духовне.

3. Закят – обов'язковий релігійний податок. систематична сплата податку на користь нужденних мусульман. Закят доповнюється садакою – милостинею чи добровільним пожертвуванням. Садака – це все те, чим мусульманин добровільно жертвує в ім'я Аллаха: час, праця, гроші, речі. Зрештою, добровільна відмова від чогось на користь іншого віруючого або з метою розповсюдження ісламу – це також садака

4. Ураза – суворе дотримання посту протягом місяця рамазана. Всім, крім малих дітей і хворих, заборонено їсти та пити з світанку до заходу сонця. Вночі ця заборона знімається. Прийняття ліків й переливання крові формально прирівнюються до прийняття їжі, й тому також забороняються, однак дозволяються ін'єкції лікарських препаратів.

5. Хадж – паломництво до священних місць ісламу – Мекки та Медини. У місті Мекка знаходиться найбільша мусульманська святиня – храм Кааба, у Медині – могила пророка.

Часто до обов'язків мусульманина зараховується і джихàд (газават) – активна діяльність заради торжества ісламу. Періодично вона зводиться до участі у священній війні з невірними, хоч сама вимога набагато ширша – це боротьба зі своїми пороками, служіння високим ідеалам, діяльність по наверненню до ісламу.

Значущою подією в житті мусульманина є обряд обрізання, що зазвичай проводять на сьомому році життя.

У ісламі багато свят і пам'ятних дат відзначають у нічний час. Важливими *мусульманськими святами* є: Курбан-байрам – свято

жертвопринесення, пов'язане з хаджем; Уразà-байра́м – свято розговіння, пов'язане із закінченням місячного посту рамадану; Мавлю́д – свято дня народження Пророка Мухаммеда; Міра́дж – свято вознесення Пророка на небо; Лейля́т аль-кадр – ніч на 27 місяця рамадан, цієї ночі нібито було послано текст Корану; Лейля́т аль-бараа – ніч всепрощення й очищення від гріхів, народне свято, яке зберегло риси давнього новорічного святкування.

Щотижневим святковим днем у мусульман вважається п'ятниця. В ісламі існує низка заборон щодо їжі: не слід вживати м'яса померлих тварин, крові, свинини й всього, що заколото без звернення до Аллаха, а також спиртних напоїв. Брати їжу можна тільки правою рукою. Різати хліб ножом заборонено, його належить тільки ламати. Не рекомендується знімати шкірку з яблук, персиків, слив. Не схвалюється надмірне вживання води та ще великими ковтками. Перед початком і після вживання їжі треба молитися

Основні напрямки в ісламі і їх геополітичне поширення

Після смерті Мухаммеда розгорнулася боротьба за владу у середовищі мусульман. Мусульманську державу мав очолити халіф – спадкоємець Мухаммеда, наступник пророка, який об'єднував функції і світського і релігійного правителя. Перші чотири халіфа або належали до найближчого оточення Мухаммеда, або були його родичами, і під час їх правління община зберігала свою єдність, принаймні формальну. Але внутрішні суперечки тривали і за правління четвертого халіфа Алі вперше відбулася війна між мусульманами, а після його насильницької смерті влада перейшла до його політичних конкурентів, які започаткували династію Омейядів (661-750 рр.) Ще пізніше їх змінили Аббасиди (750-1258 рр.). Володіння халіфів швидко розширювалися. У середині 8 ст. халіфам належали землі від Атлантичного океану на заході до Індії та Китаю – на сході, від Північної Африки на півдні до Закавказзя на півночі. У 10 ст. величезна теократична держава – халіфат – розпалась на окремі держави, а в 13 ст. перестала існувати.

Гострі суперечки з питань верховної влади, сутності Бога, віри, природи Корану та інші заклали підґрунтя для виникнення окремих *течій в ісламі*. Внаслідок цієї боротьби утворилися два напрями ісламу – сунізм та шиїзм. Сунізм об'єднав прибічників Омейядів, шиїзм – прибічників та нащадків Алі, четвертого халіфа, кривого родича та сподвижника Мухаммеда, якому нібито сам пророк сподівався передати владу. Пізніше сформувалася секта

хариджитів, яка заперечувала владу обох угруповань. А у 8 ст. остаточно виокремились п'ять основних релігійно-політичних напрямків: суніти, шиїти, хариджити, мутазиліти і суфії. Своєю чергою, кожен із цих напрямків розділювався на групи, школи й громади.

Сунізм. Прихильники цього напрямку називають себе «люди Суни», вважаючи, що саме вони дотримуються істинних традицій пророка. Сунітом вважають того, хто визнає перших чотирьох правовірних халіфів, достовірність священної книги Сунни, дотримується ритуальних, побутових, соціальних правил, відображених в ній. Більшість мусульман світу (майже 90%) є сунітами.

Сунізм не визнає посередництва між Аллахом та людьми після смерті Мухаммеда, заперечує тезу про особливу природу четвертого халіфа Алі та особливе право його нащадків на імамат (верховну владу над мусульманами).

Суніти складають більшість мусульман в країнах Азії, Африки, а останнім часом і Західної Європи.

Шиїзм. Цей напрямок охоплює сукупність течій, сект, які визнають Алі та його нащадків єдиними законними послідовниками пророка Мухаммеда. Шиїти поряд із пророками вшановують 12 імамів, першим з яких вважають Алі, а решта 11 – його нащадки по чоловічій лінії. Шиїти вірять в Месію, прихованого імамами, який поверне право роду Алі та відновить на землі справедливість. Шиїти визнають Сунну, хадиси якої, крім Мухаммеда, вихваляють також і халіфа Алі. Шиїзмові властивий також культ мучеників і пов'язаний з ним звичай самокатування на честь імама Хусейна, сина халіфа Алі. Загибель Хусейна оплакується в установлений траурний день: інсценується історія загибелі Хусейна, проводяться урочисті читання легенд про нього, вивішуються траурні прапори і заклики. Особливою формою вшанування є масові процесії, учасники яких плачуть та голосять за вбитим. Підкреслюючи свою скорботу, деякі учасники процесії завдають собі кровотоочивих ран.

Шиїзм поширений в Ірані, Іраку, Лівії, Туреччині.

На сьогодні існує напрям, який деякою мірою об'єднує шиїтський та сунітський напрями, це – *ісламський фундаменталізм*, який декларує повернення мусульман до суворого дотримання і вимог Корану і об'єднання усіх мусульман в єдину

теократичну державу. В деяких арабських країнах ісламський фундаменталізм є панівною ідеологією. В якості методу боротьби за утвердження істинної віри окремими групуваннями фундаменталістів виправдовується тероризм як один із виявів священної боротьби (джихаду).

Хариджизм – течія в ісламі, яка заперечувала владу сунізму і шиїзму. У питаннях про верховну владу хариджити обстоювали позицію виборності керівника релігійної громади, без акцентування на його походженні. Головне – це слідування Корану і Сунні, справедливе поводження з людьми та здатність збройно виступити проти негідного правителя. Кожна громада, на їхню думку, може вибирати та усувати імама-халіфа. Влада, згідно з ученням хариджизму, належить громаді правовірних, а імам-халіф – лише їхній уповноважений виконавець. Хариджити активно боролися за чистоту ісламу і вирізнялися суворим дотриманням релігійних приписів. На їхню думку мусульманин, що відступив від законів Корану і вчинив великий гріх, стає віровідступником, фактично, «невірним», і йому немає прощення ні в житті, ні після смерті. Смерть такої людини не обтяжує совість правовірних хариджитів, вони вважали припустимим убивство віровідступників й незаконних (негідних) халіфів.

Мутазилізм – ще одна течія в ісламі, яка виокремилась у 8-9 ст. внаслідок тривалих теоретичних дискусій всередині мусульманської спільноти, а також за її межами. Представникам ісламу нерідко доводилось захищати принципи своєї віри у богословських суперечках з християнами, іудеями та представниками інших релігійних течій. Необхідність обґрунтованих доведень та аргументів у цих суперечках поклала початок мутазилізму як раціоналістичному напрямку в ісламі. У питаннях сутності релігійної віри мутазиліти віддавали пріоритет не догмам і ритуалам, а розуму і знанням, заперечували сліпе підкорення релігійним авторитетам і проповідували єдину й чисту духовність Бога. Вони вважали, що Аллах не може «говорити», а отже він не міг продиктувати Коран. Священна книга є людським створінням, однак її зміст відповідає божественній волі, обіцяне Аллахом (рай, пекло та ін.) обов'язково здійсниться.

Мутазиліти вчили, що в світі править божественна справедливість, оскільки Аллах здатен творити лише добро, а не зло. Людина наділена свободою волі (тобто свободою вибору), тож

кожний мусульманин має сам обирати свій шлях, втілюючи в життя принцип справедливості, змагаючись зі злом і творячи добро. Ще більшою мірою цей припис стосується халіфа, влада якого, на думку мутазилітів, має світський характер. За гарні вчинки Аллах нагороджує, за злі – карає, однак і гріхи можуть бути прощені, якщо людина покається. Грішний мусульманин знаходиться у проміжному стані між раєм і пеклом.

На сьогоднішній день мутазилізм як єдине вчення припинив своє існування, але на його підставі у 20-21 ст. сформовано немало інших течій раціоналістичного напрямку.

Суфізм – це містико-аскетична течія в ісламі. Першими суфіями вважають аскетів, які жили в Іраку та Сирії в 8-9 ст., намагаючись не просто зрозуміти зміст Корану, а й вступити у безпосереднє спілкування з Аллахом, як це робив Мухаммед. Наставники-суфії вимагали від своїх послідовників суворого дотримання приписів священних книг (Корану та Суні), а також виконання певних ритуалів та практик самовдосконалення. Найвідомішою з таких суфійських практик є т.зв. «суфійські кружляння», які дають учасникам можливість відчутти себе центром світу та осягнути круговорот енергії навколо себе.

Згодом метою суфіїв стало виховання «досконалої» людини, яка байдужа до багатства і не помічає прикросців життя, яка звільнилася від своїх особистих якостей і набула божественних. Така людина має право на судження про себе і світ взагалі, тому що це право мусить бути вистраждане, набуто в муках, воно виражається в постійному прагненні пізнання істини.

Взагалі шлях удосконалення безкінечний, але мусульманські містики зазвичай вирізняють сім головних ступенів очищення душі, що співвідносяться із покаяттям, благочестивістю, аскетизмом, бідністю, терпінням, повною покірністю Аллахові та задоволенням. На найвищому з досягнутих ступенів – задоволенні – віруючий впадає в екстаз, під час якого людське «Я» повністю розчиняється в божественному та виникає відчуття містичної близькості до Аллаха.

Суфійські вчення та практики були доволі широко розповсюджені, нерідко вбираючи у себе місцеві вірування й традиції, тому окремі суфійські школи мають істотні відмінності. Об'єднує їх віра у можливість досягнення віруючими такого стану, в якому відбувається безпосереднє спілкування з божеством та

осягнення божественної істини. Сьогодні суфізм має прибічників не лише в східних країнах, але й в Америці, Австралії, Африці, Європі.

Висновок. Іслам – наймолодша світова релігія, яка виникла на початку 7 ст. на Аравійському півострові. Засновником нової конфесії став політичний та релігійний діяч Мухаммед, який прибічниками ісламу шанується як пророк єдиного бога Аллаха. Для ісламу характерна концентрація політичної та релігійної влади, а також сувора ритуалізація щоденного життя.

Завдання та питання для самоконтролю

Охарактеризуйте священні книги мусульман.

Охарактеризуйте Мухамеда як історичного діяча та релігійного пророка.

У чому полягають основні відмінності між сунізмом та шиїзмом?

Що таке ісламський фундаменталізм, коли і чому він виник?

Охарактеризуйте ставлення мусульман до представників інших віросповідань на різних етапах розвитку ісламу.

Розділ 6. Нетрадиційні релігії

Основні причини виникнення і розповсюдження нетрадиційних релігійних вчень в 20-21 ст. Характерні особливості неорелігійних організацій. Типізація та класифікація неорелігійних вчень і організацій. Найпоширеніші у світовому та українському просторі неорелігії.

Основні причини виникнення і розповсюдження нетрадиційних релігійних вчень в 20-21 ст.

Сучасне релігійне життя людства пов'язане не лише з відомими традиційними релігіями (національними та світовими), а й з новими релігійними вченнями та культами, що стають чинником духовного життя суспільства. Нові нетрадиційні релігії – це віросповідні рухи і створенні ними організації, які вийшли за межі національних і світових релігій, перервали існуючу релігійну традицію і створили нову, плюралістичну. У 70-х рр. вони поширилися в світі як проява глибоких кризових процесів та масового розчарування молоді в традиційних релігіях та церквах.

Масова поява і стрімке поширення нових релігійних течій припадає на період так званого «релігійного буму». Батьківщиною більшості нетрадиційних течій вважаються США, звідки вони почали поширюватись в Європі, Азії і Латинській Америці. Їх об'єднання діяли під різними назвами: «нетрадиційні релігії», «релігії Нового віку», «неканонічні вірування», «альтернативні культи», «молодіжні релігії», «східні культи» тощо.

В цей період західні країни переживали кризу традиційних соціальних цінностей і панівної релігійної ідеології. Традиційні релігії, що злились з суспільними структурами країн Заходу, несли відповідальність за соціальні катаклізми. Зокрема, глибокої кризи зазнала християнська релігійна культура та масова свідомість. Глобальні зміни у суспільному житті, наукові відкриття, численні природні та суспільні катаклізми вимагали адекватного і переконливого пояснення, яке християнська церква не змогла запропонувати своїм послідовникам в межах традиційного світогляду. Розчарування в офіційних цінностях споживацького технократичного суспільства, почуття самотності, втрата життєвої перспективи – ці та інші факти повсякденного життя стали соціально-психологічними причинами пошуку нових систем цінностей, нових життєво важливих суспільних ідеалів, інших

способів життя. Лідери нових релігійних рухів вчасно відчували перепади в суспільних настроях і вміло реагували на них. Вони різко викривали вади цього «гріховного» світу, вдало рекламували себе як унікальних спасителів, провісників вищої божественної мудрості і моралі.

Причини появи нових релігій також пов'язують з наявністю глобальних проблем людства. До таких проблем належать економічні кризи, соціальні катаклізми, руйнування природи, загроза термоядерної війни, різні воєнні конфлікти тощо. Врешті-решт саме ці явища є причиною негативних суспільних настроїв, формують почуття песимізму, втрати перспективи у житті. Не останню роль у цьому процесі відіграє, на думку окремих вчених, криза ідей гуманізму і цінностей духовної культури, яка поступово поширюється.

Комплекс наведених причин породив у певної частини населення відчуття безперспективності життя, привів до руйнування віри у можливість встановлення гармонійних відносин в суспільстві, реалізацію гуманістичних ідеалів. Нові релігії обіцяли кожному спасіння, безмежні можливості морального вдосконалення, самовираження і подолання безвихідності.

Характерні особливості неорелігійних організацій

Розглядаючи характерні особливості неорелігійних організацій, треба звернути увагу на те, що усі неорелігії, незважаючи на їхню різноманітність, становлять єдину ідейну течію, мають спільні характерні ознаки.

У них, як правило, не розроблена детально система віровчення і культу. Побудова релігійних громад має жорстку структуру, на чолі якої знаходиться харизматичний лідер, який має необмежену владу. Вони перебувають в опозиції щодо офіційних релігій. Релігійні громади ведуть, в основному, замкнений спосіб життя, їх члени легко піддаються сугестії (навіюванню). Культ у релігійних громадах має колективний характер, активно використовуються техніки психологічних маніпуляцій, психотерапевтичні прийоми. Особлива увага приділяється новооберненим – прозелітам (особам, що тільки-но прийняли нове віросповідання). Їх не залишають без опіки ні вдень, ні вночі, намагаються швидко пристосувати до «нового» способу життя в релігійній групі. На міжнародній арені об'єднання нетрадиційних релігій діють як могутні міжнаціональні

корпорації, які займаються великим бізнесом, мають значні грошові фонди і свої філії в багатьох країнах світу.

Можна виділити ще й таку низку спільних рис: а) прихильники неорелігій – це, в основному, молодь та люди віком до 45 років, представники середнього класу, як правило, ті, що мають добру освіту; б) у складі громад переважають городяни; в) лідер неорелігій вшановується як особа, наділена містичними якостями; г) особливістю культів є несприйняття існуючого соціального устрою, демонстративна втеча від дійсності; д) прихильники неорелігій вдаються до самоізоляції від рідних, ж) неорелігії містять запозичення із релігійно-культурних традицій різних народів і різних часів: з індуїзму, християнства, язичництва Київської Русі тощо.

Типізація та класифікація неорелігійних вчень і організацій

Історія релігії свідчить, що виникнення альтернативних течій в ортодоксальній церкві – явище нерідкісне. Їх поява завжди була обумовлена глибинними соціальними процесами, в яких виражалися інтереси різних соціальних груп.

Послідовникам нових релігій пропонується віровчення, що вибирає в себе елементи християнства, буддизму, ісламу, індуїзму, а також ідеї окультизму (містичне вчення про можливість спілкування з надприродними силами через певні магічні дії і заклинання); спіритизму (віра в посмертне існування душ померлих і можливість людей безпосереднього спілкування з ними); теософії (релігійне вчення про можливість богопізнання через інтуїцію і одкровення); антропософії (містичне вчення, яке на місце Бога ставить людину, віра в те, що людина на основі пробудження прихованих у ній таємничих сил здатна панувати над природою, маніпулювати її закономірностями); астрології (вчення про вплив планет і зірок на долю народів й окремих людей) тощо.

Отже, нові релігії і культи будуються, як правило, на принципі синкретизму і є цілком еkleктичними. Віровчення і культова практика їх перебувають у процесі становлення. При цьому кожна релігійна течія претендує на універсальність і винятковість свого віровчення. Кожний з лідерів цих течій доводить, що його релігія найсправедливіша і найкраща, а сам він є живим земним богом або пророком Всевишнього, якого повинні шанувати віруючі.

Серед усього різноманіття існуючих неорелігій найбільшого поширення набули три типи:

1. вірування, що виникли на основі християнства – *неохристиянські*;
2. культи, що сформувались під впливом східних релігій (головним чином індуїзму та буддизму) – *неоорієнталістські*;
3. об'єднання, які займаються психотерапевтичними практиками і процедурами – *сайєнтологічні*.

Разом із тим, останнім часом відмічається зростання кількості *неоязичницьких* культів, а також різних напрямків містицизму, магії, спіритизму тощо. Окремі науковці відносять до нерелігійних течій також *сатаністські культи*.

Специфічним квазірелігійним феноменом 21 ст. стали так звані *пародійні релігії*, тобто, комічні релігії, культи-насмішки, створені як свідоме глузування над певними традиційними та нетрадиційними культами. Найбільш відомою, найбільш активною та найбільш поширеною пародійною релігією в світі є *пастафаріанство*, яке було засновано в 2005 році Б.Хендерсоном. За цією пародійною релігією світ створено «Літаючим Макаронним Монстром» (ЛММ), який є істотою надприродною, хоч і складається із двох цілком природних інгредієнтів – макаронів (спагеті) та фрикадельок. Сам по собі ЛММ є невидимий та невідчутний, але він може проявляти себе людям у відомому кулінарному вигляді. Пастафаріанці запевняють, що ЛММ не покинув створений ним світ, і є Спостерігачем над людським життям. Незважаючи на начебто жартівливий характер проголошених «істин», пастафаріанство завоювало собі численних прибічників, і не виключено, що колись перетвориться з пародійного на справжній релігійний культ.

Класифікація нетрадиційних релігій є дещо умовною, оскільки між різними течіями відсутнє чітке розмежування. Наприклад, «Трансцендентальну медитацію» і «Товариство Свідомості Кришни» можна віднести до сайєнтологічних культів. Водночас «Церква сайєнтології» Хаббарда запозичила деякі ідеї з буддизму, зокрема вчення про нірвану. Неохристиянські культи широко використовують медитацію і магію, запозичену із східних релігій. В той самий час неоорієнталістські релігії свій понятійний апарат запозичили у християнства і світських західних філософських шкіл.

У цілому, нетрадиційні релігії – це еклектичні культи, на перший план яких висувається емоційно-психологічна сторона.

Найпоширеніші у світовому та українському просторі неорелігії

Розглянемо найбільш поширені в Україні нові культи зі стислим викладом їхніх догматів та особливостей культу.

Церква об'єднання (уніфікації) – одна з найвпливовіших серед сучасних нових культів. Глава церкви – Мун Сон Мьон, корейський проповідник. 1973 р. Мун прибув у США, щоб поширити своє вчення, викладене у книзі «Божественний принцип». Теологія Муна зосереджена на вченні про трьох Адамів і трьох Єв. Мун вважає сім'ю творінням нечистої сили, оскільки Єва зогрішила з сатаною, що прийняв було вигляд змія, і приречла людський рід на довгі страждання. Христос (другий Адам), як і наші прародичі – Адам і Єва, народжений безгрішним, але не встиг виконати свою місію – вступити у шлюб з ідеальною земною жінкою і породити очищених від гріха «досконалих» дітей. Оскільки Мун також безгрішний, то він, як третій Адам, разом зі своєю дружиною та своїми послідовниками складає справжню сім'ю. Тільки вступивши до неї людина може врятуватися. Звідси – обряди масових шлюбів, подібні до військових парадів, що справляють глибокий емоційний вплив. Послідовники релігійного вчення Муна досить активно проводять місіонерську діяльність. У комунах послідовників вчення Муна заборонено вживати алкоголь, тютюн, наркотики тощо. Віруючі зобов'язані постійно працювати, щоб дістати матеріальні засоби для об'єднання людей всіх віросповідань у єдину божественну сім'ю.

Найбільші громади мунітів існують в Південній Кореї, Японії та США.

Міжнародне товариство свідомості Кришни («Рух Харе Кришна»), засновано 1966 р. у Нью-Йорку вихідцем з Індії Абхай Ширан Де. Віровчення і культ «Руху Харе Кришна» ґрунтуються на індуїзмі та буддизмі.

Рядовий крішнаїт, як правило, далекий від філософсько-релігійних ідей індуїзму. Від нього вимагають лише не вживати наркотики, алкоголь і тютюн, бути вегетаріанцем і промовляти мантри (молитви) та гімни. Крішнаїстська свідомість нібито існує всередині кожної людини, її необхідно збудити. Людина повинна виконувати свій обов'язок, але бути байдужою до його кінцевого

результату, тоді вона перебуває в єдності з волею Крішні. Послідовник вчення «свідомості Крішні» повинен відмовитися від усіх світських інтересів, суспільних обов'язків. Половину свого прибутку він повинен віддати «служінню Крішні і його підлеглим».

В Україні нині діє близько 40 організацій «Товариства свідомості Крішні».

Церква сайєнтології. Слово «сайєнтологія» в перекладі означає «науковчення». Церква сайєнтології прагне об'єднати дві речі: основи природничо-наукових знань у галузі психології та психотерапії й релігійні уявлення. Засновник Церкви сайєнтології Лафает Рональд Хаббард 1950 р. опублікував книгу «Діанетика: наука про душевне здоров'я». Одночасно з виходом книги Хаббард зумів організувати широку мережу психотерапевтичних сеансів, обіцяючи їх учасникам корінне поліпшення способу життя. Згідно з теорією Хаббарда, можна відкрити єдину причину психозів, неврозів, насильств і розладу в соціальному житті, а також – у післясмерті. Причина полягає у невмінні управляти роботою власного мозку, нерозумінні його «божественної сутності». Людині, яку вдається зацікавити, пропонують на вибір різноманітні програми Церкви.

В Україні Церква сайєнтології має небагато прихильників, існує інформація про діяльність 3-х відповідних центрів.

РУНВіра. Рідна Українська Національна Віра – є реформованою дохристиянською вірою України-Русі. Перше обґрунтування цього віровчення було зроблене у працях професора В.Шаяна – вихідця з України, який емігрував до Канади. Він є автором книги «Віра предків наших», що є священною для рідновірців (тих, хто визнає РУНВіру). У цьому релігійному русі в середині 60-х рр. сформувалася група на чолі з Л.Силенком. Вони створили організацію, яку назвали «Об'єднання Синів і Дочок України РУНВіри» (ОСІДУ РУНВіри). Л.Силенко запевняв своїх послідовників, що існування багатьох релігій в світі пояснюється тим, що існує багато різних розумінь Бога. Але Бог, незалежно від того, як хто його називає і розуміє, один, і кожному народові він надав можливість розуміти його по-своєму. Народ, який розуміє Бога (свою національну віру), правильно визначає свій життєвий шлях, свої закони моралі, свої святині, обряди, традиції. Силенко також стверджував, що справжньою релігією наших пращурів було не багатобожжя (політеїзм), як це доводять вчені, а монотеїзм.

Рідновірці вірують в Єдиного і Всюдисущого Господа Дажбога (Дателя буття), їхнім Святим Письмом є твір Л.Силенка «Мага Віра». Крім «Мага Віри» існує також катехізис РУНВіри «Навчання. Пісні. Молитви». Прихильники РУНВіри дотримуються обрядів, пов'язаних з культом сонця, культом природи, культом землі, культом предків. Важливу роль в обрядах РУНВіри відіграють молитви і пісні. Осередки ОСІДУ РУНВіри існують у США, Канаді, Австралії, Англії, Німеччині, Новій Зеландії, а тепер – і в Україні.

Неоязичницькі культу останнім часом швидко набирають популярності в Україні. На початок 2016 р. зафіксовано діяльність майже 140 релігійних громад неязичницького напрямку, більшу частину з яких складають організаційні об'єднання рідновірців.

Велике Біле Братство (ЮСМАЛОС). Ця релігійна організація сформувалася у 1990 р. у Києві як «незалежна громада Посвячених», що об'єднувались навколо «Міжнародного інституту душі «Атма». Її засновниками були Ю. Кривоногов (колишній кібернетик) і М.Цвигун (за фахом – журналіст), які й складали увесь штат «міжнародного університету». Протягом 1992-1993 рр. братство готувалося до «другого пришествя Христа», коли Христос мав відвідати Київ – «Новий Єрусалим». Поява Ісуса Христа мала нібито відбутися під час однієї з проповідей Білого Братства, яке збиралося показати його людству і не дати розп'яти вдруге. Потім мав настати Суд Божий, на якому суддею мав бути Ісус Христос у супроводі своїх найвірніших послідовників - Юоанна Свами (нового втілення Іоанна Хрестителя, тобто, самого Ю. Кривоногова) та Марії Деві Христос (жіночого втілення Христа, і, одночасно, його матері й нареченої, - М. Цвигун). Після цього суду на Землі мав розпочатися «золотий вік».

Для підготовки членів громади до пришествя та з метою контролю над ними відкривалися таємні скити, в яких селили віруючих. Члени громади вели відчужений спосіб життя, розривали зв'язки з сім'ями, не працювали, не вчилися, тривалий час постували, внаслідок чого складали ідеальний контингент для активного психологічного маніпулювання. У листопаді 1993 р. адепти Білого Братства намагалися захопити Софійський собор, плануючи масове самоспалення.

Антигромадська діяльність Білого Братства зумовила чимало негативних наслідків. Непоправної шкоди завдано здоров'ю та

психіці багатьох людей, не лише членів братства, а й їхніх родичів та близьких. Тому керівники братства були притягнуті до кримінальної відповідальності, їх справу передано до суду. Однак судовою справою історія братства не закінчилася. Звільнені з розподільників МВС, виписані з лікарень члени братства сьогодні знову поновлюють свою небезпечну діяльність і організаційні структури. На початок 2016 р. в Україні неофіційно діяло принаймні 3 організації ЮСМАЛОС.

Скандальної слави здобули члени секти «Аум Сінрікьо», які в 1995 році розпорошили в токійському метро газ зарин, внаслідок чого 13 осіб загинули, а ще десятки отримали отруєння. Цей терористичний акт став наочним свідченням того, наскільки небезпечними можуть стати «пошуки істини», і то не лише для прибічників певного культу, але й для усієї спільноти.

Догматичні положення «Аум Сінрікьо» ґрунтуються на особистості її лідера Шоко Асахара, який проголосив себе Духом істини, ототожнюючи себе з Шивою і Буддою. Сподвижники величали його «Святістю, Духом Істини, Преподобним Учителем». Адепти секти вважають, що наближується кінець світу, коли людство і весь світ загинуть в атомній війні, що буде розв'язана Японією проти США. Духовна практика цієї секти в основному полягає у пробудженні містичної енергії кундаліні, що дремає в кожній людині. Для пробудження кундаліні неофіт повинен був пройти безперервний 60-годинний семінар з прослуховуванням спеціальної музики. Вдома необхідно безперервно поклонятися вівтарю із зображеннями Асахара і Шиви, читати мантри і медитувати. Член секти повинен також або активно жертвувати грошові кошти, або працювати на секту. Сектанти довіряють своє тіло і душу, а також і все своє майно Асахарі та його сподвижникам, повністю відділяючи себе від світу, спілкування з сім'єю і суспільством, використовуючи свою енергію на власний порятунок і порятунок інших. Залишення будинку, згідно з вченням, прискорює просування у релігійних заняттях і рекомендується, перш за все, недавно залученим послідовникам. Заохочується також і місіонерська діяльність. До тих, хто зважився покинути секту, застосовуються заходи впливу аж до фізичної розправи.

За весь час існування секти її чисельність сягала 30 тисяч чоловік. Але з березня 1995 року діяльність секти заборонено у всіх

країнах світу, близько 200 адептів секти отримали тюремні строки, а її лідер Секо Асахара і його 12 найближчих соратників були засуджені до смертної кари. Кількість членів секти після цього зменшилося, але повністю своє функціонування вона не припинила, продовжуючи базуватися на приватних квартирах. Послідовники цієї течії є і в Україні.

Висновок. Сучасне релігійне життя людства пов'язане не лише з традиційними релігіями, національними та світовими, а й з новими релігійними вченнями та культурами, що стають чинником духовного життя суспільства. Вони виникли у 60-70-х рр. XX ст., як результат певної ідеологічної кризи сучасного суспільства. На сьогоднішній день найбільш поширеними є неохристиянські, неоорієнталістські та сайєнтологічні вчення, набувають популярності неоязичницькі культури..

Завдання та питання для самоконтролю

Висвітліть причини зародження і характерні риси неорелігійних течій.

Які нетрадиційні релігії на сьогодні найбільш поширені у світі?

Що таке пастафаріанство, коли і у зв'язку із чим виникло це вчення?

Які неорелігійні організації на сьогодні найбільш розповсюджені в Україні? Чому? Аргументуйте відповідь.

Висвітліть проблему релігійного тероризму і охарактеризуйте неорелігійні організації, які були причетні до релігійного тероризму.

Розділ 7. Релігія і церква в Україні

Українське та міжнародне законодавство про свободу совісті та релігійні організації. Релігійні громади та організації в Україні, їхня кількісна характеристика та дислокація. Історичні умови співіснування, взаємовпливу та суперечності різних релігійних течій в Україні. Проблема релігійної толерантності в сучасному мультикультуральному суспільстві.

Українське та міжнародне законодавство про свободу совісті та релігійні організації

Наша держава з перших днів свого незалежного існування заявила про пріоритетність прав людини, про свою підтримку міжнародних правових актів, що стосуються прав і свобод людини, зокрема свободи совісті.

У контексті Загальної Декларації прав людини, документів, підписаних у рамках Гельсінських угод, які безпосередньо стосуються проблем свободи совісті, релігії, церкви, Верховна Рада України 23 квітня 1991 р. прийняла Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Цей Закон започаткував законодавчу основу, що закріпила оптимальні демократичні критерії державно-церковних відносин, дав змогу створити правові засади, необхідні для послідовної реалізації принципів свободи совісті (свободи віросповідання, свободи світогляду) в Україні. Специфічний характер діяльності релігійних організацій знайшов своє відображення в спеціальних нормах чинного законодавства, яке уточнює і конкретизує правовий статус релігійних організацій, створює правове поле для виконання ними своєї функціональної ролі в суспільстві. У своїй сукупності законодавство України, що регулює усі правовідносини, пов'язані зі свободою совісті, постає як цілісна система нормативних актів, які містять норми різних галузей права: адміністративного, цивільного, кримінального тощо.

Фундаментальні засади, гарантії, умови та можливості практичної реалізації прав і свобод людини, в тому числі права на свободу совісті, знайшли відображення у статтях розділу другого «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, яка прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.

У статті 35 цього розділу Конституції України зазначається: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право

включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти, одноособово чи колективно, релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою».

Свобода світогляду і віросповідання (свобода совісті), як й інші основні права і свободи людини (зокрема, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 КУ)), розглядаються Конституцією як невідчужувані та непорушні (ст. 21 КУ).

Декларовані, гарантовані Конституцією права і свободи людини визначають «зміст і спрямованість діяльності держави», а їх утвердження і забезпечення визнаються головним обов'язком держави (ст. 3 КУ.).

Конституція України, законодавство про свободу совісті (свободу світогляду і віросповідань) розглядають останню як особисте право людини вільно і незалежно визначати своє ставлення до релігії. Це право, як записано в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, *відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання*. Закон не допускає встановлення обов'язкових переконань і світогляду, будь-якого примусу при визначенні громадянами свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії. Гарантується право батьків (або осіб, які їх

заміняють) виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань і ставлення до релігії та право на таємницю сповіді.

В основу конституційних гарантій свободи совісті, свободи релігії покладено п'ять визначальних принципів:

I. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії. Конституцією України (ст. 24) гарантована рівність усім громадянам: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом».

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, *релігійних та інших переконань...*». Тобто громадяни (віруючі, невіруючі, атеїсти) мають рівні права в усіх сферах життя суспільства, на них покладаються рівні обов'язки.

II. Відокремлення церкви і релігійних організацій від держави (ст. 35 Конституції України). Це – один з основних принципів забезпечення свободи совісті (свободи релігії) в поліконфесійній державі, якою і є Україна, гармонічних державно-церковних відносин. Цей принцип постає своєрідним гарантом невтручання держави, її органів і службових осіб у внутрішні справи церкви (релігійних організацій), у здійснювану ними в межах закону діяльність. Держава в питаннях віри є нейтральною. Вона не фінансує діяльність релігійних організацій. Сутність цього принципу і в тому, що релігійні організації, їх інститути не виконують державних функцій, не втручаються у справи держави, не є суб'єктами політичного життя. Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність структурних підрозділів інших віросповідань, проповідувати ворожнечу, проявляти нетерпимість до прихильників інших релігій, невіруючих, атеїстів.

III. Відокремлення школи від церкви. Цей принцип стверджує світський характер системи державної освіти в Україні й означає також, що держава не має на меті формувати в учнів, студентів, курсантів якимсь певне ставлення до релігії. Аналіз релігії здійснюється з наукових позицій. Навчально-виховний процес у державних закладах освіти вільний від втручання релігійних організацій.

Стаття 6 про відокремлення школи від церкви Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» гарантує рівність прав громадян України на здобуття різних видів і рівнів освіти. Держава не бере на себе справу релігійної освіти й виховання.

Релігійна освіта й виховання – це справа релігійних організацій і батьків. Закон вимагає лише, щоб релігійний навчально-виховний процес відбувався в атмосфері терпимості та поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань, щоб не порушувалися права дитини, її інтереси.

IV. Рівність усіх релігійних організацій перед законом. Розділ другий Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» містить норми, що гарантують свободу церкви (релігійних організацій). Останні визначаються як добровільні об'єднання віруючих, які створюються ними з метою спільного задоволення своїх релігійних потреб, реалізації права на свободу віросповідання. Усі релігійні організації незалежно від їх конфесійної належності є рівними перед законом. Не допускається встановлення будь-яких переваг чи обмежень одних церков (релігійних організацій) щодо інших. Держава однаковою мірою захищає права й законні інтереси всіх релігійних організацій будь-якого віросповідання, якщо їхня діяльність не суперечить вимогам чинного законодавства і правопорядку. Релігійні організації вільні в своїй канонічній та позарелігійній діяльності. З моменту реєстрації свого статуту релігійна організація набуває прав юридичної особи. Закон містить норми, які забезпечують реалізацію майнових прав релігійних організацій, їх виробничу, господарсько-фінансову діяльність.

V. Наявність спеціальних законодавчих актів, які визначають механізми реалізації права на свободу совісті, свободу церкви. Ці законодавчі акти регулюють права власності релігійних організацій, їх добродійну та культурно-освітню діяльність, трудові відносини у релігійних організаціях та на їх підприємствах, можливості створення власних, а також використання державних засобів масової інформації, встановлюють певні пільги для релігійних об'єднань. У законодавчих актах є так само норми, які вказують на конкретну відповідальність за порушення законодавства України про свободу совісті. Водночас слід зазначити, що передбачені законом обмеження при реалізації прав на свободу совісті, свободу церкви постають як необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, здоров'я, життя і моралі, а також прав і свобод інших громадян. Ці обмеження відповідають нормам міжнародного права в цій сфері.

Можна із впевненістю стверджувати, що в Україні створена правова база, необхідна для повноцінної реалізації свободи совісті й віросповідання, діяльності релігійних організацій.

Релігійні громади та організації в Україні, їхня кількісна характеристика та дислокація

За даними Державного комітету України у справах національностей та релігій, станом на 1 січня 2016 р., в Україні були представлені 55 віросповідань, у межах яких діяли 35 184 релігійні організації. Розподіл релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить про збереження у країні переваги православ'я, до якого належать 17 974 організації, або 51,1% загальної релігійної мережі країни.

За кількісними показниками, православні громади переважають лише у двох регіонах України: значно – в Центрі, де вони становлять 62,8% загальної кількості релігійних громад регіону, та незначним чином – на Сході, де відповідний показник складає 50,5%. На Півдні частка православних громад – 45%, на Заході – 44%.

Як і раніше, православ'я в Україні не має єдиного інституційного оформлення: діють три чисельні православні церкви – Українська Православна Церква (УПЦ), Українська Православна Церква – Київський патріархат (УПЦ-КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) та кілька невеликих угруповань, які сповідують окремі версії православного віровчення (загалом – 231 громада, або 1,3% усіх православних громад).

Друге місце за кількістю релігійних організацій посідає Українська Греко-Католицька церква (УГКЦ) – 3 765 організацій. Проте, відсоток її організацій у загальному масиві зменшився. Натомість, майже на 3% зросли частки мусульманських релігійних організацій та релігійних організацій протестантських напрямів.

Протягом останнього десятиліття помірними, проте сталими темпами зростає інституційна мережа Римо-Католицької церкви (РКЦ). Більшість її громад розташована в Заході країни.

Протестантизм представлений в Україні близько 40 напрямками. Серед них є чисельні течії, що нараховують десятки тисяч послідовників: євангелізм, баптизм, адвентизм, єговізм та ін.; є також дрібні групи, які не об'єдналися з єдиновірцями або

сповідують специфічні версії протестантизму. Станом на 1 січня 2010р., як і раніше, найбільшу кількість громад мають євангельські християни-баптисти (2 563), християни віри євангельської-п'ятидесятники (1 593) та адвентисти сьомого дня (1 052). Значно збільшили мережу громад організації Свідків Єгови (1 056).

З початку 1990-х років в Україні поширюються новітні релігійні рухи (НРР, неорелігії) – тобто течії і напрями, що виникають, як правило, на основі існуючих релігій – як їх синтез або модернізовані версії. В Україні представлений увесь їх спектр: діють релігійні громади неоорієнталістського спрямування, неохристиянського, синкретичного та неоязичницького характеру, в т.ч. й на основі слов'янської міфології. Однак найбільшого поширення набувають неохристиянські течії харизматичного характеру.

Україна залишається багатонаціональною, багатокультурною країною, в якій церква як суспільна інституція користується найбільшою довірою серед населення (58,8%). На території України діють різноманітні християнські церкви, напрями, течії, у т.ч. притаманні країнам, вихідці з яких є громадянами України. Також в Україні діють різні нехристиянські конфесії, серед яких найбільшого поширення набули іудаїзм та іслам.

Історичні умови співіснування, взаємовпливу та суперечності різних релігійних течій в Україні

Розглянемо виникнення та еволюцію релігійних напрямків в Україні. *Православ'я* на українських землях було започатковане ще за часів Київської держави. Тяжкі часи для українського православ'я настали після приєднання українських земель (Галицьких, Волинських, Київських) у 16 ст. до Польщі, бо це призвело до фактичного занепаду Українського православ'я. Відновлення українського православ'я відбулося на початку 17 ст. У 1620 р. єрусалимський патріарх із допомогою Київського братства та Запорізького козацтва висвятив у Києві шістьох кандидатів на чолі з митрополитом Іовом Борецьким.

У 30-40-х рр. 17 ст. за митрополита П. Могили українське православ'я набрало сили завдяки національно-визвольній боротьбі українського народу. Цей розвиток в умовах фактичної автокефалії (самоуправління) тривав майже 200 років. Однак приєднання у 1686 р. Київської митрополії до Московського патріархату привело до поступової втрати національних рис православ'я на Україні.

Наприкінці 80-х рр. 20 ст. боротьба за відродження Української автокефальної церкви відновилась і завершилася 1989 р. створенням УАПЦ та проголошенням у Києві 1990 р. Українського православного патріархату.

На сьогоднішній день до православних себе відносять 64,7 % українців.

Католицизм найбільшого поширення набув в роки експансії Речі Посполитої на Правобережній Україні в 14 – 18 ст. Він став панівною релігією, всі інші були лише терпимими. Польські органи влади надавали католикам значних привілеїв. Тому частина православних українців прийняла католицизм.

На еволюцію римо-католицької церкви справляли вплив соціально-політичні зміни, що відбувалися в Україні, під час знаходження частини її земель у складі Польщі та Австро-Угорщини. У цей час католицизм зміцнював свої позиції: будувались нові костьоли, активно діяли католицькі ордени. Після 1917 р. громади католиків існували в Україні в регіонах компактного проживання прихильників католицького віровчення. Контроль за церквою здійснювали місцеві органи влади.

Здобуття Україною незалежності істотно вплинуло і на становище римо-католицької церкви. Католицькі громади беруть активну участь у житті суспільства, підтримують державотворчий процес. Однак доля римо-католиків серед українського населення порівняно невелика - близько 0,8%.

Перші громади *греко-католиків (уніатів)* на території України сформувалися наприкінці 16 – у першій половині 17 ст., після проголошення Брестської та Ужгородської церковних уній. Серед українського населення були і прихильники унії, і її противники, які боляче сприймали порушення традицій релігійно-церковного життя. Одним із методів залучення до греко-католицизму став примус.

Уніатство (греко-католицизм) - релігійне формування, створене римською курією, православними ієрархами, політичними діячами держав, де панував католицизм. Греко-католицизм не мав ні власної багаторічної церковної традиції, ні самостійної релігійної доктрини, його догмати були цілком запозичені у католицизму. Оскільки релігію народні маси сприймали через обряди, то другою складовою уніатства стала в основному православна обрядовість. Після входження України до складу Росії (1654 р.) на території, що

відійшла від Речі Посполитої, греко-католицька церква припинила своє існування. Уніатська церква залишилася тільки в Галичині та на Закарпатті.

Нині внутрішнє життя Української греко-католицької церкви визначається статутом церкви, зареєстрованим Радою у справах релігій при Кабінеті Міністрів України (1991 р.), догматами віри та канонами. До греко-католицького віросповідання відносять себе 8,2 % українців.

Протестантизм на українських землях поширився у 18 ст., а надто після оприлюднення 1763 р. маніфесту Катерини II «О дозволеніи всем иностранцам, в Россию въезжающим, поселиться в которыхъ Губерніях они пожелают и о дарованных им правах».

Це обумовлено тим, що разом із заснуванням поселень західноєвропейських колоністів (німців, голландців, швейцарців та ін.) на землях Чернігівської губернії та півдня України значний прошарок серед них становили протестанти з Європи (лютерани, меноніти та ін.), які зазнавали у своїх країнах переслідувань за релігійні переконання. Угорська колонізація Закарпаття спричинила появу кальвіністів. Насильницьке переселення естонців (у часників протестантського руху) до Криму обумовило поширення методизму. З другої половини 19 ст. протестантські громади в Україні створювалися завдяки активній діяльності протестантських місіонерів. А наприкінці 20-го століття в країні поширилась ще одна хвиля протестантських рухів, які, поруч з неорелігійними культами, урізноманітнили релігійний простір України. Кількість зареєстрованих та незареєстрованих протестантських організацій в Україні стрімко зростає.

Отже, поширення протестантизму в Україні відбувалося за певних історичних умов та існування певної віротерпимості, відсутності на той час гострих міжконфесійних конфліктів. На сучасному етапі найбільшого поширення в Україні набули протестантські організації баптистів, євангелістів, адвентистів. З течій раннього протестантизму певну вагу мають лютерани та реформати (відгалуження кальвінізму). Однак мало хто з українців формально відносить себе до протестантів – таких близько 1%. Більшість прибічників протестантських рухів офіційно називають себе «просто християнами», або «істинними християнами», декотрі щиро вважають себе «православними», тому статистичні підрахунки утруднені.

Перші історичні згадки про *юдеїв* на теренах України датуються приблизно 44 р.н. е., а у вітчизняних літописах про них йдеться з 10 ст. Історія їхнього життя, як і інших народів, що віддавна оселились в Україні, складалася як із сприятливих періодів, так і часів лихоліття. Сучасні умови незалежної України сприяють розвитку єврейського етносу, який підтримує розбудову правової держави, прагнення її керівництва увійти в європейське і світове співтовариство, мати всебічні цивілізовані відносини з різними країнами, зокрема й з Ізраїлем, де мешкають понад 200 тис. вихідців з України.

В Україні нині діє близько 270-ти юдейських релігійних організацій

Перші відомості про *іслам*, мусульманський світ наші предки отримували під час торговельних подорожей і військових походів. Першу мечеть в Україні було зведено в м. Острозі за велінням князя Костянтина Острозького (16 ст.) для татар-мусульман, що були у нього на службі. Поява ісламу в Криму пов'язана з приходом монголо-татар у 1223 р., там був утворений улус (намісництво) Золотої Орди. Після завершення золотоординського періоду Кримський улус виокремився в самостійне державне утворення, на основі якого і виникло незалежне татарське ханство. Мусульманські громади в різний час існували в Хаджибеї (Одеса), Азанеї (Азов), Акермані (Білгород-Дністровський), Ачи-Калс (Очаків), Кам'янці-Подільському. Нормалізація життя мусульманських громад почалася в Україні з проголошенням незалежності. Нині іслам в Україні представлений кількома Духовними управліннями та центрами, найчисленнішими з яких є ДУМУ (Духовне управління мусульман України), ДЦМУ (Духовний центр мусульман України), ДУМУ «Умма» (Духовне управління мусульман України «Умма») тощо. Існує також низка незалежних громад. Всього діє більше 200 мусульманських громад та організацій.

Проблема релігійної толерантності в сучасному мультикультуральному суспільстві

Незважаючи на конструктивні зрушення у сфері релігії, що відбулися за роки незалежності України, в її суспільно-політичному житті залишається ще чимало проблем. Вони криються, зокрема, в міжконфесійній площині. Не викликає жодного сумніву те, що утвердження принципів толерантності необхідне для подолання

внутрішніх суперечностей у релігійно-конфесійній ситуації України. В свою чергу це сприятиме створенню сприятливих умов для зміцнення демократії та консолідації української нації.

На території України присутня низка етнічних центрів, які сформувалися історично під впливом різних політичних факторів. Конфесійні особливості окремих етнічних груп визначають їх позиції щодо напрямів державного розвитку України. Побудова демократичної держави стає неможливою без врахування релігійних особливостей кожної етноконфесійної спільноти чи національної меншини. У свою чергу, це вимагає визнання взаємної поваги та дотримання толерантних принципів поведінки між усіма суб'єктами взаємодії. Толерантність у поліконфесійному середовищі – це та складова, яка повинна становити міцний фундамент для розвитку діалогу, пошуку порозуміння між учасниками релігійних відносин. Вона передбачає, насамперед, взаємне визнання перед законом рівності всіх суб'єктів міжконфесійних відносин і базується на дотриманні відкритості та поваги до позицій і переконань кожного з них.

Водночас прояв толерантності серед українства можна розглядати як константу збереження миру та спокою, а у світі вона складає основу того соціокультурного контексту, що гарантує і забезпечує співробітництво.

Міжконфесійне порозуміння в своєму ідеалі ґрунтується на усвідомленні та прагненні кожної особи чи спільноти сприяти співіснуванню різноманітності культур і релігій в одному соціумі. Підвищення його рівня зумовлює не лише утвердження демократичних основ державності та становлення громадянського суспільства, але й безпосередньо впливає на стан національної єдності українського народу.

Важливим є фактор утвердження толерантності між представниками різних конфесій в Україні у спектрі розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних систем, зрештою – активною участю молодого покоління у функціонуванні цієї сфери. Стрімкий розвиток засобів комунікації зумовлює швидке розповсюдження різного роду інформації у суспільстві. Основною матрицею для розгортання комунікативних процесів між громадянами стала мережа Інтернет. Їй притаманні особливості, які істотно спрощують процес передачі інформації між індивідами. Відсутність будь-яких цензурних обмежень та перспектива

анонімності відкривають перед користувачами глобальної мережі широкі можливості створення / розповсюдження потоків інформації, яка не завжди відповідає принципам моралі та інтересам суспільства. Це негативне явище безпосередньо впливає на настрої та погляди громадян будь-якої країни.

Отже, непроста релігійно-конфесійна ситуація в Україні зазнає впливу багатьох факторів, які сприяють збереженню міжконфесійної напруги в країні. Наразі зрозумілим є те, що вирішення існуючих проблем значною мірою залежить від встановлення двосторонніх толерантних відносин між представниками вищого керівництва різних релігійних організацій, суб'єктами державної влади та церковними інститутами, зрештою – між самими віруючими різних конфесій та релігій, які функціонують в Україні. Тому для подолання негативних тенденцій у її релігійній сфері (усвідомлюючи значення толерантності як суспільної цінності) необхідно на практиці формувати та закладати у свідомість українського суспільства принципи терпимості до «іншості». Це завдання й покладається на усі вищеназвані суб'єкти релігійних відносин.

Висновок. Україна з перших днів свого незалежного існування заявила про пріоритетність прав людини, про свою підтримку міжнародних правових актів, що стосуються прав і свобод, зокрема свободи совісті, а також відпрацювала низку власних нормативних документів, спрямованих на забезпечення цих прав. Зважаючи на полікультуральність та поліетнічність українського населення, необхідно розглядати релігійну толерантність як один із засобів запобігання виникненню конфесійних суперечностей і протистоянь. Очевидною є також необхідність вдосконалення церковно-державних відносин з метою створення умов для налагодження конструктивного діалогу між представниками всіх конфесій та церков, що функціонують в Україні.

Завдання та питання для самоконтролю

Якими нормативними актами врегульовується релігійне життя в Україні?

Назвіть міжнародні нормативні акти, у яких містяться приписи щодо забезпечення свободи совісті та захисту від дискримінації на релігійній підставі.

Які релігійні конфесії найбільше вплинули на становлення української культури та розвиток української нації? Обґрунтуйте відповідь.

Яке значення для української історії має Берестейська унія та формування УГКЦ?

Висвітліть сутність поняття «релігійна толерантність».

Методичні поради щодо підготовки до семінарських занять та самостійної роботи

Семінарське заняття № 1

Тема 1. Релігія як суспільний феномен. Історія розвитку релігії.

Питання для розгляду та дискусій.

1. Проблема походження релігії.
2. Структура та функції релігії.
3. Головні етапи розвитку та типи релігії.
4. Первісні міфорелігійні вірування.

Методичні рекомендації для самостійної роботи

При розгляді першого питання необхідно визначити основні причини виникнення та існування релігії, пояснити чим релігійний світогляд відрізняється від світогляду наукового.

При підготовці другого питання слід звернути увагу на суттєві елементи структури релігії – релігійну свідомість, релігійний культ та релігійні організації, і дати пояснення, яким чином вони забезпечують реалізацію основних функцій релігії.

При підготовці до третього питання необхідно звернутися до історії розвитку релігії як суспільного феномену, висвітлити важливі етапи цього процесу та визначити основні типи релігії, які склалися протягом віків.

Розглядаючи четверте питання потрібно охарактеризувати основні форми ранніх міфорелігійних вірувань у їх історичному розвитку.

Питання та завдання для самостійної роботи

Порівняйте сутність понять «релігійна ідеологія», «релігійна психологія».

Які релігії мають статус «світових», а які – «національних»? Чому? Обґрунтуйте відповідь.

З'ясуйте відмінність між релігійними догмами та науковими доказами.

На якому етапі розвитку людської свідомості виникають міфологія, ранні форми релігійних вірувань і родоплемінні релігії?

Чи існують сьогодні різновиди ранніх форм релігійних вірувань? Поясніть на прикладах.

Рекомендована література:

Базова

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (чинна редакція).
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1996 р.
3. Буряк Г. В., Євсєєв С. Л., Петуніна О. О. Релігієзнавство: Лекції. Контрольні завдання. Тексти: Навч.-метод, посіб. / Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний ін-т». — Харків: НТУ «ХП», 2007. — 342 с.
4. Гурська Л.І. Релігієзнавство: Навч. посіб. — 2-ге вид. перероб. та доповн. — К.: Центр учбової літератури, 2016. — 172 с.
5. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П.Л. Яроцького. — К.: Кондор, 1999. — 342 с.
6. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство: Підручник. — К.: Академвидав, 2006. — 456 ст.
7. Религиоведение: Хрестоматия: Пер. с англ., нем., фр. / Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. — М.: Книжный дом: Университет, 2002. — 302 ст.
8. Релігієзнавство: Навч. посіб. / А.М. Колодний, В.М. Скиртач, Л.І. Мозговий та ін.; Слов'янський держ. пед. ун-т. — К.: Центр навч. літ., 2006. — 358 ст.
9. Шевченко ВМ. Словник-довідник з релігієзнавства. — К.: Наук, думка, 2004. — 522 ст.

Допоміжна

1. Бабій М.Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення. — К.: Свічадо. 1994. — 342 с.
2. Белицкий М. Забытый мир шумеров. — М.: Наука. 1980. — 310 с.
3. Булашов Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космологічні українські народні погляди та вірування. — К.: Наукова думка. 1992. — 402 с.
4. Васильев Л. С. Истории религий Востока. — М.: 1988. — 452 с.
5. Вебер М. Избранные произведения. — М.: Прогрес. 1990. — 506 с.
6. Всемирное писание: сравнительная онтология священных текстов. — М.: изд. МГУ. 1995. — 408 с.
8. Гече Г. Библийские истории. -М.: Прогрес.1998. — 560 с.

9. Джеймс В. Многообразие религиозного опыта. - М.: Прогрес. 1999. – 308с.
10. Донины А. У истоков христианства. 2-е изд. М.: ПЛ. 1999. – 456 с.
11. Ерасов Б. С. Культура, религия и цивилизация на Востоке. – М.: Наука. 1990. – 488 с.
12. Иванченко М.Г. Дивосвіт прадавніх слов'ян. – К.: Світоч. 1991. – 244 с.
13. Історія і теорія релігії та вільнодумства. – К.: Наукова думка. 1996. – 542
14. Історія християнської церкви на Україні. – К.: Наукова думка. 1992. – 446с.
15. Кін М. Релігії світу. – Харків: Глобус. 2003. – 346 с.
16. Колодний А.М. Історія релігії в Україні. – К.: Генеза. 1999. – 588 с.
17. Корнев В. Й. «Невидимые» парадоксы религии и культуры. – М.,: ПЛ. 1992. – 302 с.
18. Косидовский З. Библейские сказания. –М: Политиздат, 1978. – 455 с.
19. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. – К.: Генеза. 1994. – 488 с.
20. Лосев А.Ф. Диалектика мифа. – М.: Наука. 1991. – 602 с.
21. Лукашевич Н. Л. Социология религии: Учеб. пособие. – К.: МАУП. 1999. – 248 с.
22. Мюллер М., Вунд В. От слова к вере. Миф и религия. – М.: Экс-мо; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 466 с.
23. Порублев Н.В. Культы и мировые религии. – М.: Наука, 1990. – 312 с.
24. Рамна Т. й др. Третий глаз: О религии, культуре и быте тибетцев. – Л.: Нева. 1991. – 348 с.
25. Религии Древнего Востока. – М.: Прогресс. 1995. – 646 с.
26. Релігія в духовному житті українського народу. – К.: Наукова думка. 1994. – 466 с.
27. Рыбаков Б.А. Культура древней Руси. – М.: Наука. 1987. – 462 с.
28. Свобода віросповідання. Церква і держава в Україні. – К.: Кондор. 1996. – 288 с.
29. Сучасна релігійна ситуація в Україні /За ред. П.І. Косухи. – К.: Наукова думка. 1994. – 340 с.

30. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. -М.: Политиздат, 1986. – 456 с.
31. Угринович Д.М. Введение в религиоведение. -М.: Мысль-Язык, 1985. – 273 с.
32. Фрезер Д. Д. Фольклор в Ветхом Завете. – М., Прес. 1985. – 578 с.
33. Фрезер Д.Д. Золотая ветвь. – М., Прогресс. 1980. – 524 с.
34. Юнг. К. Архетип и символ. - М.: Прогрес. 1991. – 408 с.

Інтернет-ресурси

1. <http://uars.info/> Українське релігієзнавство: Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України
2. <http://lib.ru/RELIGION/> релігійна література на сайті «Бібліотека Максима Мошкова»
3. <http://mar.in.ua/ru/> сайт Молодіжної асоціації релігієзнавців
4. <http://www.religion.in.ua/> сайт «Релігія в Україні»
5. <https://risu.org.ua/> Релігійно-інформаційна служби України

Семінарське заняття № 2

Тема 2. Національні релігії.

Питання для розгляду та дискусій.

1. Виникнення ранніх національних релігій (релігії Давнього Єгипту, Давньої Греції та Риму, давньослов'янське язичництво).
2. Формування державно-національних релігій, їх роль у становленні національних держав (індуїзм, синтоїзм, конфуціанство).
3. Іудаїзм як національно-державна релігія: походження, розвиток, сьогодинішній стан.
4. Специфіка ідеології та культу іудаїзму.

Методичні рекомендації для самостійної роботи

При розгляді першого питання необхідно пояснити причини виникнення ранніх національних релігій, на прикладах продемонструвати спільність та відмінність цих релігій від ранніх міфореілігійних культів.

При підготовці другого питання слід звернути увагу на суттєві відмінності між ранніми та пізніми національними релігіями,

визначити та продемонструвати на прикладах роль останніх у формуванні національних культур, національної свідомості, національних держав.

При підготовці до третього питання необхідно звернутися до історії виникнення та розвитку іудаїзму, формування його як національно-державної релігії та перейти до сьогоденного етапу його існування.

Розглядаючи четверте питання потрібно охарактеризувати специфіку ідеологічних принципів іудаїзму, показати їх значення для формування світових релігій, висвітлити основні культові моменти іудаїзму.

Питання та завдання для самостійної роботи

З'ясуйте в чому відмінність родоплеменних релігій від національних.

Визначте основні риси ранніх та пізніх національних релігій.

Яку роль відіграють національні релігії у становленні національної культури?

На яких вимогах базується етична система іудаїзму?

Яку роль відіграв іудаїзм у процесі розвитку світових релігій?

Рекомендована література:

Базова

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (чинна редакція).
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1996 р.
3. Буряк Г. В., Євсєєв С. Л., Петуніна О. О. Релігієзнавство: Лекції. Контрольні завдання. Тексти: Навч.-метод, посів. / Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний ін-т». — Харків: НТУ «ХІШ», 2007. — 342 с.
4. Гурська Л.І. Релігієзнавство: Навч. посіб. — 2-ге вид. перероб. та доповн. — К.: Центр учбової літератури, 2016. — 172 с.
5. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П.Л. Яроцького. — К.: Кондор, 1999. — 342 с.
6. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство: Підручник. — К.: Академвидав, 2006. — 456 ст.
7. Религиоведение: Хрестоматия: Пер. с англ., нем., фр. / Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. — М.: Книжный дом: Университет, 2002. — 302 ст.

8. Релігієзнавство: Навч. посіб. / А.М. Колодний, В.М. Сकिртач, Л.І. Мозговий та ін.; Слов'янський держ. пед. ун-т. — К.: Центр навч. літ., 2006. — 358 ст.

9. Шевченко ВМ. Словник-довідник з релігієзнавства. — К.: Наук. думка, 2004. — 522 ст.

Допоміжна

1. Беленький М.С. Иудаизм. -М.Политиздат, 1974. — 239 с.
2. Беленький М.С. Что такое Талмуд. — М.: Наука, 197-. — 216 с.
3. Белицкий М. Забытый мир шумеров. — М.: Наука. 1980. — 310 с.
4. Булашов Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космологічні українські народні погляди та вірування. — К.: Наукова думка. 1992. — 402 с.
5. Васильев Л. С. Истории религий Востока. — М.: 1988. — 452 с.
6. Вебер М. Избранные произведения. — М.: Прогрес. 1990. — 506 с.
7. Всемирное писание: сравнительная онтология священных текстов. — М.: узд. МГУ. 1995. — 408 с.
8. Гече Г. Библийские истории. -М.: Прогрес.1998. — 560 с.
9. Джеймс В. Многообразие религиозного опыта. - М.: Прогрес. 1999. — 308с.
10. Донини А. У истоков христианства. 2-е изд. М.: ПЛ. 1999. — 456 с.
11. Ерасов Б. С. Культура, религия и цивилизация на Востоке. — М.: Наука. 1990. — 488 с.
12. Иванченко М.Г. Дивосвіт прадавніх слов'ян. — К.: Світоч. 1991. — 244 с.
13. Каниткар В.П., Оуэн К.У. Индуизм. - М.: АСТ. 1999. — 406 с.
14. Кін М. Релігії світу. — Харків: Глобус. 2003. — 346 с.
15. Книга притч Соломона. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. — 322 с.
16. Косидовский З. Библийские сказания. —М: Политиздат, 1978. — 455 с.
17. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. — К.: Генеза. 1994. — 488 с.
18. Кристиан Ж. Египет великих фараонов. — М.: Прогрес. 1992. — 254 с.

19. Кун Н.А. Легенды и мифы древней Греции. – М.: Эксмо. 1989. – 534 с.
20. Лаоцзы. Обрести себя в Дао. – М.: Восточная литература. 1999. – 488 с.
21. Лосев А.Ф. Диалектика мифа. – М.: Наука. 1991. – 602 с.
22. Мюллер М., Вунд В. От слова к вере. Миф и религия. – М.: Экс-мо; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 466 с.
23. Переломов Л.С. Слово Конфуция. – М.: ТПО Фабула, 1992. – 192 с.
24. Религии Древнего Востока. – М.: Прогресс. 1995. – 646 с.
25. Рыбаков Б.А. Культура древней Руси. – М.: Наука. 1987. – 462 с.
26. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. -М.: Политиздат, 1986. – 456 с.
27. Тора (с русским переводом). – М.: Шамир, 2005.
28. Угринович Д.М. Введение в религиоведение. -М.: Мысль-Язык, 1985. – 273 с.
29. Фрезер Д. Д. Фольклор в Ветхом Завете. – М., Прес. 1985. – 578 с.
30. Фрезер Д.Д. Золотая ветвь. – М., Прогресс. 1980. – 524 с.
31. Юнг. К. Архетип и символ. - М.: Прогрес. 1991. – 408 с.

Інтернет-ресурси

1. <http://uars.info/> Українське релігієзнавство: Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України
2. <http://lib.ru/RELIGION/> релігійна література на сайті «Бібліотека Максима Мошкова»
3. <http://mar.in.ua/ru/> сайт Молодіжної асоціації релігієзнавців
4. <http://www.religion.in.ua/> сайт «Релігія в Україні»
5. <https://risu.org.ua/> Релігійно-інформаційна служби України

Семінарське заняття № 3

Тема 3. Буддизм.

Питання для розгляду та дискусій.

1. Виникнення і становлення буддизму як світової релігії.
2. Особливості віровчення та етичної системи буддизму
3. Головні ритуали та свята в буддизмі

4. Основні течії в буддизмі (хінаяна та махаяна, ламаїзм, дзен-буддизм).

Методичні рекомендації для самостійної роботи

При розгляді першого питання необхідно звернутися до історичних та соціальних умов виникнення буддизму, означити сутність ранніх буддистських легенд, а потім перейти до характеристики нового етапу існування буддизму – в якості наднаціональної світової релігії.

При підготовці другого питання слід звернути увагу на суттєві особливості ідеології буддизму, пояснити, яким чином вони вплинули на формування системи етичних заборон, характерної для буддистських культів, та на формування специфічних юридичних традицій.

При підготовці до третього питання необхідно звернутися до історії виникнення основних ритуалів в буддизмі та пов'язати їх зі специфікою буддистського віровчення, а також охарактеризувати головні свята.

Розглядаючи четверте питання потрібно охарактеризувати головні течії раннього буддизму (хінаяна та махаяна), а також більш пізні форми та напрямки існування буддизму (ламаїзм, дзен-буддизм).

Питання та завдання для самостійної роботи

Яке значення для буддистів має закон карми?

Сформулюйте основні істини буддизму.

У чому полягає сутність ранніх буддистських легенд?

Визначте відмінність між течіями Хінаяна та Махаяна.

Чим відрізняється культ ламаїзму від класичного буддизму?

Коли і у зв'язку з чим виник дзен-буддизм?

Рекомендована література:

Базова

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (чинна редакція).
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1996 р.
3. Буряк Г. В., Євсєєв С. Л., Петуніна О. О. Релігієзнавство: Лекції. Контрольні завдання. Тексти: Навч.-метод, посів. / Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний ін-т». — Харків: НТУ «ХПІ», 2007. – 342 с.

4. Гурська Л.І. Релігієзнавство: Навч. посіб. – 2-ге вид. перероб. та доповн. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 172 с.
5. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П.Л. Яроцького. – К.: Кондор, 1999. – 342 с.
6. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство: Підручник. — К.: Академвидав, 2006. – 456 ст.
7. Религиоведение: Хрестоматия: Пер. с англ., нем., фр. / Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. — М.: Книжный дом: Университет, 2002. – 302 ст.
8. Релігієзнавство: Навч. посіб. / А.М. Колодний, В.М. Скиртак, Л.І. Мозговий та ін.; Слов'янський держ. пед. ун-т. — К.: Центр навч. літ., 2006. – 358 ст.
9. Шевченко ВМ. Словник-довідник з релігієзнавства. — К.: Наук, думка, 2004. – 522 ст.

Допоміжна

1. Буддизм и государство на Дальнем Востоке: Сб. статей. – М.: Наука. 1987. – 346 с.
2. Васильев Л. С. Истории религий Востока. – М.: 1988. – 452 с.
3. Всемирное писание: сравнительная онтология священных текстов. – М.: изд. МГУ. 1995. – 408 с.
4. Ерасов Б. С. Культура, религия и цивилизация на Востоке. – М.: Наука. 1990. – 488 с.
5. Історія і теорія релігії та вільнодумства. – К.: Наукова думка. 1996. – 542
6. Каниткар В.П., Оуэн К.У. Индуизм. - М.: АСТ. 1999. – 406 с.
7. Карнев В. Й. Буддизм – религия Востока. – М.: Прогрес. 1998. – 354 с.
8. Кін М. Релігії світу. – Харків: Глобус. 2003. – 346 с.
9. Корнев В. Й. «Невидимые» парадоксы религии и культуры. – М.,: ПЛ. 1992. – 302 с.
10. Кочетов А. Н. Буддизм. – М.: Наука. 1999. – 468 с.
11. Кочетов А. Н. Ламаизм. – М.: изд. Восточная литература. 1973. – 346 с
12. Лосев А.Ф. Диалектика мифа. – М.: Наука. 1991. – 602 с.
13. Лукашевич Н. Л. Социология религии: Учеб. пособие. – К.: МАУП. 1999. – 248 с.

14. Мюллер М., Вунд В. От слова к вере. Миф и религия. – М.: Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 466 с.
15. Порублев Н.В. Культы и мировые религии. – М.: Наука. 1990. – 312 с.
15. Рамна Т. й др. Третий глаз: О религии, культуре и быте тибетцев. – Л.: Нева. 1991. – 348 с.
16. Религии Древнего Востока. – М.: Прогресс. 1995. – 646 с.
17. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. -М.: Политиздат, 1986. – 456 с.
18. Угринович Д.М. Введение в религиоведение. -М.: Мысль-Язык, 1985. – 273 с.
19. Эрикер К. Буддизм. – М.: Прогрес. 2000. – 456 с.
20. Юнг. К. Архетип и символ. - М.: Прогрес. 1991. – 408 с.

Інтернет-ресурси

1. <http://uars.info/> Українське релігієзнавство: Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України
2. <http://lib.ru/RELIGION/> релігійна література на сайті «Бібліотека Максима Мошкова»
3. <http://mar.in.ua/ru/> сайт Молодіжної асоціації релігієзнавців
4. <http://www.religion.in.ua/> сайт «Релігія в Україні»
5. <https://risu.org.ua/> Релігійно-інформаційна служби України

Семінарське заняття № 4

Тема 4. Християнство.

Питання для розгляду та дискусій.

1. Виникнення християнства та основні етапи його еволюції.
2. Формування християнського віровчення та культу.
3. Розкол у християнстві, його причини і наслідки.
4. Ранній і пізній протестантизм, проблема модернізацій християнства.

Методичні рекомендації для самостійної роботи

При розгляді першого питання необхідно звернутися до історичних та соціальних умов виникнення християнства, означити особливості ранніх християнських сект, а потім перейти до

характеристики основних етапів розвитку християнства як світової релігії.

При підготовці другого питання слід звернути увагу на формування християнської догматики, визначення ідеологічної сутності християнських таїнств та головних християнських свят і з'ясувати роль Вселенських соборів у цих процесах.

При підготовці до третього питання необхідно звернутися до історії розколу християнства і формування найзначніших течій – католицизму та православ'я, означити відмінності у їх догматичі та охарактеризувати культові особливості. Необхідно також згадати про спроби реформування та об'єднання християнських церков та їх наслідки.

Розглядаючи четверте питання потрібно охарактеризувати головні течії раннього та пізнього протестантизму, пояснити причини та умови їх формування і розвитку, кваліфікувати сьогодишній стан протестантських деномінацій і сект у світі та в Україні.

Питання та завдання для самостійної роботи

Охарактеризуйте релігії Римської імперії до виникнення християнства.

Коли і де християнство перетворилось у державну релігію?

Назвіть основні складові Біблії.

Охарактеризуйте сучасне становище католицької церкви у світі.

Визначте причини і наслідки прийняття християнства як державної релігії Київської Русі.

Чим відрізняються ранні та пізні протестантські течії?

Рекомендована література:

Базова

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (чинна редакція).
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1996 р.
3. Буряк Г. В., Євсєєв С. Л., Петуніна О. О. Релігієзнавство: Лекції. Контрольні завдання. Тексти: Навч.-метод. посів. / Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний ін-т». — Харків: НТУ «ХІП», 2007. — 342 с.
4. Гурська Л.І. Релігієзнавство: Навч. посіб. — 2-ге вид. перероб. та доповн. — К.: Центр учбової літератури, 2016. — 172 с.

5. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П.Л. Яроцького. — К.: Кондор, 1999. — 342 с.

6. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство: Підручник. — К.: Академвидав, 2006. — 456 ст.

7. Религиоведение: Хрестоматия: Пер. с англ., нем., фр. / Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. — М.: Книжный дом: Университет, 2002. — 302 ст.

8. Релігієзнавство: Навч. посіб. / А.М. Колодний, В.М. Скиртач, Л.І. Мозговий та ін.; Слов'янський держ. пед. ун-т. — К.: Центр навч. літ., 2006. — 358 ст.

9. Шевченко ВМ. Словник-довідник з релігієзнавства. — К.: Наук. думка, 2004. — 522 ст.

Допоміжна

1. Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. — К.: Українське Біблійне Товариство, 1993. — 824 с.

2. Брайчевский М. Утверждение христианства на Руси. — К.: Наукова думка. 1991. — 406 с.

3. Вебер М. Избранные произведения. — М.: Прогрес. 1990. — 506 с.

4. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму — К.: Основи, 1994. — 2261 с.

5. Волконский А. Католичество и священное предание Востока. — М.: ПЛ. 1992. — 384 с.

6. Всемирное писание: сравнительная онтология священных текстов. — М.: узд. МГУ. 1995. — 408 с.

7. Гече Г. Библийские истории. -М.: Прогрес.1998. — 560 с.

8. Григулевич И. Р. Инквизиция. — М.: Политическая литература. 1985. — 388с.

9. Григулевич Й. Р. Папство. Століття XX. — К.: Наукова думка. 1988. — 390с.

10. Губман Б.Л. Современная католическая философия. —М.: Высш. школа, 1988. - 190 с.

11. Джеймс В. Многообразие религиозного опыта. - М.: Прогрес. 1999. — 308с.

12. Донини А. У истоков христианства. 2-е изд. М.: ПЛ. 1999. — 456 с.

13. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження. — Дрогобич: Чин. 1990. — 288 с.

14. Іванченко М.Г. Дивосвіт прадавніх слов'ян. – К.: Світоч. 1991. – 244 с.
15. Історія і теорія релігії та вільнодумства. – К.: Наукова думка. 1996. – 542
16. Історія християнської церкви на Україні. – К.: Наукова думка. 1992. – 446с.
17. Калинин Ю.А. Модернизм русского православия. -К.: Политиздат Украины, 1988. – 75 с.
18. Карев А.В. Сомов К.В. История христианства. – М.: АСТ. 1990. – 452 с.
19. Кимелев Ю.А. Современная западная философия религии. – М.: Наука. 1989. – 348 с.
20. Кін М. Релігії світу. – Харків: Глобус. 2003. – 346 с.
21. Колодний А.М. Історія релігії в Україні. – К.: Генеза. 1999. – 588 с.
22. Косидовский З. Библийские сказання. –М: Политиздат, 1978. – 455 с.
23. Крещение Руси // Истоки. – М.: ЭКСМО: Алгоритм, 2004. – 388 с.
24. Лукашевич Н. Л. Социология религии: Учеб. пособие. – К.: МАУП. 1999. – 248 с.
25. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. – К.: Генеза. 1996. – 344 с.
26. Мельник В. Історія протестантизму. Курс лекцій. – К.: Світ. 1996. – 348 с.
27. Митрохин Л.Н. Баптизм: история и современность. – СПб.: Нева. 1997. – 342 с.
28. Мюллер М., Вунд В. От слова к вере. Миф и религия. – М.: Экс-мо; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 466 с.
29. Огієнко І. Українська церква. – К.: Наукова думка. 1993. – 242 с.
30. Порублев Н.В. Культы и мировые религии. – М.: Наука. 1990. – 312 с.
31. Релігія в духовному житті українського народу. – К.: Наукова думка. 1994. – 466 с.
32. Ренан Э. История первых веков христианства: Жизнь Иисуса. Апостолы. – М.: Прогрес. 1991. – 348 с.
33. Свенцицкая И.С. Раннее христианство. – М.: 1989. – 432 с.

34. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. -М.: Политиздат, 1986. – 456 с.
35. Угринович Д.М. Введение в религиоведение. -М.: Мысль-Язык, 1985. – 273 с.
36. Українська церква між Сходом і Заходом. – К.: Дух і Літера. 1996. – 402 с.
37. Фрезер Д. Д. Фольклор в Ветхом Завете. – М., Прес. 1985. – 578 с.

Інтернет-ресурси

1. <http://uars.info/> Українське релігієзнавство: Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України
2. <http://lib.ru/RELIGION/> релігійна література на сайті «Бібліотека Максима Мошкова»
3. <http://mar.in.ua/ru/> сайт Молодіжної асоціації релігієзнавців
4. <http://www.religion.in.ua/> сайт «Релігія в Україні»
5. <https://risu.org.ua/> Релігійно-інформаційна служби України

Семінарське заняття № 5

Тема 5. Іслам.

Питання для розгляду та дискусій.

1. Виникнення та еволюція ісламу.
2. Особливості віровчення та культу ісламу.
3. Головні та другорядні обов'язки мусульманина, їх трактування на різних етапах еволюції ісламу.
4. Основні течії в ісламі (сунізм, шиїзм, суфізм).

Методичні рекомендації для самостійної роботи

При розгляді першого питання необхідно звернутися до економічних та соціальних умов виникнення ісламу, означити роль Мухамеда як релігійного і політичного діяча у процесі формування догматичних та культових особливостей ісламу і перейти до характеристики наступних етапів розвитку ісламу як світової релігії.

При підготовці другого питання слід звернути увагу на суттєві особливості мусульманського віровчення, пояснити, яким чином

вони вплинули на формування системи специфічних культових вимог, охарактеризувати основні ритуали та свята мусульман.

При підготовці до третього питання необхідно звернутися до історії виникнення основних та другорядних обов'язків мусульманина та пов'язати їх зі специфікою ісламського віровчення, а також охарактеризувати їх зміст у різні періоди існування ісламу.

Розглядаючи четверте питання потрібно охарактеризувати головні течії ісламу (сунізм та шіїзм) і пояснити причини їх формування, а також дати характеристику більш пізнім напрямкам, зокрема, суфізму.

Питання та завдання для самостійної роботи

Охарактеризуйте священні книги мусульман.

Охарактеризуйте Мухамеда як історичного діяча та релігійного пророка.

У чому полягають основні відмінності між сунізмом та шіїзмом?

Що таке ісламський фундаменталізм, коли і чому він виник?

Охарактеризуйте ставлення мусульман до представників інших віросповідань на різних етапах розвитку ісламу.

Рекомендована література:

Базова

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (чинна редакція).
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1996 р.
3. Буряк Г. В., Євсєєв С. Л., Петуніна О. О. Релігієзнавство: Лекції. Контрольні завдання. Тексти: Навч.-метод, посів. / Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний ін-т». — Харків: НТУ «ХІШ», 2007. — 342 с.
4. Гурська Л.І. Релігієзнавство: Навч. посіб. — 2-ге вид. перероб. та доповн. — К.: Центр учбової літератури, 2016. — 172 с.
5. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П.Л. Яроцького. — К.: Кондор, 1999. — 342 с.
6. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство: Підручник. — К.: Академвидав, 2006. — 456 ст.
7. Религиоведение: Хрестоматия: Пер. с англ., нем., фр. / Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. — М.: Книжный дом: Университет,

2002. — 302 ст.

8. Релігієзнавство: Навч. посіб. / А.М. Колодний, В.М. Сकिртач, Л.І. Мозговий та ін.; Слов'янський держ. пед. ун-т. — К.: Центр навч. літ., 2006. — 358 ст.

9. Шевченко ВМ. Словник-довідник з релігієзнавства. — К.: Наук. думка, 2004. — 522 ст.

Допоміжна

1. Абу Аля Алмаудуд. Принципи ісламу. — Львів: Свічадо, 1995. — 346 с.
2. Брайчевский М. Утверждение христианства на Руси. — К.: Наукова думка. 1991. — 406 с.
3. Всемирное писание: сравнительная онтология священных текстов. — М.: изд. МГУ. 1995. — 408 с.
4. Грюнебаум Г. Ф. Классический ислам: очерки истории. — М.: ПЛ. 1986. — 344 с.
5. Джеймс В. Многообразие религиозного опыта. - М.: Прогрес. 1999. — 308 с.
6. Еремеев Д. Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. — М.: Наука. 1990. — 444 с.
7. Історія і теорія релігії та вільнодумства. — К.: Наукова думка. 1996. — 542
8. Кін М. Релігії світу. — Харків: Глобус. 2003. — 346 с.
9. Климович Л. И. Ислам. — М.: Политическая литература. 1973. — 342 с.
10. Коран. — М.: Центрпол. 1997. — 652 с. \
11. Корнев В. Й. «Невидимые» парадоксы религии и культуры. — М.,: ПЛ. 1992. — 302 с.
12. Лосев А.Ф. Диалектика мифа. — М.: Наука. 1991. — 602 с.
13. Лукашевич Н. Л. Социология религии: Учеб. пособие. — К.: МАУП. 1999. — 248 с.
14. Максуд Р. Ислам. — М.: Прогрес. 1999. — 432 с.
15. Мюллер М., Вунд В. От слова к вере. Миф и религия. — М.: Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2002. — 466 с.
16. Панова В.Ф., Вахтин Ю. Б. Жизнь Мухаммеда. — М.: Политическая литература., 1990. — 242 с.
17. Попова АМ. и др. Современный ислам, человек и общество. — М., Политическая литература. 1991. — 348 с.
18. Порублев Н.В. Культы и мировые религии. — М.: Наука. 1990. — 312 с.

19. Сучасна релігійна ситуація в Україні /За ред. П.І. Косухи. – К.: Наукова думка. 1994. – 340 с.

20. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. -М.: Политиздат, 1986. – 456 с.

21. Угринович Д.М. Введение в религиоведение. -М.: Мысль-Язык, 1985. – 273 с.

22. Юнг. К. Архетип и символ. - М.: Прогрес. 1991. – 408 с.

Інтернет-ресурси

1. <http://uars.info/> Українське релігієзнавство: Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України

2. <http://lib.ru/RELIGION/> релігійна література на сайті «Бібліотека Максима Мошкова»

3. <http://mar.in.ua/ru/> сайт Молодіжної асоціації релігієзнавців

4. <http://www.religion.in.ua/> сайт «Релігія в Україні»

5. <https://risu.org.ua/> Релігійно-інформаційна служби України

Семінарське заняття № 6

Тема 6. Нетрадиційні релігії.

Питання для розгляду та дискусій.

1. Причини виникнення і розповсюдження нетрадиційних релігій.

2. Характерні особливості нерелігійних організацій.

3. Типізація та класифікація неорелігійних течій.

4. Найпоширеніші у світовому та українському просторі неорелігії.

Методичні рекомендації для самостійної роботи

При розгляді першого питання необхідно звернутися до історичних, економічних та соціальних передумов формування неорелігійних течій, охарактеризувати нетрадиційні релігії як феномен 20-го століття.

При підготовці другого питання слід звернути увагу на специфічні особливості нерелігійних організацій, основні методи і прийоми залучення молоді до їх діяльності.

При підготовці до третього питання необхідно охарактеризувати різні типи нетрадиційних релігійних організацій і

класифікувати їх відповідно до основних варіантів вчень («східний», «християнський», «синтетичний», «науковий», «неоязичницький» тощо).

Розглядаючи четверте питання потрібно охарактеризувати найбільш відомі та розповсюджені неорелігійні течії (рух «Харе Крішна», «Церква уніфікації», «Церква сайєнтології», «РУН-віра» тощо).

Питання та завдання для самостійної роботи

Висвітліть проблему релігійного тероризму і охарактеризуйте неорелігійні організації, які були причетні до релігійного тероризму.

Що таке пастафаріанство, коли і у зв'язку із чим виникло це вчення?

Висвітліть сутність карго-культів як специфічних релігійних феноменів.

Які нетрадиційні релігії на сьогодні найбільш поширені у світі?

Які неорелігійні організації на сьогодні найбільш розповсюджені в Україні? Чому? Аргументуйте відповідь.

Рекомендована література:

Базова

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (чинна редакція).

2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1996 р.

3. Буряк Г. В., Євсєєв С. Л., Петуніна О. О. Релігієзнавство: Лекції. Контрольні завдання. Тексти: Навч.-метод, посів. / Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний ін-т». — Харків: НТУ «ХПІ», 2007. – 342 с.

4. Гурська Л.І. Релігієзнавство: Навч. посіб. – 2-ге вид. перероб. та доповн. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 172 с.

5. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П.Л. Яроцького. – К.: Кондор, 1999. – 342 с.

6. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство: Підручник. — К.: Академвидав, 2006. – 456 ст.

7. Религиоведение: Хрестоматия: Пер. с англ., нем., фр. / Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. — М.: Книжный дом: Университет, 2002. – 302 ст.

8. Релігієзнавство: Навч. посіб. / А.М. Колодний, В.М. Скиртак, Л.І. Мозговий та ін.; Слов'янський держ. пед. ун-т. — К.: Центр навч. літ., 2006. — 358 ст.

9. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства. — К.: Наук. думка, 2004. — 522 ст.

Допоміжна

1. Арестов В. М. Мудрик І. О. Нетрадиційні релігії: Суть і спрямування. — К.: Наукова думка. 1990. — 288 с.

2. Гуревич П. С. Нетрадиционные религии на Западе и восточные нетрадиционные культы. — М.: Политическая литература. 1985. — 380 с..

3. Джеймс В. Многообразие религиозного опыта. - М.: Прогрес. 1999. — 308с.

4. Дудар Н.П., Филипович Л.О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). - К.: Наук. думка, 2000. - 132 с.

5. Зінченко Л.П. Новітні релігії в сучасній Україні: навч. Посібник. — Видання 4. — Вінниця, 2005. — 222 с.

6. Історія і теорія релігії та вільнодумства. — К.: Наукова думка. 1996. — 542

7. Кимелев Ю.А. Современная западная философия религии. — М.: Наука. 1989. — 348 с.

8. Кін М. Релігії світу. — Харків: Глобус. 2003. — 346 с.

9. Колодний А.М. Історія релігії в Україні. — К.: Генеза. 1999. — 588 с.

10. Конигин О. Нові релігії. — Львів, Свічадо. 2004. — 200 с.

11. Корнев В. Й. «Невидимые» парадоксы религии и культуры. — М.: ПЛ. 1992. — 302 с.

12. Лукашевич Н. Л. Социология религии: Учеб. пособие. — К.: МАУП. 1999. — 248 с.

13. Митрохин Л. Н. Религии «нового века». — М., Политическая литература. 1983. — 244 с.

14. Митрохин Л.Н. Баптизм: история и современность. — СПб.: Нева. 1997. — 342 с.

15. Нетрадиційні релігійні та містичні культи України: Навчальний посібник / В.М.Петрик, С.В.Сьомін та ін. За заг. ред. В.В.Остроухова - К., 2003. — 336 с.

16. Новітні та нетрадиційні релігії і містичні рухи України: підручник. — Київ: ДНУ «Книжкова палата України, 2016. — 342 с.

17. Порублев Н.В. Культы и мировые религии. — М.: Наука. 1990. — 312 с.

18. Релігія в духовному житті українського народу. — К.: Наукова думка. 1994. — 466 с.

19. Сучасна релігійна ситуація в Україні /За ред. П.І. Косухи. — К.: Наукова думка. 1994. — 340 с.

20. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. -М.: Политиздат, 1986. — 456 с.

21. Угринович Д.М. Введение в религиеведение. -М.: Мысль-Язык, 1985. — 273 с.

Інтернет-ресурси

1. <http://uars.info/> Українське релігієзнавство: Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України

2. <http://lib.ru/RELIGION/> релігійна література на сайті «Бібліотека Максима Мошкова»

3. <http://mar.in.ua/ru/> сайт Молодіжної асоціації релігієзнавців

4. <http://www.religion.in.ua/> сайт «Релігія в Україні»

5. <https://risu.org.ua/> Релігійно-інформаційна служби України

Семінарське заняття № 7

Тема 7. Релігія та церква в Україні.

Питання для розгляду та дискусій.

1. Законодавство України про свободу совісті і діяльність релігійних організацій.

2. Релігійні напрямки в Україні, їхня кількісна характеристика і дислокація.

3. Еволюція релігійності у різних соціальних, національних і вікових групах населення.

4. Проблеми релігійної толерантності в сучасному мультикультуральному суспільстві та їх правове вирішення.

Методичні рекомендації для самостійної роботи

При розгляді першого питання необхідно звернутися до означених у міжнародному законодавстві світових стандартів щодо забезпечення свободи совісті, охарактеризувати нормативні акти України і їх відповідність зазначеним стандартам, а також розглянути міру відповідальності за порушення законодавства у цій сфері.

При підготовці другого питання слід охарактеризувати основні релігійні конфесії, що існують в Україні, із зазначенням регіонів найбільшого поширення та кількісних оцінок. Пояснити, як ці конфесії вплинули на формування сучасної української культури, визначити їх роль у процесі історичного розвитку української нації.

При підготовці до третього питання необхідно звернутися до історії розвитку релігійності у різних вікових соціальних та національних групах українського населення та змінах, що відбуваються останнім часом у цих групах. Висвітлити перспективи релігійної еволюції українського населення.

Розглядаючи четверте питання слід зосередитися на проблемах релігійної толерантності та неприпустимості дискримінації за релігійними ознаками, визначити шляхи і методи попередження релігійних конфліктів в сучасній Україні.

Питання та завдання для самостійної роботи

Якими нормативними актами врегулюється релігійне життя в Україні?

Назвіть міжнародні нормативні акти, у яких містяться приписи щодо забезпечення свободи совісті та захисту від дискримінації на релігійній підставі.

Які релігійні конфесії найбільше вплинули на становлення української культури та розвиток української нації? Обґрунтуйте відповідь.

Яке значення для української історії має Берестейська унія та формування УГКЦ?

Висвітліть сутність поняття «релігійна толерантність».

Рекомендована література:

Базова

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (чинна редакція).
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1996 р.
3. Буряк Г. В., Євсєєв С. Л., Петуніна О. О. Релігієзнавство: Лекції. Контрольні завдання. Тексти: Навч.-метод. посіб. / Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний ін-т». — Харків: НТУ «ХІШ», 2007. — 342 с.
4. Гурська Л.І. Релігієзнавство: Навч. посіб. — 2-ге вид.

перероб. та доповн. — К.: Центр учбової літератури, 2016. — 172 с.

5. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П.Л. Яроцького. — К.: Кондор, 1999. — 342 с.

6. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство: Підручник. — К.: Академвидав, 2006. — 456 ст.

7. Религиоведение: Хрестоматия: Пер. с англ., нем., фр. / Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. — М.: Книжный дом: Университет, 2002. — 302 ст.

8. Релігієзнавство: Навч. посіб. / А.М. Колодний, В.М. Скиртач, Л.І. Мозговий та ін.; Слов'янський держ. пед. ун-т. — К.: Центр навч. літ., 2006. — 358 ст.

9. Шевченко ВМ. Словник-довідник з релігієзнавства. — К.: Наук. думка, 2004. — 522 ст.

Допоміжна

1. Бабій М.Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення. — К.: Свічадо. 1994. — 342 с.

2. Брайчевский М. Утверждение христианства на Руси. — К.: Наукова думка. 1991. — 406 с.

3. Булашов Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космологічні українські народні погляди та вірування. — К.: Наукова думка. 1992. — 402 с.

4. Гуревич П. С. Нетрадиционные религии на Западе и восточные нетрадиционные культы. — М.: Политическая литература. 1985. — 380 с..

5. Джеймс В. Многообразие религиозного опыта. - М.: Прогрес. 1999. — 308с.

6. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження. — Дрогобич: Чин. 1990. — 288 с.

7. Іванченко М.Г. Дивосвіт прадавніх слов'ян. — К.: Світоч. 1991. — 244 с.

8. Історія і теорія релігії та вільнодумства. — К.: Наукова думка. 1996. — 542

9. Історія християнської церкви на Україні. — К.: Наукова думка. 1992. — 446с.

10. Колодний А.М. Історія релігії в Україні. — К.: Генеза. 1999. — 588 с.

11. Конигин О. Нові релігії. — Львів, Свічадо. 2004. — 200 с.

12. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. — К.: Генеза. 1994. — 488 с.

13. Крещение Руси // Истоки. – М.: ЭКСМО: Алгоритм, 2004. – 388 с.

14. Лукашевич Н. Л. Социология религии: Учеб. пособие. – К.: МАУП. 1999. – 248 с.

15. Любащенко В. История протестантизма в Украине: Курс лекций. – К.: Генеза. 1996. – 344 с.

16. Огієнко І. Українська церква. – К.: Наукова думка. 1993. – 242 с.

17. Петрик В., Сьомій С., Ліхтенштейн Є. та ін.. Нетрадиційні релігійні та містичні культи України: Навчальний посібник. – К.: Росава, 2003. – 336 с.

18. Релігія в духовному житті українського народу. – К.: Наукова думка. 1994. – 466 с.

19. Рязанова Л. С. Релігійне відродження в Україні: соціокультурний контекст. – К.: Біла криниця, 2004. – 240 с.

20. Свобода віросповідання. Церква і держава в Україні. – К.: Кондор. 1996. – 288 с.

21. Сучасна релігійна ситуація в Україні /За ред. П.І. Косухи. – К.: Наукова думка. 1994. – 340 с.

22. Українська церква між Сходом і Заходом. – К.: Дух і Літера. 1996. – 402 с.

Інтернет-ресурси

1. <http://uars.info/> Українське релігієзнавство: Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України

2. <http://lib.ru/RELIGION/> релігійна література на сайті «Бібліотека Максима Мошкова»

3. <http://mar.in.ua/ru/> сайт Молодіжної асоціації релігієзнавців

4. <http://www.religion.in.ua/> сайт «Релігія в Україні»

5. <https://risu.org.ua/> Релігійно-інформаційна служби України

Завдання для індивідуальної роботи над реферативними повідомленнями та презентаціями

1. Релігія як феномен суспільного життя, її елементи і структура.

2. Функції релігії та її роль у житті суспільства.

3. Образи духів-богів у віруваннях східних слов'ян.

4. Характерні риси образів Володимирового пантеону.

5. Олімп богів Стародавньої Греції.

6. Релігія стародавнього Єгипту.

7. Тора і Талмуд – священні книги іудаїзму.

8. Філософський смисл індійського закону карми.

9. Життя і особистість Будди.

10. Ламаїзм як різновид буддизму.

11. Морально-етичні принципи буддизму.

12. Ісус Христос – міф, легенда, чи людина?

13. Біблія як пам'ятник культури.

14. Хрест – священний знак християн.

15. Етична концепція християнства

16. Основні течії у християнстві.

17. Ранній та пізній протестантизм: схоже й відмінне

18. Витоки і соціальні ідеї ісламу.

19. Мухаммед - пророк ісламу.

20. Поетика і філософія Корана.

21. Мусульманські релігійно-політичні рухи.

22. Нетрадиційні релігії і молодь.

23. «Міжнародне товариство свідомості Крішні.»

24. Велике Біле Братство.

25. РУН-віра.

26. Виникнення неорелігій: витоки і генеза.

27. Релігія в духовному житті українського народу.

28. Феномен Берестейської унії 1596 р. в історії українського народу.

29. Україна як полі конфесійна держава

30. Історичні аспекти розвитку свободи совісті як категорії права.

31. Толерантність і віротерпимість як складові ментальності українців.

Теми есе

1. Хтось спитав Конфуція: «Чи можна відповідати на зло добром?» - «А чим же відповідати на добро? - у свою чергу спитав Конфуцій. – На зло слід відповідати справедливістю, а на добро – добром.»

2. Азбукою сучасного розуміння релігійної свободи є те, що обмеження цієї свободи повинні бути обумовлені законом і застосовуватися лише в тих випадках, коли такі обмеження необхідні для захисту громадської безпеки, здоров'я або моралі, а також фундаментальних прав і свобод інших людей. (В. Єленський)

3. Ти маєш право лише виконувати свій обов'язок, але наслідки твоїх дій не належать тобі. Ніколи не вважай себе причиною наслідків твоєї діяльності і не намагайся ухилитись від виконання свого обов'язку (Бхагаватгіта).

4. Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. (Ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»)

5. «Все є страждання. Народження – страждання, хвороба – страждання, смерть – страждання. З'єднання з нелюбим є страждання, і розлука з коханим – страждання...» (Трипітака)

6. Не швидко звершується суд на д злими вчинками; тому і не страшиться серце синів людських чинити зло. (Біблія)

7. Хто вб'є людину не за вбивство або розповсюдження нечестя на землі, той наче вбив усіх людей, а хто збереже життя людині, той наче збереже життя всім людям (Коран)

8. Немає людини праведної на землі, яка робила б добро і не грішила (Біблія)

9. Релігія – це частина ідеалу в житті людському (Е. Ренан).

10. Наша релігія – це шляхи пращурів, сни наших старих людей, надіслані Великим Духом, і видіння наших вождів. І вона записана в серцях народу мого. (Сіетл /індіанський вождь/)

Бібліографічний список

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (чинна редакція).
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1996 р.
3. Академічне релігієзнавство. Підручник для студентів./ За наук. ред. А. Колодного. — К.: Наукова думка. 2000. — 420 ст.
4. Буряк Г. В., Євсєєв С. Л., Петпуніна О. О. Релігієзнавство: Лекції. Контрольні завдання. Тексти: Навч.-метод. посіб. / Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний ін-т». — Харків: НТУ «ХШ», 2007. — 342 с.
5. Вандишев В. М. Релігієзнавство. — К.: Кондор 2009. — 248 с.
6. Голованова Н. О. Релігієзнавство: Курс лекцій. — К.: АПСВ, 2005. — 388 с.
7. Гурська Л.І. Релігієзнавство: Навч. посіб. — 2-ге вид. перероб. та доповн. — К.: Центр учбової літератури, 2016. — 172 с.
8. Данильян О. Л, Тараненко В. М. Релігієзнавство: Підручник. — Харків: Прапор, 2006. — 394 ст.
9. Докаш В. Релігієзнавство: навчальний посібник / за ред.. В Докаша, К. Коцур та ін.. — Чернівці: Рута, 2008. — 288 с.
10. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П.Л. Яроцького. — К.: Кондор, 1999. — 342 с.
11. Калінін Ю.А., Харьковщенко С.А. Релігієзнавство: Підручник. -К.: Наукова думка, 2000. — 382 ст.
12. Кислюк К. В. Релігієзнавство: Підручник. — К.: Кондор. 2005. — 636 ст.
- Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Підручник / народ. Укр.. акад.. — К.: Кондор, 2007. — 636 с.
13. Колодний А. Основи релігієзнавства: Курс лекцій. - К., 2006.
14. Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій: Підручник. — К.: Центр навч. літ., 2004. — 462 ст.
15. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство: Підручник. — К.: Академвидав, 2006. — 456 ст.
16. Мизак Н. Політологія релігії: Навчальний посібник. - Чернівці: Рута, 2010. — 200 с.
17. Основи релігієзнавства. Навчальний посібник для вузів. /Тарасова О. та інш. — Харков., Прапор. 2000. — 404 ст.
18. Присухін СІ. Релігієзнавство: Навч. посіб. / Київ. нац. екон.

ун-т. — К.: КНЕУ, 2005. — 358 ст.

19. Религиоведение: Хрестоматия: Пер. с англ., нем., фр. / Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. — М.: Книжный дом: Университет, 2002. — 302 ст.
20. Релігієзнавство: Навч. посіб. / А.М. Колодний, В.М. Скиртач, Л.І. Мозговий та ін.; Слов'янський держ. пед. ун-т. — К.: Центр навч. літ., 2006. — 358 ст.
21. Релігієзнавство: Навч. посіб. / А. Г. Баканурський та ін. -К.: ВД Професіонал, 2004. — 344 ст.
22. Релігієзнавство: Навч. посіб. / За ред. С.А. Бублика. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 289 ст.
23. Рижкова С.А Типологія релігій: Навчальний посібник. — к.: Кондор, 2005. — 448 с.
24. Титов В. Релігієзнавство: Підручник. — Х.: Право, 2004. — 272 с.
25. Ходкова Л.П. Релігієзнавство: Підручник. — Львів: Афіша, 2001. — 266 ст.
26. Черній А. Релігієзнавство: Підручник. — К.: Академвидав, 2008. — 400 с.
27. Шевченко ВМ. Словник-довідник з релігієзнавства. — К.: Наук. думка, 2004. — 522 ст.
28. Юрій М.Ф. Релігієзнавство: Навч. посіб. — К.: Дакор, 2006. — 286 ст.
29. Яроцький ПЛ.Релігієзнавство: Навч. посіб. — К.: Кондор, 2004. — 310 ст.

Інтернет-ресурси

1. <http://uars.info/> Українське релігієзнавство: Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України
2. <http://lib.ru/RELIGION/> релігійна література на сайті «Бібліотека Максима Мошкова»
3. <http://mar.in.ua/ru/> сайт Молодіжної асоціації релігієзнавців
4. <http://www.religion.in.ua/> сайт «Релігія в Україні»
5. <https://risu.org.ua/> Релігійно-інформаційна служби України

Предметний покажчик

Буддизм 9, 23, 29-37, 69-71
Греко-католицизм (уніатство) 55, 82
Давньослов'янська релігія 8, 17, 20-21
Іслам (мусульманство) 8, 9, 11, 19, 24, 26, 36, 58-66, 69, 81, 84
Іудаїзм 8, 9, 17, 21, 23-28, 39, 56, 81, 84
Католицизм 38, 41-45, 47, 50, 55, 57, 82
Нетрадиційні релігійні культи 8, 67-75
Первісні релігійні вірування 6, 12-16
Православ'я 38, 41, 42, 43-45, 46, 57, 80, 81-82
Протестантизм 38, 47-54, 80-81, 83
Релігієзнавство 6, 12
Релігійна психологія 10, 16
Релігійна свідомість 10, 67
Релігійний культ 10, 23, 35, 60, 70
Релігійні організації 10, 75, 76, 77, 78, 79, 80
Релігія 3-4, 6-13, 16, 75, 75-77
Толерантність (релігійна) 85-87
Християнство 8, 9, 19, 21, 24, 26, 38-57,

Навчальне видання

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Навчально-методичний посібник

Автор - укладач

ГОНЧАРОВА Наталія Івановна

Надруковано в авторській редакції з готового оригінал-макета

Формат 64×80/16. Ум. друк. арк. 7,56. Тираж 100 прим. Зам. № 280.

Видавництво і друкарня «Астропринт»

65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21

Тел.: (0482) 37-07-95, 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855

www.astroprint.ua; www.stranichka.in.ua

e-mail: astro_print@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003